منابع کلاسیک تاریخ ایران و اسلام

از آغاز تا انقلاب مشروطه

بهرام روشن ضمیر

منبع کلاسیک تاریخ چیست؟

منبع‌شناسی و کتاب‌شناسی یکی از مهمترین پایه‌های شاخه‌های دانش است. با این حال اهمیت آن در تاریخ، به مراتب بیش از دیگر دانش‌ها است و در واقع باید آن را نخستین فن مجموعه فنونی دانست که یک تاریخ‌نگار یا علاقه‌مند به تاریخ، باید به آن مجهز باشد. در این میان منابع کلاسیک تاریخ، جایگاه ویژه خود را دارند.

اگرچه 'منابع کلاسیک' اهمیتی که در 'تاریخ‌نگاری سنتی' داشت، را امروز، در آنچه 'تاریخ‌نگاری مدرن' می‌خوانیم، ندارد. با این همه، تقریبا هیچ تاریخ‌نگاری نمی‌تواند خود را بی‌نیاز از شناخت و پژوهش در منابع کلاسیک و سنتی بداند.

کلاسیک اصطلاحا به آثاری گفته می‌شود که مدت زمان نسبتا زیادی از آنان گذشته و همچنین بسیار شناخته شده‌اند. منابع کلاسیک تاریخ ایران باستان، عبارتند از کتاب‌های کهنی که به شکل اختصاصی به تاریخ و فرهنگ ایران باستان پرداخته‌اند، و همچنین کتاب‌های کهنی که به تاریخ و فرهنگ تمدن‌های همسایه‌ی ایران پرداخته‌اند. این آثار ممکن است از نظر زمانی هم‌دوره یا نزدیک به دوره‌ی مورد نظر باشند، یا از دوره‌ی مورد نظر دور باشند. برای نمونه تاریخ هرودوت، به شکل اختصاصی به ایران در دوره هخامنشی پرداخته است. حال آنکه عهد عتیق یا 'تاریخ جنگ‌های پلوپونزی' اثر توسیدید، کتابهایی‌اند که پیوند مستقیمی با ایران ندارند بلکه تاریخ یهودیان و یونانیان را بازگو می‌کنند. ولی به شکل غیرمستقیم می‌توان از آنها آگاهی‌های سودمندی از ایران دوره هخامنشی استخراج کرد. از سوی دیگر، دیودور یا پلوتارک مدتها پس از پایان دوره هخامنشی، دست به قلم برده و درباره‌ی آن نوشته‌اند. طبعا، هرچه از رویداد مورد نظر فاصله زمانی و مکانی بگیریم، از ارزش گزارش و منبع تاریخی کاسته می‌گردد، ولی همچنان باید به یاد داشت که یک اثر تاریخی کلاسیک، و یک روایت سنتی، دور انداختنی نیستند.

ویژگی آثار کلاسیک نه لزوما اعتبار و درستی محتویات آن، که کهنه و شناخته شده بودن‌شان در درازای تاریخ است. برای نمونه، تاریخ طبری در این یک هزاره‌ای که از عمر آن گذشته، خوانده شده، تحسین شده، نقد شده، به آن ارجاع داده شده و یا با آن مقابله شده است. به گونه‌ای که هیچ تاریخ‌دانی در جهان - نه در گذشته و نه امروز - نمی‌توان یافت که در موضوع تاریخ ساسانی، تاریخ اسلام و تاریخ خلفا، به کتاب طبری رجوع نکرده باشد. حتی اگر بگوییم نگاه طبری درباره‌ی تاریخ پیشینیان‌اش درست نبوده است، باز هم مجبوریم بپذیریم که در زمان طبری، چنین نگرشی به تاریخ پیشینیان وجود داشته و پس از او نیز به لطف سرشناسی طبری، تا سده‌ها مردمان چنین برداشتی از تاریخ پیشینیان داشته‌اند. از همین رو ست که گفته می‌شود، آثار کلاسیک، جاویدان‌اند. حال آنکه آثار خط میخی ایرانی و غیرایرانی، اگرچه بسیار کهن‌تر از طبری‌اند، ولی تا دویست سال پیش، خوانده نشده و کسی از محتوای آنان خبر نداشت. بسیاری از این آثار اصلا دیده هم نشده و دو سه هزاره زیر خاک خفته بودند. که مهمترین آنها شاید برای ما ایرانیان، استوانه‌ی بابلی کوروش بزرگ باشد. پس می‌توان گفت، آنچه در کشفیات و حفاری‌های باستان‌شناختی بدست آمده و از سوی زبان‌شناسان خوانده و ترجمه شده و سپس به دست تاریخ‌نگاران افتاده است، هرچه هم کهنه باشد، منبعی کلاسیک و سنتی نیست.

اهمیت آثار کلاسیک درباره 'تاریخ اسلام' و 'تاریخ ایران پس از اسلام'، بسی بیش از اهمیت آن در 'تاریخ ایران باستان' است. نخست به این دلیل که معجزات باستان‌شناختی چون منشور کوروش و سنگ‌نوشته‌ی بیستون و نقش رستم و ... درباره‌ی تاریخ اسلام و تاریخ ایران پس از اسلام ظاهر نشده‌اند. و دوم به این دلیل که به دلیل پیوستگی فرهنگی، دینی، زبانی و خطی در دوره پس از اسلام، آنچه درباب تاریخ ثبت شده، بسیار شناخته شده و به اصطلاح 'کلاسیک' شده است. و چنین نبوده که به زیر خاک برود و فراموش شود و سپس یافت و رمزگشایی شود. از این رو منابع کلاسیک تاریخ اسلام و تاریخ پس از اسلام، بسی پربارتر و چشم گیرتر از منابع کلاسیک ایران باستان‌اند و طبعا وابستگی یک تاریخ‌نگار اسلام و تاریخ‌نگار ایران پس از اسلام به منابع کلاسیک بسی بیش از وابستگی یک تاریخ‌نگار باستان به آن است.

این پژوهش، تاریخ ایران از آغاز دوره تاریخی تا پیش از مشروطه و همچنین تاریخ اسلام را در بر می‌گیرد و به پس از مشروطه توسعه داده نمی‌شود. نخست به این دلیل که ایران از مشروطه به بعد، دچار دگرگونی‌های اساسی در فرهنگ و تمدن و زندگی سیاسی و اجتماعی شده که از این رو مشروطه را باید پایان دوره میانی و آغاز دوره مدرن ایران دانست. دودیگر اینکه از نظر روش‌شناسی نیز علم تاریخ در بحث دوره معاصر ایران به کل با علم تاریخ در بحث دوره پیش از معاصر متفاوت شده است. این تفاوت چنان است که به گمان من تاریخ‌نگاری که در تاریخ اسلام یا تاریخ ایران پس از اسلام استاد مسلم است، هیچ صلاحیت بالقوه‌ای برای دست به قلم بردن درباره تاریخ ایران معاصر ندارد و از این نظر هیچ تمایزی با استاد مسلم تاریخ باستان ندارد. حال آنکه چنین تفاوتی میان تاریخ ایران باستان و تاریخ ایران پس از اسلام و تاریخ اسلام نیست. برای نمونه، همان تاریخ طبری، یکی از مهمترین منابع برای ساسانی شناسی، تاریخ صدر اسلام و تاریخ ایران در سده‌های نخست هجری است. شگفت‌انگیز است که هنوز در ایران، دو گرایش عمده‌ی رشته‌ی تاریخ، تاریخ ایران باستان و تاریخ ایران پس از اسلام تا روزگار کنونی است! روشن نیست که اسلام چگونه می‌تواند یگانه نقطه‌ی عطف در شناخت تاریخ ایران باشد!

تاریخ اسلام از این رو در این پژوهش درنظر گرفته شده که اساسا منابع آن کمترین تفاوتی با منابع تاریخ ایران ندارند. به ندرت آثاری چون المغازی و سیره ابن‌هشام و طبقات ابن‌سعد انحصارا برای تاریخ صدر اسلام‌اند و دیگر آثار مهم تاریخ اسلام، عملا در کار تاریخ‌نگاری ایران نیز به کار می‌آیند.

در اینجا 201 منبع کلاسیک تاریخ ایران از آغاز عصر تاریخی ایران یعنی عهد عتیق و هرودوت که به روزگار هخامنشی می‌پردازند تا ناسخ‌التواریخ سپهر و افضل‌التواریخ که به دوره پیش از مشروطیت اختصاص دارند، فهرست شده‌اند. برخی از این منابع، اساسا کتاب تاریخی نیستند. بلکه کتابی دینی و آیینی یا فلسفی‌اند که برای گردآوری داده‌های فرهنگی و اجتماعی از یک دوره تاریخی، به کار ما می‌آیند. این آثار از نظر شهرت و اعتبار نیز هم‌وزن نیستند. برای نمونه، کتاب مقدس را داریم که پرفروش‌ترین و پرتیرازترین کتاب جهان بوده است. حال آنکه کتاب‌های دیگری هستند که حتی به زبان انگلیسی هم پژوهش تمام و کمالی بر آنان صورت نگرفته. چه برسد به فارسی. بسیاری از این آثار، به ویژه آثار یونانی و لاتین و سریانی، به فارسی برنگشته‌اند. از برخی از آثار عربی هم ترجمه‌ی فارسی در دست نیست یا به دست من نرسیده است. برخی از آثار فارسی هم چاپ نشده و هنوز به شکل دست نویس‌اند. با این‌حال بیشتر این آثار به زبان فارسی در بازار ایران موجوداند و شما می‌توانید به آنان دسترسی یابید. همچنین شماری از این آثار به شکل الکترونیک بر روی فضای مجازی هم وجود دارند.

در این پژوهش، در بیشتر موارد، یک یا چند پیوند اینترنتی برای گرفتن اطلاعات بیشتر و خواندن نقدی بر آثار گذارده شده است که در پایان هر آیتم با کلیک بر روی پیوند آنلاین می‌توانید به تارنماهای مورد نظر بروید و درباره‌ی آن اثر کلاسیک، بیشتر بدانید.

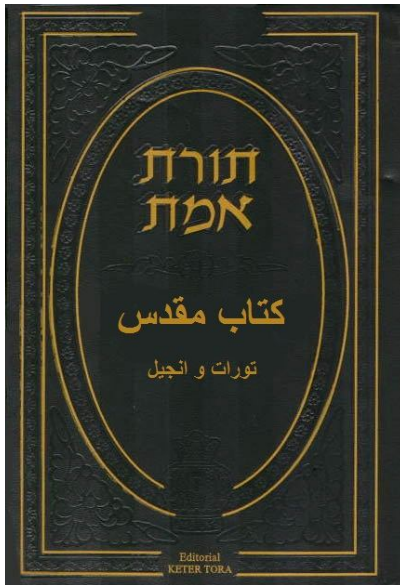
این مقالات ترجیحا برآمده از مجلات تخصصی تاریخ و نقد کتاب چون 'مجله کتاب ماه تاریخ و جغرافیا' یا دانشنامه‌های فارسی آمده است. در نبود مقاله‌ی تخصصی از مجلات و دانشنامه‌ها، از مطالبی عمومی‌تر به فارسی و در نبود هیچ مطلبی به فارسی، از مطالب انگلیسی روی وب بهره گرفته شده است. در بخش تاریخ باستان، بیشتر پیوندها انگلیسی است و در بخش پس از اسلام، فارسی.

هیچ ادعایی بر کامل و جامع بودن این پژوهش ندارم. ولی گمان می‌کنم این پژوهش، جامع‌ترین منبع‌شناسی از منابع کلاسیک تاریخ ایران تا امروز باشد. امیدوارم مرا از نظرات انتقادی و پیشنهادی خود محروم نفرمایید.

بهرام روشن ضمیر

آذر 1392 - تهران

1 - عهد عتیق - سده ششم تا یکم پیش از میلاد - بابل.

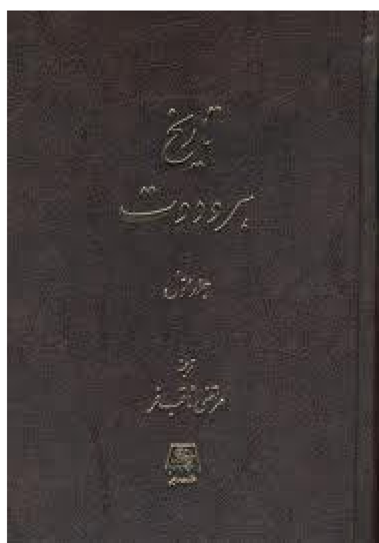

'عهد عتیق'، اصطلاحی است که مسیحیان، با آن مجموعه کتاب‌های مقدس یهودیان را می‌شناسند. مسیحیان مجموعه کتاب‌های مقدس خود را 'عهد جدید' نامیده و جمع هر دوی اینها را کتاب مقدس (Bible) می‌خوانند.
عهد عتیق عبارت از 39 کتاب به زبان عبری است که به گمان پژوهشگران از سده ششم و شاید هشتم پیش از میلاد به مرور از سنت شفاهی عبری‌زبانان به شکل مکتوب درآمده است. 5 کتاب نخست که یهودیان به آن 'تورات' می‌گویند، به وقایع زمان موسی اختصاص دارد ولی به گمان پژوهش‌گران در دوره امپراتوری پارسی در بابل تدوین شده‌اند. کتاب‌های پیشگویی پیامبرانه و کتاب‌های تاریخی یهودیان نیز احتمالا در دوره اسارت آنان در بابل و به ویژه پس از آزادی شان به دست کوروش، نگاشته شده است. کوروش مهمترین چهره‌ی غیریهودی عهد عتیق است که در 19 آیه در 4 کتاب اشعیا، عذرا، دانیال و تواریخ به او اشاره شده و او را 'مسیح' یا منجی و منتخب یهوه (خدا) دانسته‌اند.
در کتاب ارمیای نبی و حزقیال نیز به شکل غیرمستقیم به آزادی یهودیان به دست کوروش به گونه‌ی پیشگویی اشاره شده است.
کتاب اشعیا را یکی از منابع برای شناخت کوروش و فتح بابل به دست او دانسته‌اند. ولی به نظر می‌رسد پیشگویی‌های اشعیا درواقع پس از فتح بابل به دست یهودیان نگاشته شده باشد. همچنین آنچه پیشگویی‌های ارمیا و دانیال گفته شده، در واقع مدتها بعد در سده‌های پنجم تا سوم پیش از میلاد نگاشته شده‌اند. به ویژه کتاب‌های دانیال و نحمیا که گویا در دوره سلوکیان به پایان رسیده‌اند. به داریوش و خشایارشا و اردشیر نیز در این کتاب اشاره شده و آنان نیز ستوده شده‌اند (استر و عزرا و نحمیا).
پس از مسیحی شدن امپراتوری رم در سده چهارم میلادی، عهد عتیق از انحصار قومی کوچک و آواره به نام قوم یهود درآمد و آوازه‌ای جهانی یافت. از آن زمان تا پایان قرون وسطا، عهد عتیق مهمترین منبع تاریخی اروپاییها و گاه یکی از منابع تاریخی مسلمانان و بسیار مهمتر از منابع یونانی بود. از همین رو یگانه سندی که مانع فراموش نشدن نام و یاد هخامنشیان و به ویژه کوروش و داریوش بود، همین عهد عتیق بود.
پس از رنسانس، دانشمندان قداست و وحی بودن آن را انکار کرده و آنرا 'یکی از منابع در کنار دیگر منابع' دانستند. از آن زمان بسیاری از بخش‌های عهد عتیق افسانه دانسته شد و کار به جایی کشید که برخی 'مادها و هخامنشیانِ عهد عتیق' را نیز افسانه‌ای دانستند. ولی پژوهش‌های مدرن نشان داد که عهد عتیق در اشارات تاریخی‌اش به ایرانیان درست عمل کرده و آنچه موجب نقد است، کمی مبالغه و یهودی‌محوری در عهد عتیق است. مثلا کوروش، پرستنده‌ی یهوه دانسته شده. حال آنکه همین کوروش در استوانه بابلی، پرستنده‌ی مردوکِ کلدانیان است. و به احتمال فراوان کوروش پرستنده‌ی هیچکدام از این خدایان نبود. در متون فارسی، کل عهد عتیق را از آنجا که کتاب مقدس یهودیان است، به سنت قرآن، 'تورات' خوانده‌اند. حال آنکه عهد عتیق بسی بزرگتر از تورات است و تورات بخشی از عهد عتیق است که به موسی منسوب است. از این رو نباید گفت در تورات به کوروش و دیگر ایرانیان اشاره شده است. همین اشتباه درباره‌ی عهد جدید مسیحیان هم می‌شود و آنرا در فارسی 'انجیل' می‌خوانند. حال آنکه انجیل بخش کوچکی از کتاب عهد جدید مسیحیان است. یهودیان پس از پایان نگارش عهد عتیق

اقدام به نگارش سنت‌های شفاهی خود به نام 'تلمود' کردند که در آن اشارات بسیار پراکنده‌ای به پارت‌های اشکانی و ساسانیان می‌توان یافت.
عهد عتیق را به جز انتشاراتی‌های مذهبی، انتشاراتی‌های همگانی چون اساطیر، علمی فرهنگی، نی و ایلام نیز چاپ کرده‌اند.
'سیری در تلمود' نوشته‌ی آدین اشتاین سالتز را باقر طالبی دارابی ترجمه کرده و مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان به چاپ رسانده است. انتشارات بومرنگ نیز آنرا به چاپ رسانده.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/491299
www.noormags.com/view/fa/articlepage/269453
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/24462

2- هرودوت - سده پنجم پیش از میلاد - هالیکارناس (ترکیه امروزی).

برای نخستین بار به زبان یونانی، تاریخ عمومی نوشت. هرچند احتمال دارد پیش از او هم آثاری به یونانی نوشته شده بود که به دست ما نرسید. آثار او در 9 جلد به طور کامل به دست ما رسیده. او هدف از این کتابش را فهم و تحلیل دلیل جنگ یونانیان و بربرها (غیریونانیها در معنای عام و ایرانیها در معنای خاص) اعلام می‌دارد. از این رو او را پدر تاریخ می‌گویند. او بسیار موافق و مخالف داشته و هنوز دارد. به ویژه تاریخنگاران یونانی از او بدگویی کرده و او را افسانه‌پرداز خوانده‌اند. در روزگار کنونی نیز تاریخ‌نگاران نوشتارهای او را به جز آنهایی که مورد تایید باستان‌شناسی قرار گیرد، نمی‌پذیرند. امیرمهدی بدیع تاریخنگار ایرانی سده 20 کتاب خود 'یونانیان و بربرها' را پاسخی به هرودوت پس از 2500 سال، می‌دانست. تاریخ هرودوت را نخستین بار وحید مازندرانی به شکل خلاصه و گزیده به فارسی برگرداند. سپس هادی هدایتی کار ترجمه‌ی کامل آنرا به دست گرفت ولی به دلایلی تا 6 جلد بیشتر نرفت و بدین ترتیب هرودوت، که شاید مهمترین منبع کلاسیک برای هخامنشی‌شناسی و مادشناسی باشد، هرگز تا 1389 به شکل کامل به فارسی برگردان نشده بود تا در این سال انتشارات اساطیر این کتاب را با ترجمه شادروان مرتضی ثاقب‌فر به چاپ رساند.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/580982

http://www.ensani.ir/fa/content/276445/default.aspx

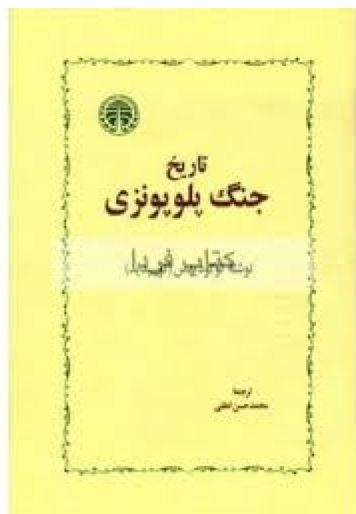
http://www.ensani.ir/fa/content/288308/default.aspx

http://www.ensani.ir/fa/content/76340/default.aspx

http://www.mail.ensani.ir/fa/content/252419/default.aspx

http://www.ensani.ir/fa/content/255985/default.aspx

3- توسیدید - سده پنجم پیش از میلاد - آتن.

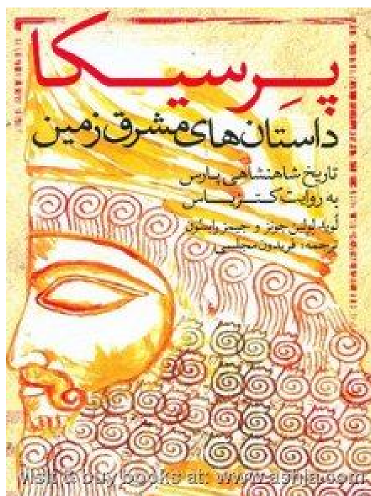
او را باید دومین تاریخ‌نگار عمومی به زبان یونانی دانست. او در زمان اردشیر یکم و داریوش دوم هخامنشی "تاریخ جنگ‌های پلوپونزی" میان آتن و اسپارت را نوشت. توسیدید یا به خوانش یونانی، توکودید، از نظر سبک نگارش تاریخی و بینش عرفی و سکولار و علمی‌اش هیچ سنخیتی با زمان خود نداشت. او احتمالا برای نخستین بار می‌گفت "سرنوشت جنگ‌ها و سیاست ربطی به قضا و قدر و خواست خدایان ندارد و انسان‌ها خودشان تاریخ را می‌سازند." این بینش بلند حتی تا یک هزاره بعد هم رسمیت نیافت و بیشتر تاریخ‌نگاران، به نوعی از جبر الاهی باور داشتند. توسیدید برخلاف هرودوت، تاریخ ایران را ننگاشته ولی اشاراتی پراکنده به ایران دارد که در صورت تناقض با گفته‌های هرودوت باید این را ترجیح داد.

این کتاب را محمدحسن لطفی به فارسی ترجمه کرده و انتشارات خوارزمی به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/273488/default.aspx

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/14146/33/text

4- کِتِسیاس - سده پنجم و چهارم پیش از میلاد - کاری (ترکیه امروزی).

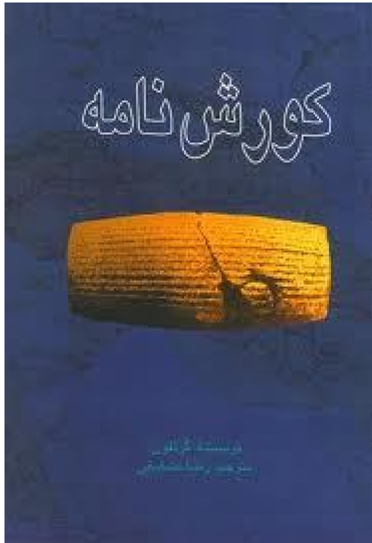

او به ادعای خودش پزشک دربار پادشاه هخامنشی (داریوش دوم و اردشیر دوم) بود. کتاب‌هایی به نام پرسیکا و ایندیکا درباره ایران و هند داشته. او ادعا می‌کند که این کتاب‌ها را از روی سالنامه‌های دیوانی دربار ایران نوشته است. کتاب‌های او از میان رفته و به دست نیامده است. ولی گفتاوردهایی از او را دیگر نویسندگانی یونانی چون دیودور و پلوتارک و فوتیوس، مدتها بعد آورده‌اند. گفته‌های کتسیاس درباره دوران پیش از هخامنشی به افسانه می‌ماند و گفته‌هایش درباره کوروش و داریوش و خشایارشا نیز با هرودوت تناقض دارد. با این‌حال بسیاری از پژوهشگران کتسیاس را منبعی خوب برای رویدادهای دوره داریوش دوم و اردشیر دوم (دوره پس از هرودوت) می‌دانند. در واقع کتسیاس در مواردی که دیگر تاریخ‌نگاران سکوت کرده‌اند، بهره‌برداری میشود و به طور کلی از اعتبار کمتری برخوردار است. دیاکونوف ادعای او را مبنی بر دانستن زبان پارسی رد می‌کند.

کتاب بازسازی شده‌ی او را فریدون مجلسی از انگلیسی به فارسی ترجمه کرده و انتشارات 'تهران' به چاپ رسانده است.
خلاصه‌ی فوتیوس که کتابی از این نویسنده و بازگویی از کتسیاس است را نیز کامیاب خلیلی به فارسی ترجمه کرده و انتشارات کارنگ به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/292442/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/178761/default.aspx

5- کِسنِفون - سده پنجم و چهارم پیش از میلاد - آتن.

او را به خوانش فرانسوی گزنفون هم می‌شناسند. از شاگردان فیلسوف سرشناس آتنی سقراط بود. در جنگ‌های یونان از آتن تبعید شد و به اسپارت پیوست و با کوروش کوچک - شاهزاده هخامنشی - دوستی پیدا کرد. و با سپاهیان یونانی همراه او به بابل آمد. پس از شکست کوروش از برادرش اردشیر، او با یونانیان به میهن برگشتند. او این رویداد را در کتابش با نام 'آناباسیس' جاوادنه کرده. همچنین کتاب دیگری دارد به نام کوروپدیا - به فرانسوی سیروپدی، به فارسی کوروش‌نامه - که در آن زندگی‌نامه اخلاقی و سیاسی کوروش بزرگ را نگاشته است. دو کتاب دیگر دارد به نام هلنیکا - تاریخ یونان - و آگسیلاس - سردار اسپارتی - که در آنها نیز مطالبی هم‌پیوند با ایران به چشم می‌خورد. شمار ترجمه‌های کوروش‌نامه به فارسی بسیار زیاد و بی‌شمار است. آنهم با عناوین ساختگی و متنوعی چون 'تربیت کوروش'، 'سیرت کوروش' یا 'مدیریت کوروش' و چیزهایی از این دست. رضا مشایخی و انتشارات علمی فرهنگی معتبرترین ترجمه کوروشنامه است. آناباسیس را نخستین بار منوچهر امیری ترجمه کرده و انتشارات فرانکلین به چاپ رسانده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/65243

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/689375

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/10499/23/image

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/572107

6- بِروس - سده سوم پیش از میلاد - بابل.

باید گفت او یگانه تاریخ‌نگار دوره سلوکی است که نامی از او مانده. نام او را به یونانی بروسوس می‌گویند. او ظاهرا کتابی به نام کلدانیکا درباره تاریخ بابل و آشور نگاشت و به آنتیوخوس سوتر پیشکش کرد. اصل کتاب او همچون کتسیاس به دست نیامده ولی کمتر تاریخنگاری پس از اوست که سخنی از او بازگو نکرده باشد. مهمترین آنها فلاویوس یوسف، تاریخ‌نگار یهودی سده‌ی نخست میلادی و آگاثیاس در سده ششم‌اند. همچنین بخشی از ترجمه کتاب او به ارمنی مانده است. او را باید تقاطع تاریخ‌نگاری و باستان‌شناسی دانست. چراکه او احتمالا تنها تاریخ‌نویس کهنی است که به کتیبه‌ها و الواح میخی دسترسی داشته و آنها را خوانده و ترجمه کرده است.

http://www.annomundi.com/history/berosus.htm

http://en.wikipedia.org/wiki/Berossus

http://www.newadvent.org/cathen/02514a.htm

7- پولی‌بیوس - سده دوم پیش از میلاد - آرکادیای یونان.

او در نوجوانی به رم سفر کرده و مجذوب ابرقدرت نوظهور جهان شد. رم در آنزمان بر یونان چیره شده و به عصر هلنیسم (یونانی گری) پایان بخشیده بود. پولی‌بیوس تاریخ رم میان سالهای 220 تا 146 را نوشت که به 'تاریخ پراگماتیک' سرشناس شد. در کتاب او چیزهایی از تاریخ سلوکی و آغاز کار دودمان اشکانی و مطالبی مختصر درباره ایرانیان دیده می‌شود. بد نیست بدانیم پولی‌بیوس دیدگاه تفکیک قوا را بیش از 2 هزاره پیش از منتسکیو البته به گونه‌ای ابتدایی بیان کرده است.

http://en.wikipedia.org/wiki/Polybius

http://www.ancient.eu.com/Polybius/

http://www.heritage-history.com/www/heritage.php?Dir=characters&FileName=polybius.php

http://www.livius.org/pn-po/polybius/polybius.html

8- پوسیدونیوس - سده دوم و یکم پیش از میلاد - اپامیا (افامیا) در سوریه.

او در جوانی به مقامات کشوری امپراتوری رم رسید و مورد علاقه پومپه سردار سرشناس رمی بود. آثار جغرافیایی و ستاره‌شناسی مهمی دارد. از جمله اینکه مدل کیهانی معروف به بتلمیوسی که تا 1500 سال در جهان مطرح بود را به او نسبت می‌دهند. به همین جهت حفره‌ای در ماه را به نام او گذاشته‌اند. او همچنین کتاب‌هایی درباره تاریخ داشت که دنباله تاریخ پولی‌بیوس بود. از این جهت برای بررسی زوال دولت سلوکی و فتوحات رم در خاورمیانه و برخی گفته‌ها از پارت‌های اشکانی، می‌توان به آثار او نگریست. هرچند تقریبا هیچ‌کدام از کتاب‌های او -که به زبان یونانی بود- به شکل کامل بدست نیامده و تنها تکه‌هایی از گفتارهایش بر جای مانده است.

http://en.wikipedia.org/wiki/Posidonius

http://www-history.mcs.st-and.ac.uk/Biographies/Posidonius.html

http://www.livius.org/pn-po/posidonius/posidonius.html

9- دیونیسیوس - سده یکم پیش از میلاد - هالیکارناس (ترکیه امروزی).

او به هنگام جنگ‌های داخلی رم به آنجا رفت و به مرور خود را به عنوان دانشمند و آموزگاری سرشناس در رم به همگان شناساند. در دوره آگوستوس تاریخ رم از جنگ‌های پونیک تا زمان حاضر را نوشت. او همچون دیگر یونانی‌زبانان مهاجر به رم، شیفته‌ی قدرت نظامی و شکوه امپراتوری رم شده و تاریخ خود را در ستایش از آنان نوشت. دیونیسیوس همچنین در زمینه فلسفه رسالاتی دارد. در تاریخ او به ندرت می‌توان داده‌ای از ایران کشف کرد.

http://en.wikipedia.org/wiki/Dionysius_of_Halicarnassus

http://www.jstor.org/discover/10.2307/295445?uid=3739984&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&uid=3739256&sid=21103123614873

10- لیوی - سده یکم پیش از میلاد - اهل رم.

تیتوس لیویوس را باید نخستین تاریخ‌نگار توانمند رم دانست. تا زمان او تاریخ رم را یونانیان مهاجر رم یا یونانی‌های کلونی‌نشین ایتالیا می‌نگاشتند. ولی کتاب 'تاریخ بنیادگزاری شهر رم' اثر لیوی را باید انقلابی بر ضد یونانی‌گرایی و خیزش زبان لاتینی دانست که نتیجه‌ی سیاست دوره آگوستوس سزار است. چراکه دولت رم در این زمان به رویارویی با فرهنگ و تاریخ یونانی برخاست. لیوی به ویژه به تاریخ اسطوره‌ای و داستانی رم پیش از بنیادگذاری جمهوری در 504 پ.م پرداخت و به شکل افسانه‌ای، پادشاهی رم باستان را از 753 پ.م نگاشت. در نوشتار لیوی گفته‌هایی درباره ایران اشکانی می‌توان یافت.

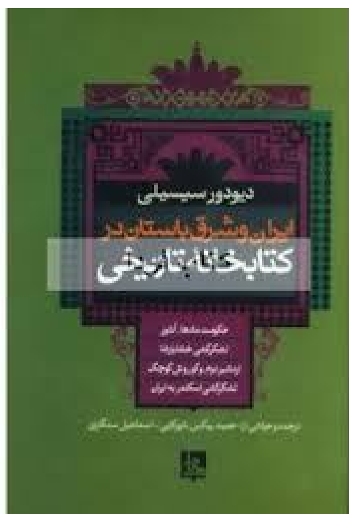
http://en.wikipedia.org/wiki/Livy

http://www.livius.org/li-ln/livy/livy.htm

http://mcadams.posc.mu.edu/txt/ah/Livy/

11- دیودور سیسیلی - سده یکم پیش از میلاد - سیسیل.

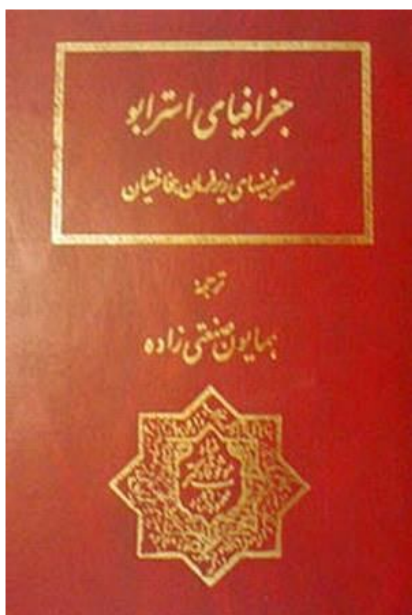
دیودور را باید سرشناس‌ترین چهره فرهنگی در میان یونانیان ایتالیایی دانست. دیودور در زمان جولیوس و آگوستوس سزار به سبک هرودوت (و بدون بهره‌گیری از آن) جامع‌ترین تاریخی که تا آنزمان از جهان نوشته شده بود را گردآوری کرد و نامش را 'کتابخانه‌ی تاریخی' گذاشت. چراکه ادعا داشت همه تاریخ‌ها را در 40 جلد گرد آورده است. بدبختانه 15 جلد از این آثار بیشتر باقی نمانده است. ولی دو تکه از آن دارای اهمیت فراوان است. یکی سال‌های پایانی دوره‌ی هخامنشی که در آثار تاریخ‌نگاران کهن نیامده و دیگری تاریخ اسکندر. درواقع اسکندرنامه‌ی دیودور را باید کهن‌ترین اسکندرنامه‌ای دانست که تا امروز

به جای مانده. چون اسکندرنامه‌های کهن‌تر همه از میان رفتند. دیودور تاریخ جهان را تا 60 پیش از میلاد نگاشت هرچند بیشتر آن از دست رفت.

بخش‌های مربوط به ایران تاریخ دیودور در کتابی با عنوان 'ایران و شرق باستان در کتابخانه تاریخی دیودور' به دست حمید بیکس شورایی و اسماعیل سنگاری به فارسی ترجمه شده و انتشارات جامی آنرا به چاپ رسانده است.

http://en.wikipedia.org/wiki/Diodorus_Siculus
http://www.livius.org/di-dn/diodorus/siculus.html
http://www.theoi.com/Text/DiodorusSiculus4A.html

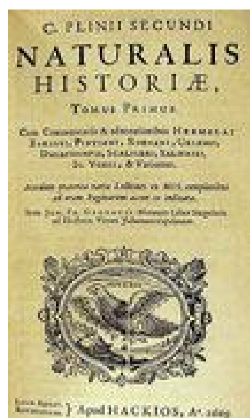

12- استرابون - سده یکم پیش از میلاد - پونت (ترکیه امروزی).

استرابون یا به نگارش انگلیسی استرابو، در سرزمین آریایی‌نشین کاپادوکیه در خانواده‌ای اشرافی به دنیا آمد. خاندان او از دولتمردان پونت در دوره مهرداد پونتی (ششم) بودند. در دوره کودکی او امپراتوری رم بر این سرزمین کاملا چیره شد. استرابون در جوانی سفرهای دراز کرده و به رم رفت. او یک کتاب درباره تاریخ نوشت که به کلی از دست رفته است. ولی کتاب جغرافیای او به زبان یونانی باقی مانده و همین باعث شده تا او را سرشناس‌ترین جغرافی‌دان آن دوره بشناسیم. همین کتاب هم پر از اشارات تاریخی و جغرافیای تاریخی درباره سرزمین‌های گوناگون به ویژه دوره هخامنشی و اسکندر و آغاز دوره اشکانی است.

بخش‌های مربوط به ایران این کتاب را همایون صنعتی‌زاده، مترجم پرکار در عرصه‌ی تاریخ، به فارسی برگردانده و انتشارات موقوفه محمود افشار به چاپ رسانده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/538851
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/14566/364/text
http://www.livius.org/so-st/strabo/strabo.html
http://en.wikipedia.org/wiki/Strabo

13- پلینی بزرگ - سده یکم میلادی - کومو (ایتالیا).

پِلینی را باید پس از لیوی دومین نویسنده بنام لاتینی تا آنزمان دانست. پلینی یک افسر سپاه رم بود که در زمان امپراتور وسپاسیان به دانش روی آورد و به دربار راه یافت. او دانشنامه‌ای بزرگ در 37 جلد به نام 'تاریخ طبیعی' ساخت که تقریبا همه‌ی دانش جهان تا آنزمان را یک‌جا گرد آورده بود. او می‌گوید برای این کار 2000 جلد کتاب را شخصا خوانده است. بدین ترتیب زبان لاتینی که تا آنزمان به مدت نیم‌هزاره زبانی غیرعلمی و غیرفرهنگی بود، برکشیده شد و به اوج رسید. تا آنزمان بیشتر رمی‌های اصیل، دانش‌اندوزی و فرهنگ را عار خوانده، آنرا مناسب بردگان می‌دانستند و افتخار خود را جنگاوری و سیاست می‌جستند. معدود رمی‌های دانشمند نیز همواره یونانی می‌خواندند و می‌نوشتند. پلینی این رویکرد را به کلی دگرگونه کرد. بخش بزرگی از

'تاریخ طبیعی' تاریخ جهان باستان تا آنزمان است. از ایران نیز بسیار گفته‌ها دارد. هرچند درباره پارتیان هم دوره‌اش به کلیات بسنده کرده. پلینی به زرتشت و کتاب او نیز اشاره دارد. پلینی برادرزاده‌ای دارد که او را به نام پلینی کوچک می‌شناسیم. این کتاب مهم هنوز به فارسی در نیامده است.

http://en.wikipedia.org/wiki/Pliny_the_Elder
http://www.livius.org/pi-pm/pliny/pliny_e.html

14- کُنت کورتیوس - سده یکم میلادی – رم.

از زندگی کوئینتوس کورتیوس روفوس تقریبا هیچ نمی‌دانیم. احتمالا همدوره امپراتور وسپاسیان و پلینی بزرگ بوده. از او 'تاریخ اسکندر کبیر' در 10 جلد برجای مانده که مفصل‌ترین اسکندرنامه و دومین اسکندرنامه کهن است. اثر او به زبان لاتین از نظر محتوا تفاوت‌هایی با اسکندرنامه‌های یونانی دارد. حال یا منابع متفاوتی در دست داشته و یا به افسانه‌سرایی دست زده. طبعا اثر او تنها درباره‌ی پایان دوره هخامنشی و چگونگی سرنگونی هخامنشیان به کار تاریخ ایران می‌آید.

http://www.iranicaonline.org/articles/curtius-rufus-quintus-probably-fl

http://www.livius.org/ct-cz/curtius/qcr.html

15- فلاویوس یوسف - سده یکم میلادی – یهودیه.

او را در ایران با نام یوسف فلاویوس می‌شناسند. او با دو کتاب 'تاریخ یهود' و 'جنگ یهود با رمی‌ها' جایگاهی بلند در تاریخ‌نگاری دارد. فلاویوس را برای نگاه بلندش و همچنین بی‌طرفی علمی‌اش در گزارش‌ها و بررسی گزارش‌های تاریخی ستوده‌اند. همچنین کتاب‌های او برای شناخت دهه‌های نخستین مسیحی آنهم در میهن عیسی مسیح سودمندترین است. هرچند که ظاهرا هیچ خبری از عیسی فرزند مریم در آن نباشد! یوسف همچنین به تاریخ ایران در دوره پارتی نیز پرداخته و گزارش‌هایی از شاهان اشکانی و جنگ‌های آنان به ما می‌دهد.

http://en.wikipedia.org/wiki/Josephus

http://www.sacred-texts.com/jud/josephus/

http://www.livius.org/jo-jz/josephus/josephus.htm

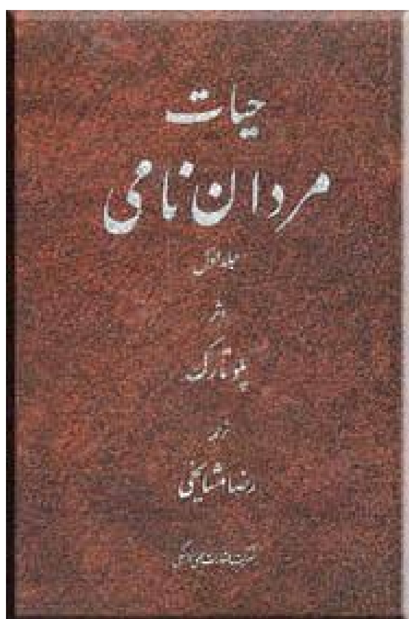
16- تاسیتوس - سده یکم و دوم میلادی – رم.

تاسیتوس، سناتور رمی و تاریخنگار، با دو اثر تاریخی‌اش که به نام‌های 'تاریخ' و 'سالنامه' منتشر شده‌اند، شناخته می‌شود. این دو کتاب بر روی هم تاریخ رم از مرگ سزار آگوستوس تا شورش یهودیان و آتش‌سوزی رم به دست نرون را در بر می‌گیرند. تاسیتوس همچنین نخستین کسی از میان غیرمسیحیان است که به مسیحیت اشاره دارد. او در سال 114 میلادی به اعدام مسیحیان در زمان نرون اشاره می‌کند که همین اشاره بس باارزش است. تاسیتوس به تاریخ ایران هم‌روزگار خود یعنی دوره اردوان سوم و بلاش یکم نیز اشارات فراوان دارد.

http://en.wikipedia.org/wiki/Tacitus

http://www.earlychristianwritings.com/tacitus.html

http://www.livius.org/ta-td/tacitus/tacitus.html

17- پلوتارک - سده یکم و دوم میلادی - خرونه (یونان)

پلوتارک یا به یونانی پلوتارخوس، از دولتمردان و نویسندگان سرشناس امپراتوری رم بود. او با اثر جاودانه‌اش سرگذشت‌ها که در ایران با نام 'حیات مردان نامی' چاپ شده، نامور است. او در واقع یک استاد فلسفه اخلاق بود و تاریخ برایش وسیله‌ای برای ترویج و تبلیغ اخلاقیات. مجموعه آثار او که زندگینامه‌های 36 نفر از بزرگ تاریخ شرق و غرب است، یکی از واپسین آثار ادبیات درخشان یونانی بود. چراکه همزمان با او زبان لاتین، جایگاه سنتی زبان یونانی را به عنوان زبان علمی و ادبی می‌گرفت. در ایرانشناسی اصلا نمی‌توان پلوتارک را نادیده انگاشت. چراکه آثار او به گونه‌ی مستقیم (زندگینامه اردشیر دوم هخامنشی و اسکندر مقدونی) و غیر مستقیم (زندگینامه سرداران یونانی چون آریستید، تمیستوکلس، پائوسانیاس، کیمون، پریکلس، آلکیبیادس، آگسیلائوس، لوساندر) تاریخ دوره هخامنشی را روایت می‌کند. ارزش آثار پلوتارک در سرفصل تاریخ اشکانی با توجه به فاصله زمانی اندک او بسی باارزشتر است. به ویژه زندگینامه پومپه، کراسوس و مارک آنتونی. در آثار پلوتارک - که نسبت به دیگر یونانیان باانصاف‌تر بود - از فرقه‌های زروانی و میترایی هم سخن‌هایی هست که به کار ایرانشناسان می‌خورد.

نخستین کسی که به شکل جدی در ایران به این کتاب پلوتارک پرداخت احمد کسروی بود که بخش‌های مربوط به ایران آنرا در کتابی با عنوان 'ایرانیان و یونانیان' ترجمه کرد. کسروی را باید از دقیق‌ترین مترجمان در بازگویی نام‌های باستانی ایرانی و ناایرانی دانست. رضا مشایخی همه‌ی آنرا ترجمه کرده و بنگاه ترجمه و نشر کتاب، انتشارات علمی فرهنگی، همچنین ققنوس به چاپ رسانده‌اند.

http://www.ensani.ir/fa/content/231453/default.aspx

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/391401

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/352083

http://www.livius.org/pi-pm/plutarch/plutarch.htm
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/home.html

----

18- پائوسانیاس - سده دوم میلادی - لیدیا (ترکیه امروزی).

نویسنده و جغرافیدان یونانی و اهل لیدیه است که در سدهٔ دوم میلادی زندگی می‌کرد. کتاب معروف او به نام 'شرح یونان' در ده جلد که جغرافیای تاریخی نواحی مختلف یونان را در بر دارد، مشهور است. او به سرزمین‌های گوناگون از اورشلیم و انتاکیه تا مصر و رم سفر کرد. بِنونیست در 'دین ایرانی' اشاره می‌کند که پائوسانیاس براین بوده که مغان ایرانی دارای کتاب (اوستا) بودند و از روی آنها سرودهای نیایشی را می‌خواندند. این با گفتار دیگر تاریخنگاران که زرتشتیان را پیش از ساسانیان بدون کتاب می‌دانند تناقض دارد.

http://en.wikipedia.org/wiki/Pausanias_%28geographer%29
http://www.livius.org/pan-paz/pausanias/pausanias.html

19- آریان نیکومدی - سده دوم میلادی نیکومدیا (نزدیک استانبول).

سیاستمدار و تاریخنگار برجسته که دو کتاب آناباسیس اسکندری (سفر جنگی اسکندر) و ایندیکا (بازگشت اسکندر از هند) را نوشت. نگاه ما و تاریخ به اسکندر در 1800 سال گذشته تا اندازه زیادی زیر تاثیر کوشش آریان است. او به تقلید از کسنفون (نویسنده یونانی) که کتابی به نام آناباسیس درباره سفر جنگی کوروش کوچک به ایران نوشته بود، سفر جنگی اسکندر به ایران را نوشت. اگر کسنفون در کتاب دیگری (کوروپدیا) کوروش بزرگ را چهره آرمانی خود گرفته بود، آریان اسکندر را برای این منظور برگزید. تاریخ‌پژوهان مدرن، آریان را نماد اسطوره‌پردازی و اغراق در تاریخ باستان می‌دانند و بر آن نقدهای فراوانی روا می‌دارند. با این همه، کتاب آریان را باید در کنار سه اثر یونانی دیگر، دیودور، کُنت کورتیوس و پلوتارک اصیل‌ترین منابع سنتی برای پژوهش درباره اسکندر دانست.

http://en.wikipedia.org/wiki/Arrian
http://www.livius.org/arl-arz/arrian/arrian.html

20- آپیان اسکندریه - سده دوم میلادی - اسکندریه (مصر).

سیاستمدار و تاریخنگار رم است که در سال 98 در اسکندریه در خانواده‌ای یونانی، زاده شد و به سرعت راه پیشرفت تا طی کرده و به سیاسیون رم پیوست. او توانست 24 جلد کتاب به یونانی درباره تاریخ رم بنویسد که بعدا با نام 'تاریخ رمی' (هیستوریا رومانا) به لاتین ترجمه و ماندگار شد. به ویژه 5 جلد آن که به جنگ‌های داخلی رم در دو دوره جولیوس سزار و آگوستوس سزار می‌پردازد، مهمترین منبع تاریخنگاران درباره این سرفصل است. از آثار آپیان برای بررسی جنگ‌های رم با

شاهنشاهی اشکانی نیز میتوان بهره برد هرچند شاید آن جزئی‌نگری (درباره فرهنگ ایران و مسائل درونی دوره اشکانی) که انتظارش را می‌کشیم در آثار او یافت می‌نشود.

http://en.wikipedia.org/wiki/Appian

http://www.livius.org/ap-ark/appian/appian.html

21- یوستین - سده دوم (؟) میلادی - رم.

مارکوس یوستینوس یا به فرانسوی ژوستن، تاریخنگار پرابهام رمی که پژوهشگران درباره زمان زندگی او به شدت اختلاف نظر دارند. هیچ چیز از زندگی او نمی‌دانیم. کتاب سترگ 'گزیده‌ی تاریخ‌های فیلیپی' شامل بخش‌هایی گمشده از تاریخ رم که در زمان آگوستوس به دست پومپه تروگوس نوشته شده بود، می‌باشد. پژوهشگران با توجه به زبان لاتین کتاب او، تلاش کرده‌اند حدودا دوره او را حدس بزنند. برخی او را پس از سرنگونی دولت پارت و خیزش ساسانیان در سده سوم می‌دانند و برخی در سده دوم میلادی. دلیلش یکدست نبودن زبان کتاب اوست. اهمیت دیگر اثر سرشناس یوستین این است که در قرون وسطا معتبر دانسته می‌شد. شاید به خاطر این اشتباه بزرگ که این کافر رمی را با شهید مسیحی به نام یوستین مقدس یکی می‌گرفتند. یوستین گزارش‌های خوبی از درگیری‌های رم با دولت اشکانی دارد.

http://en.wikipedia.org/wiki/Justin_%28historian%29

22- هرودیان - سده دوم و سوم میلادی - انتاکیه سوریه.

هرودیان (هرودیَن) تاریخنگار سرشناس یونانی‌زبان که در رم اقامت گزید و طبق روال آن دوران، تاریخ رم را نگاشت. اثر او بهترین منبع برای بررسی واپسین برخوردهای امپراتوری رم با شاهنشاهی اشکانی در زمان اردوان پنجم اشکانی است. همچنین پراکنده‌گویی‌هایی از آغاز به کار اردشیر بابکان و نخستین برخوردهای دولت ساسانی با رم در کتاب او یافت می‌شود.

هرودیان از شیوهی کار توسیدید - نویسنده خوش‌فکر یونان عصر کلاسیک - الگوبرداری کرده و کتاب او، به نسبت، منصفانه و دقیق و مستند است.

http://en.wikipedia.org/wiki/Herodian

http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Archaeology/Herodian1.html

http://www.livius.org/he-hg/herodian/herodian.html

23- دیوکاسیوس - سده دوم و سوم میلادی - بیزانتین (ترکیه امروزی).

کاسیوس دیو، یا کاسیوس دیون، از سرشناس‌ترین تاریخ‌نگاران یونانی هم‌دوره امپراتور آئورلیوس و فرزند ناخلف‌اش کمودور است که تاریخ رم را از آغاز افسانه‌های شکل‌گیری رم تا سال 229 میلادی در 80 جلد نگاشت. بخشی از آثار او به دست ما رسیده است. تاریخ دیوکاسیوس به ویژه درباره جنگ‌های داخلی رم و شکل‌گیری امپراتوری در سده یکم پیش از میلاد بسیار اهمیت دارد. دیوکاسیوس همچنین گزارش‌هایی درباره دولت اشکانی و درگیری‌های امپراتوری رم با شاهنشاهی ایران به دست می‌دهد.

http://en.wikipedia.org/wiki/Cassius_Dio

http://www.livius.org/cao-caz/cassius/cassius_dio.html

24- دگزیپوس آتنی - سده سوم میلادی - آتن.

سردار سپاه رم در آتن که در برابر هجوم قبایل ژرمن قهرمانانه ایستادگی کرد و همین باعث شد به شهرت و مقام برسد. او سپس به تاریخ‌نگاری روی آورد و سه اثر از خود به جای گذاشت. یکی درباره اسکندر به سبک آریان. دیگری اثری درباره جنگ رم با گوتیک‌ها در سده سوم و سومی تاریخ هزارساله رم از آغاز اساطیری آن تا 270 میلادی. فوتیوس تاریخ‌نگار سرشناس رمی او را بسیار ستوده و از او با نام توسیدید دوم یاد کرده است. در تاریخ رم اثر دگزیپوس اشارات پراکنده‌ای به رویدادهای ایران از جمله آغاز کار ساسانیان و درگیری‌شان با رم شده است.

http://en.wikipedia.org/wiki/Dexippus

25- تاریخ آگوستن - سده سوم میلادی - رم.

اثر سترگ تاریخ قیصران رم (تاریخ آگوستن) بیوگرافی سزارهایی چون والریان پدر و پسر، سی‌جبار رم و کلادیوس که به دوره‌ی کنستانتین کبیر را دربر می‌گیرد. در این کتاب گزارش‌هایی از جنگ‌های اردشیر و شاپور یکم ساسانی وجود دارد.

http://en.wikipedia.org/wiki/Augustan_History

http://www.livius.org/hi-hn/ha/hist_aug.html

26- لاکتانتیوس فیرمیانوس - سده سوم و چهارم میلادی - شمال آفریقا.

او را سیسروی مسیحی می‌دانند (سیسرو از فیلسوفان بنام رم باستان). او از بنیانگزاران فلسفه و کلام مسیحی بود و تاثیر فراوانی بر کنستانتین کبیر - امپراتور رم - گذاشت تا نهایتا در 311 میلادی امپراتوری مسیحی شد. لاکتانتیوس آثاری در زمینه تاریخ نیز دارد و به ویژه به جنگ‌های شاپور یکم ساسانی پرداخته و گزارش مبالغه‌آمیزی از خشونت‌های او بر ضد رمی‌ها داده است.

http://en.wikipedia.org/wiki/Lactantius

27- آئورلیوس ویکتور - سده چهارم میلادی - رم.

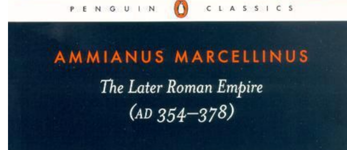
از تاریخنگاران و سیاستمداران بنام رم در عصر امپراتور یولیان - ژولیان - است که چندین اثر درباره تاریخ دارد و به تاریخ رم از زمان آگوستوس تا کنستانتین دوم می‌پردازد. در کتاب‌های او نیز اشاراتی پراکنده به ساسانیان در دوره شاپور یکم شده است.

http://en.wikipedia.org/wiki/Marcus_Aurelius

http://www.livius.org/di-dn/divi_fratres/marcus.html

28- آمیانوس مارسلینوس - سده چهارم میلادی - انتاکیه (سوریه امروزی).

آمیانوس یا به خوانش فرانسوی، آمیان مارسلین را هرکسی که اندک مطالعاتی درباره ساسانیان داشته باشد، می‌شناسد. چراکه این افسر یونانی‌تبار سپاه امپراتور کنستاتیوس در نبرد بزرگ آمیدا که در سال 360 میلادی میان رم و ایران ساسانی روی داد و به پیروزی تاریخی ایران انجامید، حضور داشت و رویدادها را به چشم دیده و با ایرانیان جنگیده است. گزارشی که او از شاپور دوم و شیوه جنگیدن و سپاه آرایی و رفتارش میدهد بی اندازه باارزش است. آرتور کریستین سن در کتاب سرشناس خود 'ایران در زمان ساسانیان' گزیده‌ای از بخش جنگ ایران و رم را از گزارش آمیانوس برداشت کرده است.

http://www.iranicaonline.org/articles/ammianus-marcellinus

http://en.wikipedia.org/wiki/Ammianus_Marcellinus

29- فلاویوس اوتروپیوس - سده چهارم میلادی- کنستانتینوپول (ترکیه امروزی) .

او از افسران امپراتوری رم در دوره شاپور دوم ساسانی بود. اوتروپیوس در یورش نظامی یولیانوس (ژولیان) به تیسفون - که سه سال پس از شکست رم از ساسانیان در نبرد آمیدا و به منظور انتقام‌کشی روی داد- حضور داشت. و سپس در دوره والنس - واپسین امپراتور رم یکپارچه- به نگاشتن تاریخ گزیده رم به نام برویاریوم پرداخت که روایتی است عامه‌پسند از تاریخ رم برای نظامیان به زبان لاتین. این کتاب تا سده‌ها در مدارس امپراتوری تدریس می‌شد. کتاب یکم و دوم این اثر به جنگ‌های بزرگ رم با ایران می‌پردازد.

http://en.wikipedia.org/wiki/Eutropius_%28historian%29

30- تئودور موپسوئستی - سده پنجم میلادی - موپسوئست (آدانا ترکیه)

از اسقفان سرشناس تاریخ مسیحیت نستوری. به گفته‌ی فوتیوس او در آثار خود که مستقیم به دست ما نرسیده حملات سرسختانه‌ای به الاهیات یونانی و همچنین زرتشتی‌گری و زروان‌گرایی ایرانی کرده. او از کیش ایرانی با نام جادوی پارسی - Persian Magic یاد می‌کند. با این‌حال توصیفات او از الاهیات زرتشتی بیشتر با فرقه‌ی زروانی هم‌خوانی دارد تا کیش زرتشتی اصیل. به نظر می‌رسد او و دیدگاه‌هایش مورد پشتیبانی برخی شاهان ساسانی از جمله یزدگرد یکم قرار گرفت و کلیسای نستوری ایران بر مبنای آرای او شکل گرفت.

http://en.wikipedia.org/wiki/Theodore_of_Mopsuestia

http://www.newadvent.org/cathen/14571b.htm

31- سوزومن - سده پنجم میلادی - غزه.

از تاریخ‌نویسان کلیسایی است که در زمان امپراتور بیزانس تئودوریوس دوم به نگارش تاریخ از زمان مسیح و به ویژه رم پس از گرایش به مسیحیت پرداخته است. او تاریخ کلیساهای شرقی از زمان کنستانتین کبیر تا والنتین سوم را شرح می‌دهد و به کلیساهای ایرانی و وضعیت مسیحیان در ایران ساسانی نیز می‌پردازد. 'سقراط اسکولاستیکی' اهل کنستانتینوپول و 'تئودورت' اهل انتاکیه هم‌دوره اویند و اکنون آثار این سه در کنار یکدیگر برای مطالعه تاریخ ادیان در دوره بیزانس - ساسانی پیشنهاد می‌شود.

http://en.wikipedia.org/wiki/Sozomen

http://www.newadvent.org/cathen/14165c.htm

https://archive.org/details/theecclesiastica00sozouoft

32- فوستوس بیزانسی - سده پنجم میلادی – ارمنستان.

فوستوس کتابی بسیار سترگ درباره تاریخ ارمنستان از دوران پیش از مسیحی شدن - 317 میلادی - تا دوره ارشک دوم پادشاه ارمنستان در زمان شاپور دوم ساسانی نوشته است که بخشی از آن گم شده و بخشی به دست آمده است. او را به حق باید از نخستین تاریخ‌نگاران ارمنی دانست. در کتاب او گزارش‌هایی از درگیری ایران و رم بر سر ارمنستان و ماجرای گراییدن طبقه حاکم ارمنستان به مسیحیت و درگیری زرتشتیان با آنان وجود دارد.

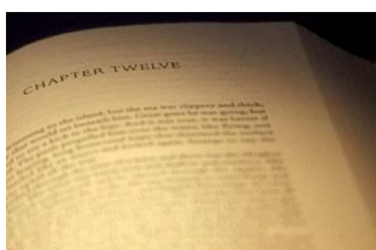
http://en.wikipedia.org/wiki/Faustus_of_Byzantium

http://brillonline.nl/entries/religion-past-and-present/faustus-of-byzantium-SIM_07499?s.num=14

http://www.librarything.com/tag/Faustus+of+Byzantium

33- ازنیک کولبی -سده پنجم میلادی - کولب ارمنستان (ترکیه امروزی).

ارمنیان را باید در کنار یونانیان از متعصب‌ترین و کوشاترین مسیحیان دانست. بی‌گمان مسیحیت بدون کوشش کشیشان یونانی و ارمنی به چنان جایگاهی دست نمی‌یافت. ارمنستان اندکی زودتر از رم، مسیحیت را دین رسمی کرده و به مبارزه با ادیان باستانی پرداخت. ازنیک کولبی کشیش ارمنی در میانه سده پنجم - دوره یزدگرد دوم ساسانی - به کنستانتینوپول رفت و با پژوهش بر روی نسخه‌های یونانی و سوریانی انجیل و دیگر بخش‌های عهد جدید به ارمنستان بازگشت و کتاب ردیه بر فرقه‌ها - Against the Sects را به ارمنی نوشت. بخش بزرگی از کتاب او به نقد جهانبینی و فلسفه و آیین‌های زرتشتی - زروانی رایج در ارمنستان برمی‌گردد و بخش دیگرش به انکار فلسفه‌های یونانی چون فیثاغورسی و افلاطونی.

Yeznik of Kolb

Isaac the Great, Saint Mesrop, Edessa, Mesopotamia, Fathers of the Church, First Council of Ephesus

http://en.wikipedia.org/wiki/Yeznik_of_Kolb

34- غازار فارپی - سده ششم میلادی - فارپی ارمنستان.

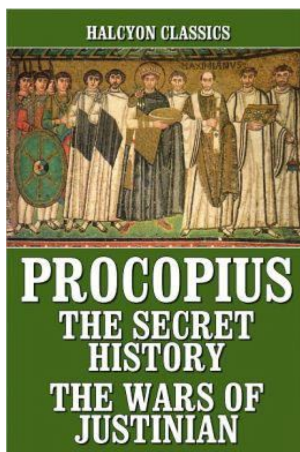
او را به فارسی لازار فارپی می‌خوانند. غازار به جهت نوشتن تاریخ ارمنستان تا سال 485 میلادی و تکمیل کار فوستوس بیزانسی سرشناس است. او از آثار دیگر مورخان چون آگاتانجلوس که اکنون به دست ما نرسیده و همچنین آثار اوزبیوس قیصری بهره گرفته است. نوشتار لازار فارپی به نسبت دیگر آثار مسیحی ارمنی منصفانه است. در این کتاب درگیری‌های ایران و ارمنستان و نامه‌نگاری‌های مهرنرسه، مرد شماره 2 سیاست ایران در سده پنجم میلادی با اسقفان و بزرگان ارمنستان گزارش شده است.

http://www.babylon.com/definition/Ghazar_Parpeci/

http://www.archive.org/stream/armenianlegendsp00boyarich/armenianlegendsp00boyarich_djvu.txt

http://robabnaz4.persianblog.ir/tag/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE_%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86_%D8%A7%D8%B2_%D9%86%DA%AF%D8%A7%D9%87_%D9%85%D9%88%D8%B1%D8%AE%DB%8C%D9%86_%D8%A7%D8%B1%D9%85%D9%86%DB%8C_-_%D9%81%D8%A7%D8%B1%D9%BE%DB%8C

35- پروکوپیوس قیصری - سده ششم میلادی - اهل قیصریه (اسرائیل کنونی).

او مشاور امپراتور بیزانس یوستینیان (ژوستنین) بود، که چندین جلد کتاب درباره تاریخ آن دوره تا سال 551 میلادی نوشته است. او در لشکرکشی‌های بلیساریوس، سردار بیزانسی، همراه او بوده و یکی از نویسندگان درجه یک به شمار می‌آید.

او کتابی درباره جنگ با ایرانیان - De Bello Persico نوشته که از منابع عمده‌ی تاریخ ایران در زمان شاهنشاهی قباد و خسرو یکم است. در این جنگ‌ها بیزانس چندین بار از شاهنشاهی ساسانی شکست خورد. دیگر کتاب‌های پروکوپیوس به جنگ‌های سرداران بیزانسی با پادشاهی وندال در آفریقا و گوتی های اروپایی است.

http://en.wikipedia.org/wiki/Procopius

http://www.fordham.edu/halsall/basis/procop-anec.asp

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/procopius/buildings/home.html

----

36- پتروس پاتریسیوس - سده ششم میلادی- تسالی (یونان).

'پیتر میهن‌پرست' از سفیران و مشاوران سیاسی امپراتور بیزانس یوستینیان بود که به هنگام مذاکرات صلح به کشورهای دیگر سفر می‌کرد. او این نقش را در جنگ با گوتی‌ها و ساسانیان بر عهده داشت. در ایتالیا دستگیر شده و سالها در زندان به سر برد. در ماموریت بعدی خود به ایران زمان انوشیروان ساسانی آمد و در مذاکراتی با سفیر ایرانی ایزدگشنسب، نهایتا توانست پس از بیست سال جنگ، صلح را میان دو امپراتوری برقرار کند که به قرارداد دارا در سال 661 سرشناس است. بنابراین قرارداد بیزانس تعهد کرد از دخالت در امور گرجستان و ارمنستان بپرهیزد و سالانه 420 تالان طلا به ایران بپردازد و اسیران ایرانی را آزاد کند. در برابر ایران تعهد کرد اسیران بیزانسی را آزاد کرده و به مبلغان مذهبی در هر دو قلمرو آزادی تبلیغ داده شد. پیتر میهن‌پرست چندی بعد از شهر دارا به تیسفون آمده و شخصا با شاهنشاه مذاکره کرد تا دستاوردهای بیشتری بدست آورد. او سفرنامه‌ای از این سفر خود نگاشت که تنها تکه‌هایی از آن بدست آمده است.

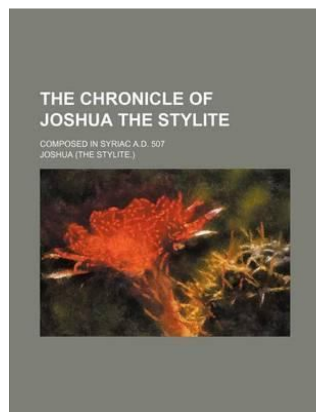
http://en.wikipedia.org/wiki/Peter_the_Patrician
http://www.heiligenlexikon.de/BiographienP/Petrus_Patricius.html

----

37- آگاثیاس اسکولاستیکی -سده ششم میلادی- اهل میسیه (ترکیه امروزی)

آگاثیاس که به خاطر حضورش در اسکولاستیک این لقب را گرفت یکی از منابع مهم تاریخ ساسانی به شمار می‌آید. او در بیروت درس وکالت خواند و سپس تاریخ 'پروکوپیوس قیصری' درباره جنگ‌های یوستینیان را ادامه داد. جنگ‌های بزرگ بیزانس با اقوام ژرمن چون گوت‌ها و فرانک‌ها و وندال‌ها و همچنین ایران ساسانی. آگاثیاس همچنین کسی است که ماجرای سرشناس پناهندگی فیلسوفان نوافلاطونی آتن به تیسفون و پشتیبانی خسرو انوشیروان از آنان را گزارش کرده است. همچنین آگاثیاس را در کنار عهد عتیق و کتسیاس از جمله مهمترین اسنادی می‌دانند که ایران باستان را دارای سنت 'تاریخ رسمی' یا همان سالنامه‌نویسی معرفی می‌کند. او به خداینامه‌های ساسانی که پس از اسلام هم ادامه شده و نهایتا نسخه‌ی عربی آن به طبری و نسخه فارسی‌اش به فردوسی رسید اشاره می‌کند. آگاثیاس همچون کتسیاس دوره هخامنشی ادعا می‌کند که در کتابخانه دربار ساسانی حضور داشته و با کمک یک مترجم، سالنامه‌ها را خوانده و تاریخ خود را بر پایه آن نوشته است. به نظر می‌رسد او نه مسیحی بلکه مشرک - پاگان - بوده باشد. 'مناندر پروتکتور' تاریخ او را ادامه داد.

http://en.wikipedia.org/wiki/Agathias
http://www.princeton.edu/~achaney/tmve/wiki100k/docs/Agathias.html
http://www.jstor.org/discover/10.2307/628989?uid=3739984&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&uid=3739256&sid=21103123975293

38- یوشع استیلیتی -سده ششم میلادی - ادسا (ترکیه امروزی)

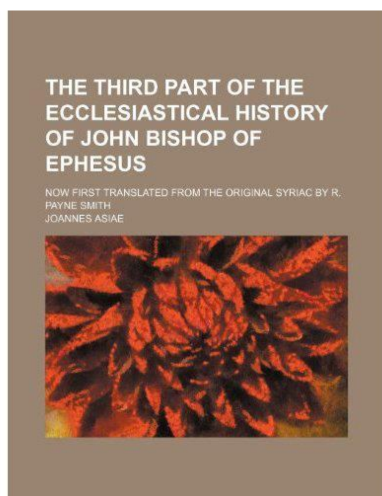
سالنامه جاشوآ اهل استیلیت یا آنگونه که پژوهشگران نشان داده‌اند، 'یوشع استیلیتی دروغین' یکی از منابع سوریانی در تاریخ جنگ‌های ایران و بیزانس است که بسیار دیر در سده 19 به لاتین و سپس انگلیسی ترجمه شد. به نظر می‌رسد وارون آنچه ادعا شده، نویسنده، یوشع استیلیتی نباشد. با این همه این اثر چنان توانمند جلوه می‌کند و رخدادها را

با ریزبینی نشان می‌دهد که می‌توان نویسنده را - هرکس که هست - یک شاهد عینی جنگ‌های قباد ساسانی و قیصر آناستاسیوس دانست. جنگ‌هایی که شکست‌های ایران در دوره‌ی پیش را جبران کرد و شهرهای بزرگ آناتولی را به ایران بازگرداند. این اثر سوریانی را باید از کم شمار آثار ادبیات سوریانی دانست که با وجود مذهب مسیحی مولف لحن مناسب و منصفانه‌ای دارد.

http://en.wikipedia.org/wiki/Joshua_the_Stylite

http://www.tertullian.org/fathers/joshua_the_stylite_02_trans.htm

----

39- یوحنا اِفسوسی -سده ششم میلادی- آمیدا (ایران آنزمان، ترکیه امروزی)

یوحنا یا به قول انگلیسی زبانان، جان، در زمان قباد یکم ساسانی در آمیدا به دنیا آمد. او سپس به اِفسوس کوچیده و پس از چند بار آمد و شد به آمیدا نهایتا کنستانتینوپل را برای زیستن برگزید. او اسقف کلیسای ارتدکس بود و دو کتاب بسیار سرشناس به زبان سوریانی دارد. یکی زندگینامه قدیسان شرق و دیگری تاریخ کلیسایی. در تاریخش به رویدادهای جهان از زمان جولیوس سزار تا پایان عمر خویش یعنی 588 میلادی می‌پردازد. بخش‌های کهن را از منابع دیگر برداشت کرده و بخشی از کتابش هم همان سالنامه یوشع استیلیتی است. ولی بخش‌های پایانی را خود روایت کرده است که جزو منابع مهم برای جنگ‌های خسرو یکم ساسانی و امپراتوران بیزانس است.

http://en.wikipedia.org/wiki/John_of_Ephesus

http://www.tertullian.org/fathers/ephesus_0_preface.htm

https://archive.org/details/ecclesiasticalhi00johnuoft

40- کارنامه اردشیر بابکان - سده ششم.

به پهلوی: کارنامگی ارتخشیری پاپکان همچون دیگر آثار باستانی ایران اثر نویسنده‌ای گمنام است. پژوهشگران درباره زمان تالیف این اثر حماسی - تاریخی اختلاف نظر دارند. ولی نظر بیشینه بر آن است که این اثر فاصله‌ای زیاد با زمان اردشیر بابکان داشته و احتمالا در زمان خسرو یکم انوشه‌روان مکتوب شده است. اختلاف‌های کارنامه با شاهنامه (خداینامه) نشانگر آن است که این اثر بیشتر دیدگاهی عامیانه و غیررسمی را درباره اردشیر نمایندگی می کند. حال آنکه خداینامه بیانگر نگاه رسمی دوره ساسانی بوده است. کارنامه اردشیر بابکان تاریخی ایرانی است که به شکل داستانی به اردشیر و تا اندازه‌ای پسرش شاپور و نوه اش، هرمز می‌پردازد. متن کنونی این اثر پس از اسلام به دست زرتشتیان رونویسی شده.

این اثر نخستین بار به دست صادق هدایت در کنار اثر دیگری به نام 'زند وهومن یسن' به فارسی برگردانده شد. زان پس چندین بار دیگر نیز ترجمه شده است که مهمترین و بهترین آن از آن بهرام فره‌وشی است.

http://www.mail.ensani.ir/fa/content/267830/default.aspx

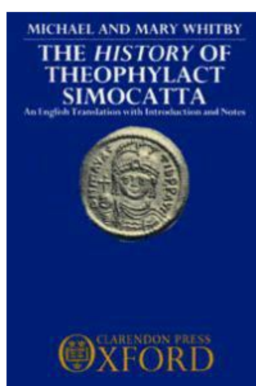
http://www.ensani.ir/fa/content/267834/default.aspx

http://www.ensani.ir/fa/content/290731/default.aspx

http://www.ensani.ir/fa/content/272584/default.aspx

http://www.ensani.ir/fa/content/298744/default.aspx

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/838234

41- تئوفیلاکت سیموکاتا - سده ششم و هفتم میلادی.

در دوره سزار هراکلیوس می‌زیست. درباره زندگی‌اش چیز زیادی نمی‌دانیم. طبیعی‌دان و تاریخ‌نگار بود و هشت جلد تاریخ درباره دوره امپراتور موریس و جنگ‌های بیزانس با اسلاوها و ایرانیان نگاشته است. گزارش‌هایی از هرمز چهارم ساسانی بهرام چوبین و خسرو پرویز می‌دهد که در آثار دیگر نمی‌توان یافت.

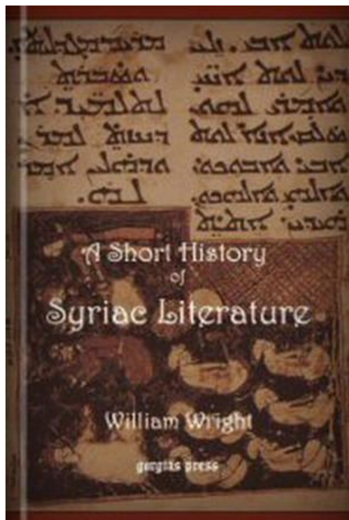
http://en.wikipedia.org/wiki/Theophylact_Simocatta

http://www.clas.ufl.edu/users/fcurta/Theophylact.html

http://www.scribd.com/doc/57083905/The-History-of-Theophylact-Simocatta

----

42- یوحنا بار پنکیو - سده هفتم میلادی - ایران.

یوحنا بار پنکیو اسقف یک کلیسای نستوری ایرانی در کنار رود دجله - عراق امروزی - بود. او در دوره خلیفه اموی، عبدالملک مروان آثاری از خود به زبان سوریانی به جای گذاشت. این آثار هنوز هم به طور کامل ترجمه و پژوهیده نشده‌اند. بار پنکیو در آثار خود وضعیت بد نسل خود که دچار غارت و ویرانگری اعراب شده‌اند را به تصویر می کشد و آنرا آخرالزمان و سرنوشت محتوم بشر می‌داند. او عربها را فرزندان هاجر می‌خواند و باور دارد که خداوند آنان را فرستاده تا دو امپراتوری گناهکار ساسانی و بیزانس را کیفر دهد و سپس اوضاع برای ظهور دجال و مسیح آماده شود.

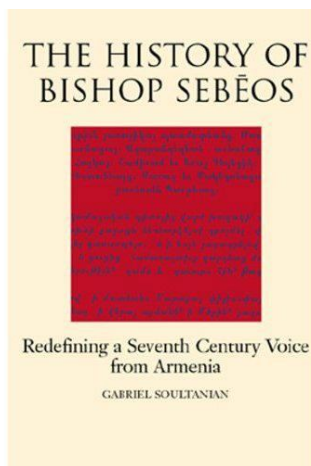
http://iranshahr.org/?p=16555

http://en.wikipedia.org/wiki/John_bar_Penkaye

http://www.tertullian.org/fathers/john_bar_penkaye_history_15_trans.htm

----

43- سبئوس - سده هفتم میلادی - ارمنستان.

سبئوس را باید واپسین حلقه از اسناد دست یکم تاریخنگاری ایران باستان - پیش از اسلام - و همچنین سندی بی‌همتا و منحصر به فرد از تاریخ نخستین لشکرکشی‌های سرداران اسلام و خلفای نخستین دانست. کتاب او که بسیار دیر در سده 19 در استانبول یافت شده و منتشر شد 'تاریخ لشکرکشی های هراکلیوس' نام گرفت. سبئوس ارمنی در دوره جنگ‌های خسرو پرویز و سزار هراکلیوس به دنیا آمد. جنگ‌هایی که با پیروزی ایرانیان آغازید و با شکست آنان به پایان رسید. سپس عرب‌های مسلمان که سبئوس آنان را فرزندان اسماعیل می‌نامد به صحنه آمده هر دو ابرقدرت ایران ساسانی و بیزانس مسیحی را شکست دادند. سبئوس گزارش‌های پراکنده‌ی خود را تا زمان حکومت معاویه پسر ابوسفیان در دمشق ادامه داده است و از این نظر سندی بی‌همتا درباره دوران آغازین اسلامی است یا همان 'دو قرن سکوت' ارائه می‌دهد.

http://en.wikipedia.org/wiki/Sebeos

45- خداینامه - سده هفتم - ایران.

خداینامه را باید نخستین تلاش جدی ایرانیان در نوشتن تاریخ ملی دانست. اگرچه هخامنشیان و ساسانیان بنابر تاکید یونانیان و یهودیان، دارای سالنامه‌های دیوانی بودند ولی پژوهشگران تاریخ‌نویسی را از سالنامه‌نویسی دولتی جدا می‌دانند. خداینامه‌نویسی ظاهرا از عصر خسرو انوشه‌روان آغازید و تا زمان یزدگرد سوم ادامه داشت. پس از اسلام نسخه‌های خداینامه که دارای دو بخش اساطیری و تاریخی بود آشفته و پراکنده گشت تا اینکه در دوره سامانی گردآوری شده و به زبان پارسی درآمد. امروز اگرچه اصل خداینامه، نه به زبان پهلوی و نه به هیچ زبان دیگری موجود نیست ولی تقریبا هیچ تردیدی نداریم که مضمون آن مورد بهره نویسندگان زبان‌های عربی و فارسی بوده است. که مهمترین آنان را باید فردوسی در شاهنامه و طبری در تاریخ طبری دانست. در این میان به ویژه شاهنامه موثق‌تر به نظر می‌رسد. بسیاری از ساسانی‌شناسان قدیمی و جدید بسیار بر شاهنامه تاکید کرده و آنرا همان خداینامه یعنی تاریخ رسمی دوره ساسانی دانسته‌اند. پروانه پورشریعتی در اثر پژوهشی جدید خود نگاهی بسیار پیشتازانه به بخش‌های پایانی شاهنامه درباره سرنگونی ساسانیان داشته است.

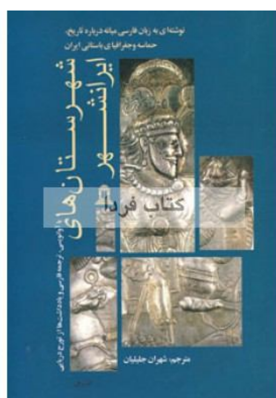
http://asre-nou.net/php/culture/azshahnametakhodayname.pdf
http://zabolestan.blogfa.com/post-35.aspx
http://www.persianacademy.ir/UserFiles/Image/zamime_khodaaynaame.pdf

----

46- عهد اردشیر - سده هفتم.

از نخستین آثار اندرزنامه‌ای (پندنامه) در دوره اسلامی، کتابی بوده به نام عهد اردشیر که ظاهرا در دوره اموی به پهلوی نوشته شده و بی‌درنگ به عربی ترجمه شده است. به گونه‌ای که در کنار ترجمه عربی ابن‌مقفع از 'کلیله و دمنه 'از سرشناس‌ترین آثار عربی در سده های نخستین اسلامی بوده است. گویا مامون به آموزگار فرزندش امر می‌کند که او را سه کتاب بیاموزاند: قرآن، عهد اردشیر و کلیله و دمنه. پربیراه نیست اگر بگوییم در زمان مامون که پایان دو قرن سکوت سرزمین‌های اسلامی است، جز این سه کتاب، اساسا کتاب دیگری به عربی وجود نداشته است. اصل 'عهد اردشیر' که به ظاهر خطبه و وصیت اردشیر بابکان درباره کشورداری است، از میان رفته و ترجمه عربی آن هم به شکل مستقیم بدست نیامده است.
احسان عباس، پژوهشگر فلسطینی آنرا گردآوری کرده و در ایران به دست محمدعلی امام شوشتری به فارسی ترجمه شده است.

http://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B9%D9%87%D8%AF_%D8%A7%D8%B1%D8%AF%D8%B4%DB%8C%D8%B1_%28%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8%29

47- شهرستانهای ایرانشهر - سده هشتم.

'نامه‌ی شهرستانهای ایرانشهر' یا به پهلوی: شَتریایی اِرانشتر نام کتابی است از نویسنده‌ای گمنام در زمان خلافت منصور عباسی در سده هشتم میلادی (دوم هجری). بنابر گمان پژوهشگران از جمله تورج دریایی، این کتاب در اصل مربوط به دوره قباد ساسانی است. موسی خورنی، نویسنده ارمنی نیز آن کتاب را به ارمنی برگردانده بود. به هر رو، نسخه‌ی

کنونی این کتاب در دوران اسلامی نوشته شده و یکی از بهترین منابع برای شناختن جغرافیای تاریخی ایران ساسانی است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/530992

48- تئوفانس اقرارگیر - سده هشتم و نهم - بیزانس.

تئوفانس مقدس از روحانیون سرشناس بیزانس در سده هشتم و نهم بود که سالنامه‌ای درباره تاریخ بیزانس نوشت. سالنامه او از سده سوم میلادی تا زمان درگذشتش یعنی سال 817 را در برمی‌گیرد. اثر تئوفانس به زبان یونانی از این نظر مهم جلوه می‌کند که آنچه دوره سکوت خوانده می‌شود - سالهای 630 میلادی به بعد - را شرح می‌دهد و اشاراتی به تاریخ خلفای اموی و عباسی دارد. اثر دیگری به نام سالنامه پاسکاله (Chronicon Paschale) نیز از بیزانس سده هفتم بدست آمده که اشاراتی به سال‌های نخستین پس از اسلام دارد.

http://en.wikipedia.org/wiki/Theophanes_the_Confessor

http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/ElAnt/V4N2/gillett.html

49- موسی خورِنی - سده نهم - ارمنستان.

موسی اهل خورِن را پدر تاریخ ارمنستان یا هرودوت ارمنی می‌دانند. او یکی از دانشمندان و روحانیون مسیحی ارمنی در سده پنجم بوده است. با این‌حال بیشتر پژوهشگران متن تاریخ ارمنستان که منسوب به اوست را متعلق به سده‌های بعدی می‌دانند و گاه آنرا تا سده 10 به عقب می‌اندازد. به هر رو این کتاب را باید از نخستین تلاش‌ها برای فرایند ملت‌سازی ارمنیان دانست. نویسنده‌ی تاریخ ارمنستان از آغاز تا سده پنجم میلادی و دوره یزدگرد دوم ساسانی را نگاشته و به دلیل تعصب شدید مذهبی‌اش، در جنگ ایران و بیزانس، بیزانس را دوست و ایران را دشمن خود گرفته است. بسیاری از تحلیل‌ها و داوری‌هایش نسبت به ایران و ایرانیان کینه‌توزانه است. با اینحال داده‌های بسیار نابی از فرهنگ ایران در دوره ساسانی از کتاب او بدست می‌آید.

http://en.wikipedia.org/wiki/Moses_of_Chorene
https://archive.org/details/histoiredarmnie00mosegoog

50- فوتیوس - سده نهم - بیزانس.

قدیس فوتیوس، اسقف اعظم کلیسای ارتدکس کنستانتینوپل بود که تلاش کرد تاریخ عمومی جهان را گردآوری کند. اثر سترگ او افزون بر داده‌هایی که درباره دوره اخیرش داشت، بخش‌های گمشده تاریخ‌های کهن را نیز در خود جای داده بود. بخش‌هایی چون پرسیکا اثر کتسیاس و تاریخ دیودور. همچنین تئوفانس بیزانسی. با اینحال برخی در درستی آنچه به نویسندگان کهن و کتاب‌های گم‌شده‌شان نسبت داده شده تردید کرده‌اند و مطالب فوتیوس را تنها در صورتی که در آثار

دیگر هم تصریح شده باشد می‌پذیرند. برخی کتاب فوتیوس را زیر تاثیر خلفای عباسی بغداد که به تاریخ یونانی علاقه‌مند بودند می‌دانند ولی این نظر در اقلیت است. به هر حال اثر فوتیوس از منابع مهم تاریخ بیزانس و همچنین تاریخ ایران باستان است. خلاصه‌ی پرسیکا اثر کتسیاس که فوتیوس ادعای بازنویسی آنرا دارد به دست کامیاب خلیلی ترجمه و از سوی انتشارات کارنگ چاپ شده است.

http://en.wikipedia.org/wiki/Photios_I_of_Constantinople

http://www.newadvent.org/cathen/12043b.htm

http://www.tertullian.org/fathers/photius_copyright/

51- فرنبغ‌دادگی - سده نهم - (؟)

به پهلوی: 'بون دهیشن' به معنای بنِ آفرینش. کتابی است در بحث تاریخ و اسطوره و یزدان‌شناسی زرتشتیان با گرایش زروانی. احتمالا اصل آن از دوره ساسانی باقی مانده بوده ولی قطعا نگارش کنونی آن به دوره اسلامی، میان سده‌های هفتم و نهم میلادی (یکم تا سوم هجری) برمی‌گردد. نگارش نهایی را موبدی به نام فرنبغ‌دادگی در زمان مامون عباسی انجام داده است. در همان زمان بود که رساله‌های فلسفی و کلامی زرتشتی چون 'شکند گمانیک ویچار' و 'گجستک ابالیش' هم نگاشته شد. و این در شرایطی بود که هنوز ادبیات عربی در زمینه‌ی تاریخ و فرهنگ و فلسفه نباغازیده بود. بندهش اشارات کوتاهی به دوران تاریخی ایران نیز دارد.

بندهش دو نسخه کامل و ناقص دارد که به نادرستی به آنها نام بندهش ایرانی و بندهش هندی داده‌اند! و حتی گاه بندهش هندی را به چاپ می‌رسانند. حال آنکه بندهش موسوم به هندی چیزی جز گزیده‌ای از بندهش موسوم به ایرانی نیست. و با وجود نسخه کامل‌تر که در ایران یافت شده، نیازی به نگاه به نسخه ناقص هندی نیست. مهرداد بهار، نسخه کامل بندهش را به فارسی ترجمه کرده و انتشارات توس به چاپ رسانده است.

www.ensani.ir/fa/content/252966/default.aspx
http://www.ensani.ir/storage/Files/20130623091217-9816-34.pdf

----

52- واقدی - سده نهم. (سوم هجری). ایران.

کتاب المغازی به معنی جنگ‌ها را باید نخستین اثر تاریخی در حوزه 'تاریخ اسلامی و عربی' دانست. ظاهرا همزمان با جنبش ادبیات پهلوی، جنبشی برای تاریخ‌نگاری عربی از سوی ایرانیان و دیگر ملتها در دربار مامون عباسی در مرو شکل گرفت. واقدی، قاضی مامون را به حق باید نخستین کسی دانست که در نخستین سال‌های سده سوم هجری، تاریخ اسلام را

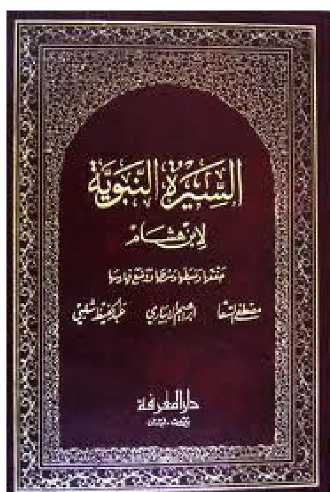
نوشت. البته کتاب او صرفا به غزوات یا جنگهای پیامبر به مدینه می‌پرداخت ولی همین اثر نیز با اینکه حدود 200 سال از پیامبر فاصله دارد، نزدیک‌ترین تاریخ‌نگاری به صدر اسلام است و اعتبار فراوانی دارد.

این کتاب را محمود مهدوی دامغانی به فارسی ترجمه کرده و نشر دانشگاهی به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/292310/default.aspx

http://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/252537/default.aspx

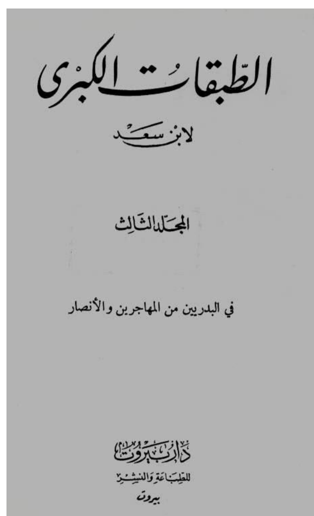
53- ابن‌هشام - سده نهم میلادی (سوم هجری) - مصر. (درگذشته 213 ق)

ابن‌هشام را کسی می‌شناسند که 'سیره رسول الله' یعنی کتابی از ابن‌اسحاق را رونویسی و تدوین کرد. البته با توجه به اینکه 1- اصل کتاب ابن‌اسحاق به دست ما نرسیده و 2- اصلا درباره زمان زندگی فردی به نام ابن‌اسحاق توافقی میان تاریخ‌نگاران نیست، می‌توان ابن‌هشام را نویسنده اصلی این زندگینامه مهم پیامبر اسلام که در واقع یکی از نخستین نمونه های 'تاریخنویسی اسلامی' است، دانست. البته ابن‌هشام نویسنده بخش‌های اصلی این کتاب نیست و هرجا چیزی به آن افزوده امانت‌داری را لحاظ کرده است. ولی با توجه به نبود سنت تاریخ‌نویسی در میان اعراب، بعید نیست که بگوییم ابن‌هشام روایت‌های شفاهی و برخی نوشتارهای پراکنده را یکجا گردآورده است. به هر رو سیره ابن‌هشام نخستین زندگینامه‌ی پیامبر با 200 سال فاصله است که از معتبرترین اسناد به شمار می‌آید.
اسحاق همدانی قاضی ابرقوه، چهارصد سال پس از ابن هشام آنرا به فارسی برگردانده است. جعفر مدرس صادقی این کتاب را تصحیح و نشر مرکز به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/43450/default.aspx
http://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/50531/default.aspx

54- ابن‌سعد - سده نهم میلادی (سوم هجری) - بغداد. (درگذشته 230 ق)

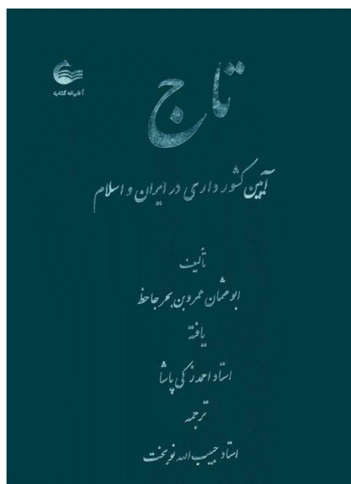
ابن‌سعد ظاهرا منشی واقدی - نویسنده کتاب المغازی - بود که توانست پس از او جامع‌ترین دانشنامه‌ی چهره‌های اسلام را تدوین کند. کتاب او 'طبقات کبری' نام دارد و زندگینامه مختصری از شخصیت‌های دینی از آدم و حوا و پیامبر اسلام تا صحابه و راویان حدیث و دیگر بزرگان در خود دارد. اگرچه کتاب ابن سعد از نظر سبک، تاریخی نیست ولی آگاهی‌های فراوان تاریخی مربوط به دو قرن سکوت جهان اسلام را می‌توان در این کتاب معتبر یافت. ابن‌سعد به وِیژه بسیار مورد علاقه و توجه پیروان مذهب تشیع است.

این کتاب را نیز همچون المغازی، محمد مهدوی دامغانی به فارسی برگردانده و انتشارات

فرهنگ و اندیشه آنرا به چاپ رسانده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/15005

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/691424

55- جاحظ ابوعثمان - سده نهم میلادی - بصره.

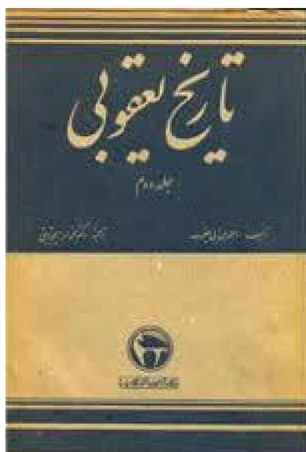
جاحظ بصری در دوره هارون‌الرشید و مامون و معتصم عباسی می‌زیسته و گویند در حدود 360 تألیف از خود باقی گذاشته. از آثاری که جاحظ در آن به انعکاس فرهنگ و آداب ایرانیان پرداخته «کتاب التاج» یا «کتاب التاج فی اخلاق الملوک» است. این کتاب به «اخلاق الملوک» نیز شهرت دارد. این کتاب در نسخه‌ای منحصر به فرد در توپکاپی استانبول به دست احمد زکی پاشا، مصحح مصری افتاد و در قاهره چاپ شد. برخی در انتساب این کتاب به جاحظ تردید کرده‌اند. رشر (RESCHER) و ریختر (RICHTER) و سندوبی می‌گویند این کتاب ربطی به جاحظ ندارد و در واقع اثر یکی از معاصران جاحظ است. آنچه از نویسنده‌ی این کتاب مهمتر است، مضمون کتاب است. این کتاب آیینه‌ای است از مجالس و منظره‌ها و جشن‌های رسمی و باورهای عمومی خلفا و شاهان و بزرگان. علاوه بر این، در این کتاب بسیاری از روش‌ها و عادات شاهانه و تزیینات و اوضاع سیاسی گنجانیده شده که اعراب آنها را از ایرانیان اقتباس کرده‌اند. ما به وسیله‌ی این کتاب می‌توانیم به اندازه تأثیر مهمی که تمدن ایرانی در دوره عباسیان در تمدن دوره اسلامی داشته است پی ببریم. عبارات و مطالب این کتاب به ما می‌فهماند که نویسنده به کتاب‌های پهلوی که به وسیله ابن‌مقفع به عربی ترجمه شده نگریسته بوده است.

بیان درست‌تر آن است که آنچه امروز به نام التاج اثر جاحظ در دست ماست، گلچینی از تاج‌نامه‌هایی است که گویند انوشیروان و خسروپرویز آنها را ترتیب داده بودند و سپس ابن‌مقفع و دیگران مقداری از آنها را به عربی برگردانده‌اند.

این کتاب دو بار به فارسی ترجمه شده. نخست به دست حبیب‌الله نوبخت و سپس محمدعلی خلیلی در 1343. انتشارات آشیانه کتاب واپسین انتشاراتی است که آنرا چاپ کرده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/263412/default.aspx

56- یعقوبی - سده نهم میلادی (سوم هجری) - اصفهان (درگذشته 292 هجری).

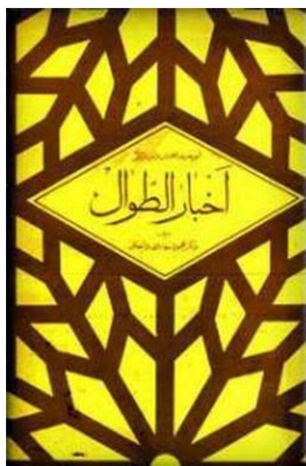

احمد بن ابی یعقوب سرشناس به یعقوبی را باید نخستین نویسنده‌ی آنچه 'تاریخ عمومی اسلامی' می‌خوانیم، دانست. او در دهه 50 از سده سوم هجری سبک تاریخ‌نویسی عمومی به زبان عربی را در جهان اسلام پایه گذاشت که تا سده‌ها پس از او تقلید شد. در جلد یک او داستان آفرینش را بازگو می‌کند و پس از توصیف پیامبران عهد عتیق به توصیف فرهنگ ایران و تاریخ پادشاهان اساطیری و تاریخی آن می‌پردازد. شاید یعقوبی به زبان پهلوی چیره بوده که توانسته بخش‌های فراوانی از کتابهای پهلوی درباره دوره ساسانی را در کتاب خود بازتاب دهد. کریستن‌سن از یعقوبی به عنوان منبعی خوب برای دوره ساسانی یاد می‌کند. او در جلد دوم به تاریخ اسلام از پیامبر تا دوره معاصر می‌پردازد. لحن یعقوبی میانه‌رو و معتدل است و با هیچ‌کدام از جریانات و جناح‌های سیاسی و فکری مسلمانان دشمنی نمی‌کند. احترام فراوان او به امامان شیعه و اشاره‌اش به تاریخ زندگی آنان مهمترین دلیل برای کسانی است که او را شیعه می‌دانند. با اینحال اگر ملاک شیعه‌گری را کسانی چون کلینی رازی و ابن‌بابویه و شیخ مفید بگیریم، با توجه به اینکه یعقوبی در عصر غیبت صغرای امام دوازدهم می‌زیست و هیچ اشاره‌ای به او نکرد و همچنین در تاریخ او خبری از شهادت امامان شیعه به جز امام علی و امام حسین نیست، او دور از تشیع ارزیابی می‌شود.

این کتاب را محمد ابراهیم آیتی به فارسی برگردانده و انتشارات علمی فرهنگی به چاپ رسانیده است.

http://www.ensani.ir/storage/Files/20120329170842-5120-6.pdf
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/92828
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/327184
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/88437
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/73438
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/21462

57- دینوری - سده نهم میلادی (سوم هجری) - دینور کرمانشاه.

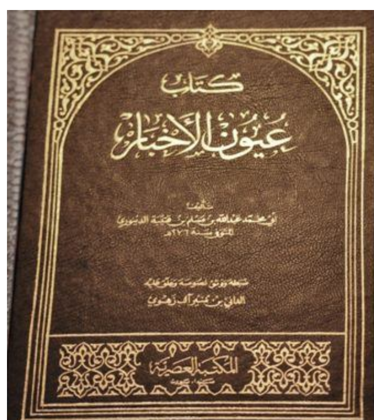
ابوحنیفه دینوری از مهمترین دانشمندان جهان اسلام در سده سوم هجری است. او را گیاه‌شناس، تاریخ‌نگار، جغرافیدان و ستاره‌شناس می‌دانند. آثار فراوانی درباره علوم یاد شده نگاشت که بخشی از آن به جای مانده است. دو کتاب تاریخی و یک کتاب جغرافیایی او برای ما مهم است. کتاب البلدان از نخستین آثار جغرافیایی مسلمانان به شمار می‌رود. کتاب الاکراد نیز درباره تاریخچه تبار کُرد است. ولی شاید مهمترین کتاب دینوری 'اخبارالطوال' باشد که به سبک تاریخ یعقوبی نوشته شده‌است. اخبارالطوال نخست به تاریخ انبیا و اولیای یهود و مسیح می‌پردازد و سپس تاریخ اساطیری ایران را روایت می‌کند و پس از گزارش‌هایی درباره دوره ساسانی به تاریخ اسلام از زمان عمر خطاب تا پایان خلافت معتصم عباسی می‌پردازد. اخبارالطوال تا چندی پیش جزو منابع مهم شناخت دوره ساسانی بود.

این کتاب را نخست صادق نشآت به فارسی برگرداند. سپس در 1364 محمد مهدوی دامغانی، آنرا دوباره ترجمه کرد و نشر نی به چاپ رساند.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/3802/13/text

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/3834/39/text

58- ابن‌قتیبه مروزی - سده نهم میلادی (سوم هجری) - مرو.

ابن‌قتیبه دینوری از بزرگترین دانشمندان و رجال مذهبی و فقهی جهان اسلام در سده سوم هجری بود. اصلیت او ظاهرا به مرو باز می‌گشت ولی در بغداد بزرگ شده و سپس از سوی حکومت به کرسی قضاوت دینور دست یافت و از این رو دینوری خوانده شد. (او را با دینوری تاریخ‌نگار معاصر ابن‌قتیبه نباید یکی شمرد) او در 276 هجری در بغداد درگذشت. ابن‌قتیبه آثار فراوانی در فقه و حدیث و کلام و دانش‌های دیگر داشت. با اینکه احتمال قریب به یقین تبارش ایرانی بود، کتابی هم درباره برتری عرب بر عجم نگاشت. 'عیون الاخبار' یکی از مهم‌ترین کتاب‌های اوست که به بررسی فرهنگ و سیاست می‌پردازد و از آن می‌توان آگاهی‌های پراکنده‌ای از ایران باستان نیز بدست آورد. کتاب دیگری به نام 'الامامه والسیاسه' را به او نسبت داده‌اند.
پژوهشگران غربی اخیرا این انتساب را رد کرده و نشان داده‌اند که چنین کتابی اصالت ندارد. ولی هنوز در جهان اسلام، این کتاب را (که نام دیگرش تاریخ خلفا است و به تاریخ اسلام از زمان پیامبر اسلام تا دوره عباسی می‌پردازد) معتبر می‌دانند.

الامامه والسیاسه را سید ناصر طباطبایی به فارسی برگردانده و انتشارات ققنوس به چاپ رسانده است.

http://www.bashgah.net/fa/category/show/77309

59- بلاذری - سده نهم میلادی (سوم هجری) - بغداد.

بلاذری (درگذشته 892م/276 ق) از جمله سرشناس‌ترین تاریخنگاران سده‌های نخست اسلامی است. او که دو کتاب مهم 'انساب الاشراف' و 'فتوح البلدان' را نگاشت، به ویژه برای دومی نامور است. فتوح البلدان (تسخیر شهرها) اثری اختصاصی درباره جهان‌گشایی‌های سرداران اسلام است. با اینکه هدف این کتاب پرداختن به فتوحات نظامی اعراب و جنگ‌های آنان با دشمنان از جمله ایران ساسانی است، ولی آگاهی‌های جغرافیایی و فرهنگی هم در آن وجود دارد. متن نوشتار فتوح البلدان نشان می‌دهد که

کاملا مبتنی بر سنت شفاهی و روایات سینه به سینه و تا اندازه‌ای داستانی و حماسی اعراب است. و ثابت کننده‌ی اینکه مسلمانان تا دویست سال پس از اسلام به سنت کتبی علاقه نشان نمی‌دادند. از این رو این‌گونه تاریخنگاری‌ها اخیرا از سوی تاریخ‌نگاران مدرن مورد تشکیک واقع شده است. تقریبا هیچ از زندگی و خاندان بلاذری نمی‌دانیم. لقب او تنها به یک گیاه دارویی هندی اشاره دارد که گویا پدرش در اثر خوردن آن مسموم شده بود و به همین رو او و پسرش را به این نام می‌شناختند. ولی احتمال قریب به یقین ایرانی است. چراکه زبان ایرانیان را می‌دانست و برخی کتاب‌های پهلوی از جمله عهد اردشیر را به زبان‌های دیگر ترجمه کرده بود.

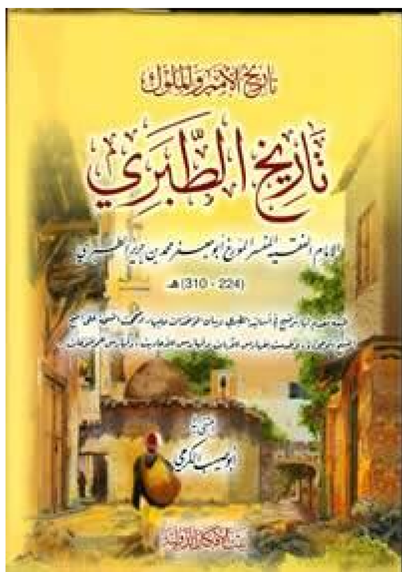
فتوح البلدان نخستین بار به دست دکتر آذرتاش آذرنوش به شکل گزیده (بخشهای مربوط به ایران) به فارسی ترجمه شده و انتشارات سروش به چاپ رسانده است. این کتاب به دست محمد توکل نیز ترجمه شده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/220180

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/112590

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/580800

60- طبری - سده نهم و دهم میلادی (سوم و چهارم هجری) - آمل.

اگر کسی تنها نام یک تاریخ‌نگار اسلامی را شنیده باشد، آن نام طبری است. محمد بن جریر بن رستم طبری، فقیه و امام سنی مذهب معروف دوره عباسی - سامانی بود که در بغداد و مصر و دیگر سرزمین‌ها به آموزش علوم دینی پرداخت. طبری دو کتاب مهم دارد که تا امروز باقی مانده است. نخست، 'جامع البیان عن تاویل القرآن' که به 'تفسیر طبری' معروف است و نخستین تفسیر قرآن در تاریخ اسلام است که به صورت جزوه درسی طبری در سال 290 هجری تنظیم شد. دیگری 'تاریخ الامم والرسل والملوک' که به 'تاریخ طبری' سرشناس است و اگرچه نخستین تاریخ عمومی اسلامی نیست و طبری 40 سال پس از یعقوبی و 20 سال پس از دینوری دست به کار تاریخ عمومی‌نویسی شد، ولی جامعیت و کمال تاریخ طبری چنان بود که دو تاریخ عمومی کهن‌تر را کمرنگ کرد. به گونه‌ای که دولت فارس‌زبان سامانی تصمیم گرفت هر دو کتاب او یعنی تفسیر و تاریخ را برای ایرانیان، به فارسی درآورد. طبری همچنین روایتی محکم و استوار از جنگ‌ها و سیره‌ی پیامبر ذکر کرد که جانشین کتاب‌های پیشین واقدی و ابن‌هشام گشت. البته تاریخ‌نگاران مدرن گاه ارزش تاریخ طبری را از آثار کهن‌تر عربی کمتر می‌گیرند. و تاریخ این هرودوتِ عرب‌زبان را نسخه‌ی پرشاخ و برگ‌تر و فربه‌تر و داستانی‌تر، همان آثار بی‌پیرایه‌ی پیشین می‌دانند. به ویژه شیعیان نسبت به روایات طبریِ سنی مذهب، با احتیاط برخورد کرده و آثار نویسندگان دیگر چون یعقوبی و مسعودی را ترجیح می‌دهند.

طبری تا یکصد سال پیش در کنار شاهنامه منبع اصلی تاریخ ایران باستان، به ویژه دوره ساسانی بود. نه تنها برای ایرانیان بلکه برای پژوهشگران بنام اروپایی چون نولدکه. ولی اکنون نویسندگانی چون تورج دریایی و پروانه پورشریعتی ادعا می‌کنند که

تاریخ ساسانی را بدون کمک طبری نوشته‌اند. دو ذیل برای تاریخ طبری نوشته شد. بدین معنی که وقایع سال‌های پسین را به آن افزودند. یکی عریب بن سعد کاتب قرطبی و دیگری محمد بن عبدالملک همدانی.
تاریخ طبری را ابوالقاسم پاینده دوباره به فارسی برگردانده و انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، و سپس اساطیر به چاپ رسانده است. احسان یارشاطر نیز این کتاب را به انگلیسی ترجمه کرده است.

h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/21462

h p://www.ensani.ir/fa/content/100264/default.aspx

h p://www.ensani.ir/fa/content/100269/default.aspx

h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/353500

61- ابن‌اعثم کوفی - سده نهم و دهم میلادی (سده سوم و چهارم هجری) - کوفه.
پس از حضور پنج تاریخ‌نویس ایرانی (یعقوبی، دینوری، ابن قتیبه، بلاذری و طبری) که تاریخ نویسی اسلامی را کاملا سامان بخشیدند، ابن‌اعثم کوفی را داریم که بدبختانه هیچ از تبار و زندگی‌اش برایمان روشن نیست. کتاب او به نام 'الفتوح' ظاهرا به تقلید از فتوح البلدان بلاذری برای گزارش فتوحات سرداران اسلام از زمان ابوبکر تا معتصم عباسی نوشته شده است ولی ابن‌اعثم گاه و بی‌گاه به توصیفات وضع و رخدادهای درونی اسلام نیز پرداخته و اثر خود را به عنوان یک تاریخ عمومی همچون یعقوبی و دینوری و طبری ساخته است. با این حال نوشته‌های او به دلیل داستان‌پردازی‌های خیالی و ذکر مسائلی ماوراءالطبیعه و همچنین عدم اشاره‌اش به مآخذ و منابع، از سوی اسلام‌شناسان آکادمیک و همچنین دانشمندان اهل تسنن طرد شده است. حال آنکه شیعیان به آن توجه بیشتری داشته‌اند. به نظر می‌رسد ابن‌اعثم شیعه و ایرانی بوده باشد. آنچه به عنوان ذکر کربلا در کتاب‌های شیعی وجود دارد، نخستین بار در تاریخ طبری و الفتوح ابن‌اعثم دیده می‌شود. با این حال تشیع ابن‌اعثم هم چیزی از نوع تشیع یعقوبی و مسعودی است که بسی با تشیع کاملا استوار محدثین و بزرگان مذهب شیعه دوازده امامی تفاوت دارد. احتمال ایرانی بودن او از آن روست که ظاهرا فارسی می‌دانسته و خود بخشی از کتابش را به فارسی برگردانده که در این صورت باید او را نخستین کس دانست که به فارسی تاریخ نوشته. چه، بلعمی از او دیرتر دست به کار شده است. به هر رو کتاب الفتوح ابن‌اعثم در میان ایرانیان محبوبیت و مقبولیت داشته و چند سده بعد، کل آن به دست یک ایرانی به نام احمد مستوفی هروی به فارسی ترجمه شده است. جالب آنکه ترجمه فارسی با اصل کتاب کاملا مطابق نیست و به ویژه بخش مربوط به کربلا غلیظ‌تر و مذهبی‌تر و موافق‌تر با اندیشه تشیع گشته است.
این کتاب را با ترجمه کلاسیک فارسی‌اش، غلامرضا طباطبایی مجد تصحیح کرده و سازمان انتشارات علمی فرهنگی به چاپ رسانده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/267909

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/267910

62- مسعودی - سده نهم و دهم میلادی - بغداد.

مسعودی را پژوهشگران عرب، برای بزرگ جلوه دادن، 'هرودوتِ عرب' نامیده‌اند! حال آنکه جایگاه و مقام مسعودی در تاریخ و جغرافیای تاریخی به مراتب بالاتر از هرودوت است و این لقب شایسته مسعودی نیست. او را باید نخستین تاریخ‌نگار بزرگ عرب پس از 5-6 تاریخنگار ایرانی دانست. نسب او ظاهرا به عبدالله پسر مسعود، از یاران پیامبر اسلام می‌رسد. با این‌حال مسعودی با فرهنگ و تاریخ ایران کاملا آشنا بود و در دو اثر سرشناس خود مروج‌الذهب (Muruj adh-dhahab) و التنبیه و الاشراف بسی به تاریخ و فرهنگ باستانی ایران پرداخته است. او از کم‌شمار تاریخ‌نگاران مسلمان است که کوروش را می‌شناخته و آگاهی‌های او درباره اسکندر و دوره اشکانی به مراتب دقیق‌تر از پیشینیان بزرگش چون طبری است.

مسعودی را شیعیان شیعه و اهل تسنن و برخی اروپاییان شافعی می‌دانند. ولی ابوالقاسم پاینده تاکید می‌ورزد که او شیعه بوده و 'مسعودی شافعی' اصلا کس دیگری است. به هر رو مسعودی خود می‌گوید در تاریخش مذهبی را یاری نکرده و جانب راستی را گرفته است. از میان 30 کتابی که نوشته تنها همین دو اثر که یاد شد به جای مانده است. کتاب دیگری به نام 'اثبات الوصیه لعلی الابیطالب' در دوره معاصر از سوی بروکلمان نسخه‌شناس به مسعودی منسوب شد که بیشتر پژوهشگران این انتساب را رد می‌کنند. چه خود مسعودی فهرست همه آثارش را آورده که چنین اثری در میانش نیست. از این مهمتر در این کتاب به مطالبی از جمله شهادت فاطمه زهرا اشاره رفته که در دو اثر دیگر به دست آمده از مسعودی موجود نیست و این خود نشان می‌دهد که اثر جدیدا به دست آمده، به نام مسعودی جعل شده است.

هر دو کتاب مهم مسعودی را ابولقاسم پاینده به فارسی ترجمه کرده و انتشارات علمی فرهنگی به چاپ رسانده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/578781

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/3727/88/text

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/65266

63- ابن‌خردادبه - سده نهم و دهم میلادی - خراسان.

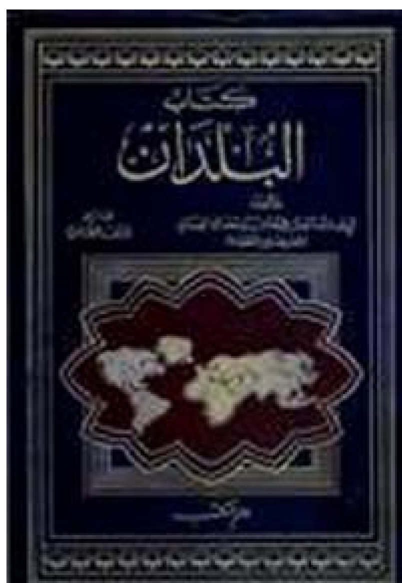
ابن‌خردادبه یا پورخردادبه، جغرافیدان سرشناس سده سوم هجری و نویسنده کتاب بنام المسالک والممالک بود. عنوان کتاب او سپس مورد تقلید دیگر نویسندگان کتاب‌های جغرافیایی از جمله استخری قرار گرفت. کتاب ابن‌خردادبه اگرچه اصلا یک کتاب جغرافیایی است ولی از آنجا که به سبک ایرانیان، و نه یونانیان، در توضیح هر منطقه جغرافیایی تلاش می‌کند آگاهی‌هایی فرهنگی و تاریخی و سیاسی نیز به نوشتارش پیوست کند، به کار تاریخنگاران نیز می‌آید. او فاصله میان شهرها را با میل ذکر کرده، حال آنکه جغرافیدانان پیش از او چون یعقوبی آنرا بر واحد منزل یا روز نوشته بودند. پدرانش از اشراف بودند که به تاکید برمکیان اسلام آوردند تا بتوانند به محافل بزرگان راه یابند. او در سال 300 هجری در بغداد درگذشت.

این کتاب به تصحیح ایرج افشار رسیده و بنگاه ترجمه و نشر کتاب آنرا به چاپ رسانده.

http://library.tebyan.net/newindex.aspx?pid=102834&ParentID=0&BookID=97562&MetaDataID=27846&Volume=3&PageIndex=262&PersonalID=0&NavigateMode=CommonLibrary&Content

http://vista.ir/article/252952

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/65229

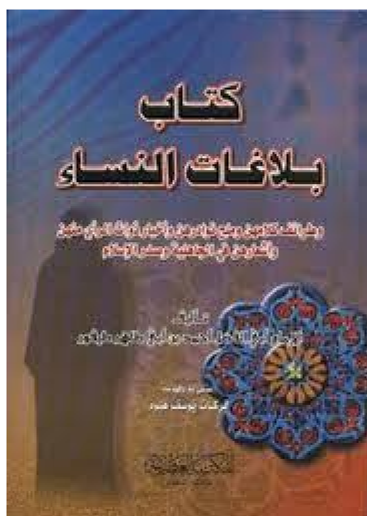

64- ابن‌فقیه همدانی - سده نهم و دهم میلادی - ایران.

احمد پسر محمد سرشناس به ابن فقیه، از بزرگترین جغرافیدانان دوران اسلامی است. به قول کراچکوفسکی روشن نیست که اهل همدان باشد ولی با توجه به توصیف خویش از همدان احتمالا آنجا زیسته. به گزارش ابن‌ندیم، ابن‌فقیه بخش مهم کتاب بنامش، کتاب البلدان را از نویسنده‌ی دیگری به نام جیهانی (کتاب اشکال العالم) برداشت کرده است. ولی کراچکوفسکی و علامه قزوینی با این گزارش مخالف‌اند. دلیلش آنکه ظاهرا ابن فقیه پیش از جیهانی و در سال 290 هجری این اثرش را نگاشته. کتاب او مورد بهره‌ی یاقوت حموی، استخری و به ویژه مقدسی قرار گرفته است. ابن‌فقیه از نخستین کسانی است که حدود آذربایجان را به دقت شرح داده و مرز شمالی آنرا 'ارس' گزارش می‌کند.

h p://www.ensani.ir/fa/content/254350/default.aspx

h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/949040

65- ابن‌طیفور - سده نهم و دهم میلادی - بغداد.

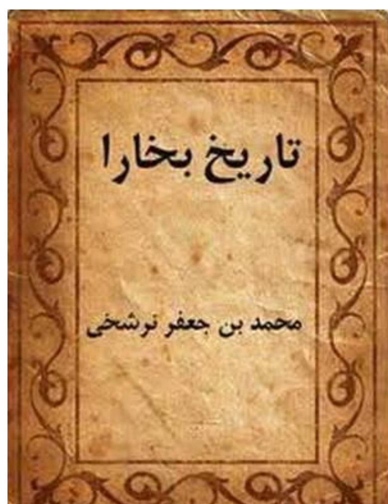
ابن طیفور از نخستین ادیبان بزرگ مرتبه زبان عربی است. او احتمالا از ایرانیان خراسان و اهل مرورود باشد. با این‌حال او گرایش‌های عربی داشت و از همین رو کتابی به نام فضل العرب عن العجم (برتری عرب بر عجم) نگاشت که دربار عباسی بغداد را خوش آمد. کتاب دیگری به نام 'بلاغات النسا' را به او نسبت داده‌اند که از مهمترین آثار ادبیات عرب است. چراکه در این کتاب خطابه‌ها و سخنان بلیغ و شیوای عربی به زنان سرشناس تاریخ عرب نسبت داده شده است.

یکی از این خطابه‌ها، سخنرانی فاطمه دختر پیامبر در مسجد نبی مدینه در حضور ابوبکر خلیفه است که از زیباترین آثار فاخر عربی به شمار می‌آید. این کتاب را باید مقدمه‌ای بر نهج‌البلاغه دانست که دیرتر گردآوری شد. البته هم نویسنده‌ی بلاغات النسا و هم شریف رضی، نویسنده‌ی نهج البلاغه تاکید دارند که آنچه نگاشته‌اند دقیقا از شخصیت تاریخی نقل شده. ولی با توجه به نبود سنت مکتوب در دویست سال نخست در میان اعراب، احتمالا نباید از نقش ادیبان به ویژه ابن‌طیفور و شریف رضی در آفرینش این آثار هنری فاخر غافل ماند. چنانکه نباید نقش فردوسی توسی را در آفرینش شاهنامه نادیده انگاشت.

http://www.cgie.org.ir/fa/publication/entryview/2251

http://ramuzi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=312:1391-06-20-05-26-46&catid=62:1391-06-14-05-34-55

66- جعفر نرشخی - سده دهم - بخارا.

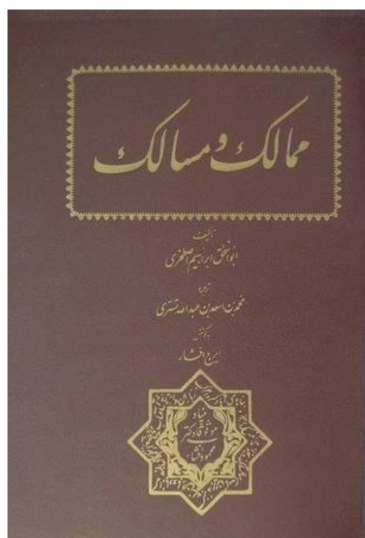
'تاریخ بخارا' نام کتابی به نام اصلی 'مزارات بخارا' است درباره تاریخ محلی شهر بخارا که پایتخت دولت سامانی بوده است. این کتاب را جعفر نرشخی در زمان سامانیان به عربی نوشت و سپس در دوره سلجوقی، محمد نصر قباوی آنرا به فارسی ترجمه کرد و پسین‌تر شخص دیگری کتاب را خلاصه کرده است. اکنون این نسخه به دست ما رسیده است. نثر فارسی کتاب بسیار شیوا و بلیغ و ساده است و واژگان عربی کمی در آن وجود دارد. آگاهی‌های خوبی از بخارا در صدر اسلام تا دوره سامانی در آن وجود دارد.

سیدمحمدتقی مدرس رضوی این کتاب را تصحیح کرده و انتشارات توس به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/263281/default.aspx

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/65196

67- استخری - سده دهم میلادی - استخر پارس.

ابراهیم پسر محمد سرشناس به استخری (اصطخری)، بنام‌ترین جغرافیدان سده چهارم هجری است. کتابهای او یعنی 'صورالاقالیم' و 'ممالک و مسالک' نقش بسیار مهمی در تاریخ دانش جغرافیا در جهان دارد. اهمیت المسالک و الممالک برای ایرانیان از این روست که این کتاب خیلی زود در پایان سده پنجم یا آغاز ششم هجری به فارسی برگردانده شد. این کتاب یکی از مهمترین اسناد برای جغرافیای تاریخی خلیج فارس و استان‌های پارس و خوزستان است.

ایرج افشار در سال 1340 آنرا تصحیح کرده و بنیاد ترجمه و نشر کتاب آنرا به چاپ رسانده است.

http://library.tebyan.net/newindex.aspx?pid=102834&ParentID=0&BookID=97568&MetaDataID=27846&Volume=9&PageIndex=89&PersonalID=0&NavigateMode=CommonLibrary&Content=

68- ابن‌حوقل - سده دهم میلادی - نصیبین (ترکیه کنونی).

ابن‌حوقل را باید از نخستین جغرافیدانان غیرایرانی جهان اسلام دانست. او پس از سالها جهانگردی که از اسپانیا و آفریقا تا شرق ایران را شامل میشد کتاب‌هایی درباره جغرافیا نوشت. با این همه آثار او اقتباس از آثار استخری‌اند. ابن‌حوقل همچنین نقشه‌هایی از جهان آنروزگار کشیده که به دست ما رسیده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/180621/default.aspx

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/69412

69- محمد مقدسی - سده دهم میلادی - بیت المقدس.

مقدسی را باید یکی از بزرگترین جغرافیدانان دوران اسلامی دانست. او پس از سالها جهانگردی، کتاب سرشناس 'احسن التقاسیم فی المعرفه الاقالیم' را نگاشت و به نوعی کتابهای جغرافیایی پیش از خود را منسوخ کرد. همچنین کتاب او افزون بر داده‌هایی مناسب درباره جغرافیای تاریخی به فرهنگ و تاریخ بومی نیز می‌پردازد.

کتاب دیگری به نام 'البدء والتاریخ' دارد که محمدرضا شفیعی کدکنی آنرا با عنوان 'آفرینش و تاریخ' به فارسی ترجمه کرده است.

http://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/253405/default.aspx

70- حمزه اصفهانی - سده دهم میلادی - اصفهان.

از تاریخنگاران و ادیبان سرشناس سده چهارم هجری است. او بیشتر عمر خود را در اصفهان گذراند و چندین کتاب نوشت که مهمترینش یکی تاریخ اصفهان و دیگری 'تاریخ سنی ملوک الارض و الانبیا' به زبان عربی می‌باشد. او تاریخ خود را بنابر خدانامه‌های ایرانی نگاشت و اثر او را باید واپسین تاریخ ایرانی مبتنی بر بنمایه‌های ایرانی دانست. حمزه را شعوبی (ایرانگرا) گفته‌اند. در کتاب خود به گونه‌ای ستایشی درباره اشک پادشاه اشکانی چنین روایت می کند که او با شعار 'یا لثارات دارا' به جنگ با رومیان رفت تا انتقام کشتارهای اسکندر را بستاند.

این کتاب را جعفر شعار به فارسی ترجمه کرده (ناریخ پیامبران و پادشاهان) و انتشارات امیر کبیر به چاپ رسانده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/796539

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/65159

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/978890

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/1565/158/text

71- ثَعالبی - سده دهم میلادی - نیشابور.

ثعالبی را باید از بزرگترین ادیبان تاریخ ادبیات عرب دانست. او بیش از یکصد کتاب در شعر و نثر عربی دارد. پربیراه نیست اگر ثعالبی را فردوسی عرب‌زبان بنامیم. ثعالبی را گاه عرب‌نژاد دانسته‌اند. دلیلش عربگرایی (نقطه مقابل شعوبی گری) اوست. او می‌نویسد: "هر کس پیامبرِ عرب زبان را دوست بدارد، مردمِ عرب را دوست می‌دارد. هر کس مردمِ عرب را دوست بدارد، زبانِ عربی را دوست می‌دارد که به این زبان برترین کتاب نازل شد. و هر کس زبانِ عربی را دوست بدارد، خود را به آن مشغول وا می‌دارد، نگهدار و پاسبانِ آن و پیوسته بر آن کار است. به آن عنایت می‌ورزد و همّت‌اش را صرفِ آن می کند. اسلام برترینِ دینها و عرب بهترین امّت‌هاست."

تاریخ غرر السیر

المعروف بکتاب

غرر أخبار ملوك الفرس وسیرهم

لابی منصور الثعالبی

وهومن رجال القرنین الرابع والخامس

(٤٢٩-٣٥٠)

اعید طبعه سنه ١٩٦٣

ویطلب من

مکتبة الاسدی - میدان بهارستان

طهران

با این‌حال باید توجه داشت که عربگرایی منحصر به عرب‌های کوچنده به خراسان نبود و چنین گرایش‌هایی در میان دیگر ایرانی‌تباران نیز دیده شده است. از این رو باید گفت هیچ دلیلی بر عرب بودن ثعالبی در دست نداریم و تا پیش از دست یابی به هر مدرکی باید او را ایرانی بدانیم که همچون بیشتر شاعران و نویسندگان معاصرش به زبان عربی خدمت کردند.
ثعالبی کتابی به نام 'غرر اخبار ملوک الفرس و سیرهم' دارد که به تاریخ حماسی و داستانی ایران باستان می‌پردازد. این کتاب را شاهنامه ثعالبی یا شاهنامه عربی گویند.

h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/266232/default.aspx

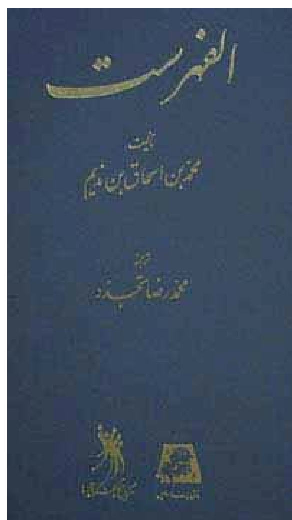
h p://www.mail.ensani.ir/fa/content/252945/default.aspx

h p://www.mail.ensani.ir/fa/content/260152/default.aspx

h p://www.ensani.ir/fa/content/98937/default.aspx

h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/293191/default.aspx

72- ابن‌ندیم - سده دهم میلادی - بغداد.

پژوهشگر و کتابشناس بنام سده چهارم هجری که او را به عنوان نویسنده کتاب مهم 'الفهرست' به زبان عربی می‌شناسیم. او در این کتاب نه تنها دانشنامه‌ای از آثار فرهنگی ملت‌های گوناگون گرد آورده بلکه از محتوای آنان نیز بهره جسته و آگاهی‌های خوبی به ما رسانده است. چراکه بسیاری از کتابهایی که به دست ابن‌ندیم که در اصل کتابفروش بود، رسیده، در گذر زمان نابود شده است. ابن‌ندیم در این کتاب آگاهی‌های ارزنده‌ای درباره فرهنگ و کتابنویسی و خط در دوران باستان می‌دهد و همچنین مطالبی که درباره مانی و دین او بازگو می‌کند در آثار دیگر وجود ندارد. او احتمالا ایرانی و شیعه بوده است. با این‌حال کمتر داوری‌های متعصبانه دینی را در قلم او می‌توان دید.
این کتاب را محمدرضا تجدد به فارسی ترجمه کرده و انتشارات اساطیر به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/52509/default.aspx

73- بلعمی - سده دهم میلادی - مرو.

با ظهور سامانیان دولتی هوادار فرهنگ ایرانی در شرق ایران بر سر کار آمد. سامانیان برخلاف صفاریان با خلافت بغداد راه صلح و دوستی پیشه کردند و همین باعث شد تا در مدت کوتاهی شهرهای خراسان بزرگ مملو از اندیشمندان و دانشمندان شود. امیران سامانی مستقیما دستور تالیف و ترجمه آثار به زبان فارسی را صادر کردند، که از جمله مهمترین آنان شاهنامه‌ی ابومنصوری، تفسیر قرآن طبری و تاریخ بلعمی (ترجمه تاریخ طبری) است. از این سه کتاب مهم، کتاب نخست منبع فردوسی برای سرایش شاهنامه شد ولی به دست ما نرسید و دو کتاب دیگر به عنوان نخستین آثار ادبیات فارسی نوین برای ما به یادگار مانده است. ابوعلی بلعمی، پسر ابوالفضل بلعمی (که هر دو وزیر دولت سامانی بودند) در واقع مامور ترجمه‌ی تاریخ طبری از عربی به فارسی بود ولی ترجیح داد آنرا در برخی جاها گزیده کرده و در برخی جاها آگاهی‌های دیگری به آن بیافزاید. از این رو می‌توان تاریخ بلعمی را به عنوان منبعی مستقل (و نه یک ترجمه) در تاریخ ایران مورد بررسی قرار داد. البته تاریخ بلعمی در بیشتر بخش‌هایش همچون تاریخ طبری بیشتر روایتی است تا گزارشی.

تاریخ بلعمی را باید آغاز تاریخنویسی به زبان فارسی دانست.

این کتاب را ملک الشعرای بهار تصحیح کرد و پس از مرگش بارها چاپ شده است. همچنین علی اکبر فیاض آنرا تصحیح کرده و محمد جعفر یاحقی چاپ دیگری از آن ارائه داده‌اند.

http://www.cgie.org.ir/fa/publication/entryview/3581
http://www.ensani.ir/fa/content/45623/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/12612/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/109623/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/15236/default.aspx

74- ابویوسف پیشاوری (؟) - سده دهم میلادی - جوزجان.

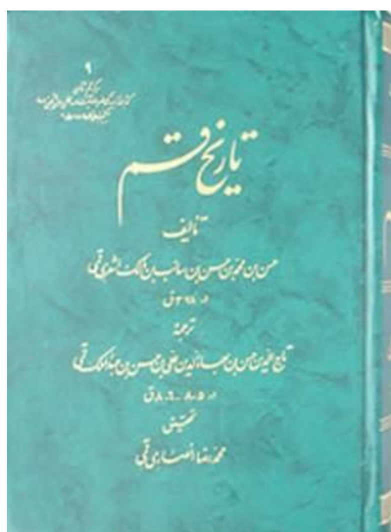
کتاب 'حدود العالم من المشرق الی المغرب' نخستین کتاب جغرافیایی به زبان فارسی است که به دست ما رسیده. مولف این کتاب گمنام است چه نه در خود کتاب و نه در منبع دیگری به نویسنده‌ی این کتاب اشاره نرفته است. مولف، آنرا به حاکم جوزجان در شمال افغانستان کنونی در آغاز دوره غزنوی، پیشکش کرده است. نثر کتاب همچون دیگر آثار فارسی متقدم چون تاریخ بلعمی و تاریخ بیهقی، ساده و روان است و واژگان عربی در آن کم‌اند. برخی اشعیا بن فریغون را نویسنده این کتاب دانسته‌اند.

نسخه منحصر به فرد این کتاب در 1892 به دست تومانسکی در بخارا افتاد و به چاپ رسید. بارتولد و مینورسکی تحقیقاتی بر آن کرده‌اند. این کتاب چندین بار در ایران تصحیح و چاپ شده است. واپسین آنها از منوچهر ستوده است.

http://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=5870
http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CC0QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ensani.ir%2Fstorage%2FFiles%2F20120509083509-4048-1226.docx&ei=Le-eUvn-K8zX7Abkg4HIAw&usg=AFQjCNF2z9KYizp6MsD3KtnKUd3XitAAHg&sig2=iC9XTVvKTv7Bq9UuS6MxFw

----

75- حسن قمی - سده دهم میلادی - قم.

حسن بن محمد قمی در سده چهارم هجری کتابی به زبان عربی نگاشته که آنرا 'تاریخ قم' می‌نامند. کتاب بیست فصل داشته و اصل آن یافت نشده است. ولی ترجمه پارسی آن مربوط به سال 801 هجری که به دست کسی به نام حسن بن علی قمی بدست آمده است که از بیست فصل، پنج فصل را شامل می‌شود. اشعار و برخی واژه‌های عربی نگه داشته شده ولی زبان اثر فارسیِ روان است. تاریخ قم یکی از بهترین نمونه‌های کتاب‌هایی است که به تاریخ محلی و تاریخ شهرهای ایران می‌پردازد و حوادث آن منطقه را به ویژه در سده‌های نخستین اسلامی دربر دارد. آستان حضرت معصومه قم این کتاب را چاپ کرده است.

http://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3122

http://lib.eshia.ir/23022/14/5705

76- ابوریحان بیرونی - سده دهم و یازدهم میلادی - خوارزم.

بیرونی را یکی از بزرگترین دانشمندان همه اعصار می‌دانند. با این همه این دانشمند ایرانی را بیشتر برای نجوم و ریاضیات و علوم طبیعی می‌شناسند. او را حتی پدر انسان شناسی دانسته‌اند. با این همه بیرونی به مطالعات تاریخی و فرهنگی نیز بسیار علاقه نشان داد. کتاب 'تحقیق ماللهند' باعث شده تا او را نخستین هندشناس بدانند. در میان آثار او 'آثارالباقیه عن القرون الخالیه' به زبان عربی بیشترین سرشناسی را دارد و بخش مهمی از آن به فرهنگ باستانی و کهن ایران می‌پردازد. او همچنین از نخستین دانشمندان ایرانی است که به زبان فارسی، کتابی علمی نگاشت. کتاب 'التفهیم' که درواقع مبانی دانش ستاره‌شناسی و گاهشماری است از کم‌شمار آثار غیرادبی است که در دوره سامانی و غزنوی به فارسی نوشته شد. البته خود ابوریحان سپس این

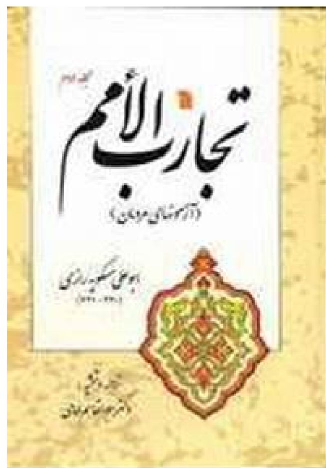
کتاب را به عربی نیز برگرداند تا مورد بهره‌گیری جهانیان قرار بگیرد. برای شناخت جشن‌ها و آیین‌های بومی و ملی ایران باستان و ایران در دوره نخستین اسلامی آثار بیرونی گاه منحصر به فرداند و ایران‌شناسان، بیرونی را یک نعمت برای فرهنگ‌شناسی می‌دانند.

آثارالباقیه را اکبر دانا سرشت به فارسی ترجمه کرده و انتشارات امیرکبیر به چاپ رسانده است.

التفهیم به کوشش و مقدمه فرید قاسملو را انتشارات سفیر اردهال در تهران به چاپ رسانده است. پیش از آن انتشارات هما و انجمن آثار ملی نیز منتشر کرده بودند.

http://www.ensani.ir/fa/content/63859/default.aspx
http://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/63382/default.aspx
http://www.ramuzi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=79:1391-06-14-08-25-18&catid=28:introducingcharactersoframuz
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/80154

77- ابن‌مَسکَویه - سده دهم و یازدهم میلادی - ری (پرندک).

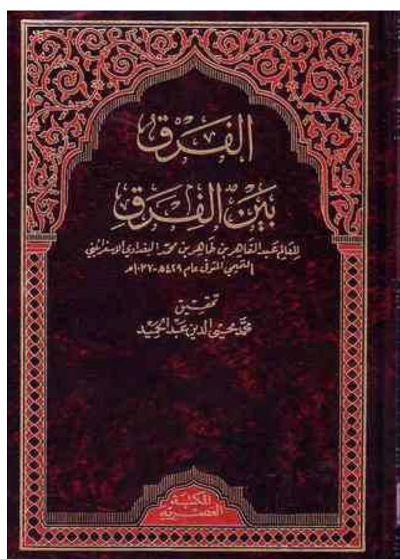

شهر ری در سده سوم و چهارم هجری در اوج طراوت و تنوع علمی و فرهنگی بود. اندیشمندان و نویسندگانی با دیدگاه‌هایی متنوع و متضاد در آنجا ظهور کردند. کسانی چون زکریای رازی، ابوحاتم رازی، کلینی رازی، ابن‌بابویه (شیخ صدوق) و ابن‌مَسکَویه. این آخری فیلسوف و تاریخ‌نگاری بزرگ و بنام بود که از او 20 کتاب برجای مانده است. در این میان الفوز الاکبر کتاب مهم فلسفی است که حتی به موضوع تکامل اشاره می‌کند. کتاب دیگری به نام 'تجارب الامم' درباره تاریخ است. این اثر به ویژه درباره دوره پسران بویه (سده چهارم هجری) بسیار سودمند می‌باشد و از نخستین آثار تاریخ اسلامی است که به گونه‌ی گزارشی (عینی) و نه روایتی (سمعی) کار شده است. ابن‌مَسکَویه که خود در دولت پسران بویه مقام داشته، از اسناد دولتی نیز بهره گرفته است.

این کتاب را ابوالقاسم امامی به فارسی ترجمه کرده و انتشارات سروش به چاپ رسانده است.

http://www.cgie.org.ir/fa/publication/entryview/2860
http://portal.nlai.ir/daka/Wiki%20Pages/%D8%A7%D8%A8%D9%86%20%D9%85%D8%B3%D9%83%D9%88%D9%8A%D9%87.aspx
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/14667

78- بغدادی - سده دهم و یازدهم میلادی - بغداد.

آنچه درباره این فقیه شافعی‌مذهب می‌دانیم به راستی مغشوش و اندک است. زمانی در بغداد می‌زیسته و سپس راهی نیشابور خراسان شده. کتاب مهم او فرق بین الفرق است که همزمان یا پیش از 'ملل و نحل' شهرستانی نگاشته شده است. کتاب او گستردگی ملل و نحل را ندارد و بیشتر به فرقه‌های اسلامی، به ویژه مذاهب تشیع می‌پردازد. با نگاه به نوشتار او پی می‌بریم که در سده چهارم هجری، مذهب اثنی عشری جایگاه مهمی در میان مذاهب اسلامی نداشته است و مهدویون (منجی‌طلبها) ده‌ها منجی گوناگون را تصور می‌کرداند. در بخشی از کتاب او به خرمدینان و رهبر ایشان بابک خرمدین نیز اشاره شده است که بسیار سودمند است.

این کتاب را محمدجواد مشکور با عنوان 'تاریخ مذاهب اسلام' ترجمه کرده و انتشارات اشراقی به چاپ رسانده است.

h p://www.wikifeqh.ir/%D8%B9%D8%A8%D8%AF%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%A7%D9%87%D8%B1_%D8%A8%D9%86_%D8%B7%D8%A7%D9%87%D8%B1_%D8%A8%D8%BA%D8%AF%D8%A7%D8%AF%DB%8C

79- ابونصر عُتبی - سده یازدهم میلادی - خراسان.

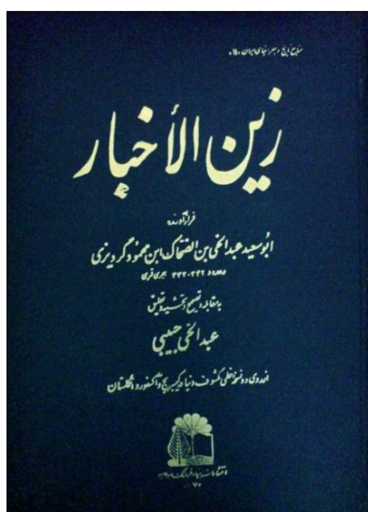

عُتبی از دبیران امیران غزنوی در خراسان در زمان سبکتگین و محمود بود که تاریخی درباره ظهور سبکتگین (پدر محمود غزنوی) و رویدادهای پایان دوره سامانی و زیاری و آغاز دوره غزنوی به زبان عربی نوشته است که به 'تاریخ یمینی' نامور شد. تاریخ یمینی را باید واکنشی از سوی عربی نویسان ایرانی به پارسی‌نویسی دوره سامانی دانست. با این همه این گرایش دوامی نیافت و تاریخ بیهقی و دیگر آثار پارسی نشان از تثبیت این زبان در فن تاریخ‌نگاری در ایران است. خود تاریخ یمنی نیز به دلیل نثر ثقیل و دشوارش مهجور ماند تا سده هفتم که به دست ابوالشرف گلپایگانی به فارسی برگردانده شد و این کتاب سرشناسی خود را مدیون اوست. نثر ترجمه‌ی تاریخ یمینی به پیروی از دوره‌ی خود (سده هفتم هجری) دشوار و مملو از واژگان عربی است.

این کتاب را انتشارات علمی فرهنگی با تصحیح جعفر شعار به چاپ رسانده است.

http://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3149

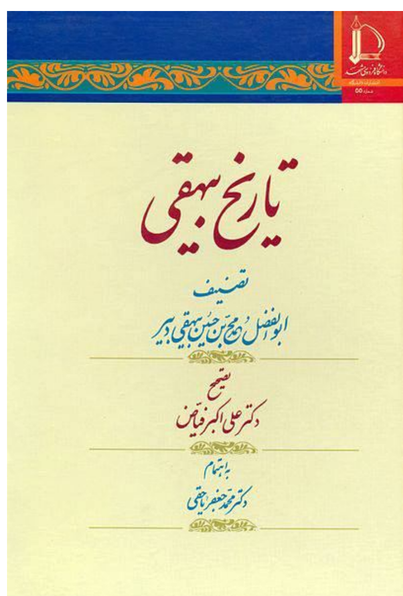
80- گردیزی - سده یازدهم میلادی - غزنه (افغانستان).

گردیزی از مهمترین تاریخ‌نویسان دوره غزنوی است. کتاب مهم او 'زین‌الاخبار' که به تاریخ گردیزی هم شناخته می‌شود، را باید پس از تاریخ بلعمی دومین کتاب تاریخ عمومی به زبان فارسی دانست. و از آنجا که تاریخ بلعمی بیشتر ترجمه‌ای است یا تالیفی، اهمیت کار گردیزی بیشتر نمایان می‌شود. گردیزی با ابوریحان بیرونی هم دیداری داشته است. آگاهی‌های کتاب او درباره تاریخ و فرهنگ باستانی ایران چیز چندانی به دیگر کتاب‌های پیشین نمی‌افزاید. ولی درباره دوران پس از اسلام گاه نکاتی مهم در اثر او به چشم می‌خورد. برای نمونه به استناد کتاب او می‌دانیم که برخی جشن‌های باستانی ایران در دوره غزنوی برگزار می‌شده است. این کتاب را عبدالحی حبیبی (پژوهشگر افغان) تصحیح کرده و دنیای کتاب به چاپ رسانده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/65052
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/65208
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/514903
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/270931

81- بیهقی - سده یازدهم میلادی - سبزوار (بیهق).

جنبش فارسی‌نویسی که سامانیان آغازیدند برخلاف آنچه تصور می‌رفت در دوره فرمانروایی ترکان از میان نرفت و دربار محمود غزنوی و دیگر امیران ترک مملو از دبیران و شاعران و نویسندگان پارسی گو بود. این ترکان غزنوی بودند که قند پارسی را به هند بردند و زان پس به مدت 700 سال این زبان، مهمترین زبان ادبی شبه قاره هند بود. ابوالفضل بیهقی در دوره محمود غزنوی به دیوان دولتی راه یافت و در زمان عبدالرشید به بالاترین مقام‌ها رسید. آنچه از خود به یادگار گذاشت، 'تاریخ بیهقی' است که آنرا در مدت 25 سال و در 30 مجلد نگاشت. بدبختانه بخش بزرگتر آن از میان رفته و بخش کوچکی باقی مانده که مربوط به دوره مسعود غزنوی است و از همین رو آنرا 'تاریخ مسعودی' نیز می‌خوانند. با این حال آنچه مانده جزو گنج‌های زبان و ادبیات فارسی است. چراکه نثر بیهقی بسیار توانمند و شیوا ست. همچنین از نظر، آنچه امروز متدولوژی (روش‌شناسی) تاریخ می‌نامیم، تاریخ بیهقی را بهترین نمونه‌ی تاریخ کلاسیک جهان اسلام می‌دانند. چراکه وارون تقریبا همه‌ی تاریخ‌های دیگر دوران اسلامی، تاریخ بیهقی کاملا بر گزارش‌های راستین و داوری‌های منصفانه و تحلیل‌های عادلانه بنا شده است. تاریخ بیهقی همچنین از نظر محتوا، بازگو کننده رخدادهای دوره غزنوی است و از این رو بی‌همتاست. بیهقی را باید نماد و اسوه‌ی تاریخ‌نویسی سنتی و کتاب او را بهترین تاریخ به زبان فارسی دانست. داستان حسنک وزیر - واپسین وزیر محمود که به دست پسرش مسعود غزنوی اعدام شد - را بیشتر ما

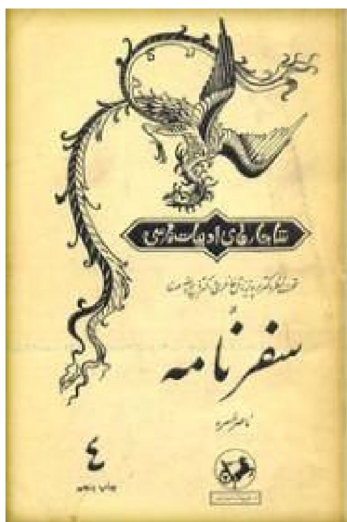
خوانده‌ایم. وارون آنچه به نظر می‌رسد، تاریخ بیهقی تاثیری در تاریخ‌نویسی فارسی نداشت چراکه بسیار مهجور ماند و خیلی دیر کشف و چاپ شد.

این کتاب را محمدتقی بهار و نیز علی اکبر فیاض و محمد جعفر یاحقی تصحیح کرده و ناشرانی چند به چاپ رسانده‌اند.

http://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3085
http://www.ensani.ir/fa/content/220232/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/283541/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/112856/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/265239/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/220099/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/212804/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/142859/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/273258/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/314504/default.aspx

----

82 - ناصرخسرو قبادیانی - سده یازدهم - مرو.

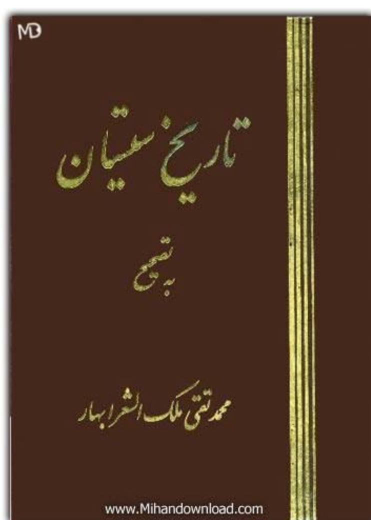

ناصرخسرو قبادیانی مروزی از شاعران و نویسندگان و فعالان مذهبی اسماعیلی سده پنجم هجری و روزگار غزنویان و آغاز سلجوقیان است. او در سال 437 هجری سفری هفت ساله را به سراسر سرزمین‌های مسلمان‌نشین آغاز کرد. دستاورد این سفر گران‌بها، کتاب ارزشمندی در ادبیات فارسی است به نام 'سفرنامه‌ی ناصرخسرو' که نخستین سفرنامه‌ی فارسی است. نثر ناصرخسرو همچون نثر دوره سامانی و غزنوی، روان و توانمند است و به نثر بیهقی می‌ماند. سفرنامه‌ی ناصرخسرو دارای اطلاعات گران‌بهایی در جغرافیای تاریخی و گاه تاریخ سرزمین‌ها در آن زمان و زمان‌های پیشین است. او از خراسان تا آذربایجان و میانرودان و آفریقا و عربستان رفته و سپس از مسیر جنوب ایران به بلخ باز می‌گردد. سفرنامه‌ی ناصرخسرو چنان زنده و رنگین است که خواننده احساس می‌کند به سده پنجم هجری رفته و می‌تواند پا به پای نویسنده شهرهای ایرانی و غیرایرانی را ببیند.

این کتاب را محمد دبیر سیاقی، همچنین ناصر وزین‌پور تصحیح کرده و انتشاراتی‌های فراوانی اقدام به چاپ آن کرده‌اند. امیرکبیر، زوار، شرکت سهامی کتابهای جیبی، نگاه، علمی و فرهنگی و ... از این دسته‌اند.

http://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/280566/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/278390/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/284855/default.aspx
http://ensani.ir/fa/content/239903/default.aspx
http://x309k74b9ea1m.ensani.ir/fa/content/241796/default.aspx
http://www.x309k74b9ea1m.ensani.ir/fa/content/204682/default.aspx
http://encyclopediaofismailis.com/s/safarname.htm

83- تاریخ سیستان - سده یازده میلادی - سیستان.

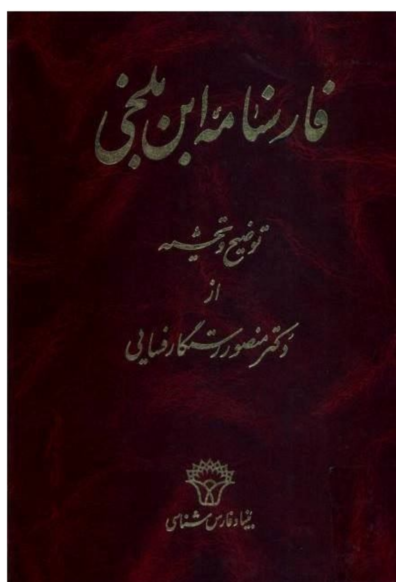
'تاریخ سیستان' نام کتابی است بی‌نام از دو مولف گمنام در سده‌های پنجم و هشتم هجری. مولف نخست تاریخ کهن سیستان را به زبان فارسی به سبک کهن نوشته و دیگری تاریخ دوره پسین را به آن افزوده است. افزون بر نثر خوب کتاب و اهمیت آن برای زبان پارسی، محتوای تاریخی آن درباره تاریخ محلی سیستان در صدر اسلام اهمیت دارد. همچنین در این کتاب اشعاری به زبان فارسی از نخستین سده‌های پس از اسلام نقل شده است که نمونه‌ی آن را در جای دیگر نمی‌توان یافت و نشان‌دهنده آن است که شعر فارسی شاید تقلید از شعر عربی نبوده و خاستگاه آن دربار سامانی نباشد. عنوان تاریخ سیستان را ملک الشعرا بهار به پیروی از پاورقی‌نویس روزنامه ایران (1299-1302) بر آن نهاد. از این کتاب یک نسخه منحصر به فرد وجود دارد. این کتاب را ناشرانی چند از جمله معین به چاپ رسانده‌اند.

http://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3108
http://www.ensani.ir/fa/content/209957/default.aspx
http://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/289247/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/189525/default.aspx

84- شهرستانی - سده یازدهم و دوازدهم میلادی - نیشابور.

در سده پنجم هجری در روستای شهرستان در نزدیکی نیشابور، محمد پسر عبدالکریم که به شهرستانی سرشناش شد به دنیا آمد. بیشتر عمر را در جهانگردی و دانش آموزی گذراند. ولی بلآخره در مدرسه نظامیه بغداد - که به دست خواجه نظام‌الملک بنیاد گذاشته شد - ساکن شده و آثاری نوشت که مهمترین‌اش، 'ملل و نحل' است. این کتاب دانشنامه‌ای از فرقه‌ها و مذاهب دوران باستان است. شهرستانی ملت‌های جهان را به چهار گروه بزرگ عرب، ایرانی (عجم)، رومی و هندی بخش‌بندی می‌کند. آگاهی‌های فرهنگی بسیار بی‌همتایی در ملل و نحل شهرستانی درباره فرهنگ و آیین‌های باستانی ایران وجود دارد.
این کتاب در ایران با نام 'دین‌ها و کیش‌های ایرانی در دوران باستان به روایت شهرستانی' به دست محسن ابوالقاسمی ترجمه شده انتشارات هیرمند به چاپ رسانده است.

http://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=6427
http://www.ensani.ir/storage/Files/20120328144026-2015-1.pdf

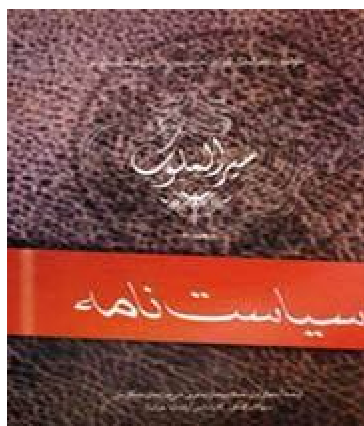

85 - ابن‌بلخی - سده یازدهم و دوازدهم - فارس.

کتاب بنام 'فارسنامه' در واقع از نویسنده‌ای گمنام است که نام خود را در کتاب نیاورده ولی خود را اهل فارس و نیاکانش را از بلخ دانسته است. از همین رو بعدا عنوان ابن‌بلخی بر او گذاشته شده است. فارسنامه‌ی ابن‌بلخی در پایان سده پنجم هجری در زمان قدرت گرفتن سلجوقیان در فارس و پایان قدرت بویه در جنوب ایران نگاشته شده است. بخش بزرگ‌تر کتاب به جغرافیا و تاریخ فارس در ایران باستان می‌پردازد که به گفته‌ی لسترنج و نیکلسون (ویرایشگران کتاب) کاملا رونویسی از آثار حمزه اصفهانی است. ولی بخش معاصر با نویسنده از خود او و حاصل مشاهدات عینی اوست. همچنین فارسنامه از این جهت مهم است که از نخستین آثار جغرافیایی به زبان فارسی است و نخستین اثر در تاریخ محلی فارس به زبان فارسی.

فارسنامه را چنانکه گفته شد، لسترنج و نیکلسون تصحیح کرده‌اند و بارها با تصحیح و حاشیه‌نویسی دیگران در ایران به چاپ رسیده است. از آنان می‌توان به ذبیح‌الله صفا، الله‌کرم خان حیات داوودی، سیدجلال تهرانی، علی‌نقی بهروزی و وحید دامغانی اشاره کرد که 5 بار کتاب را تا دهه 50 خورشیدی به چاپ رساندند. منصور رستگار فسایی بار دیگر با مقدمه‌ای از نیکلسون از سوی انتشارات بنیاد فارس‌شناسی در سال 1374 این کتاب را به چاپ رساند. انتشارات اساطیر نیز در سالهای اخیر این کتاب را به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/253110/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/252821/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/252750/default.aspx

86- خواجه نظام‌الملک - سده دوازدهم میلادی - توس.

وزیر بنام و بزرگ سلجوقی نظام‌الملک توسی افزون بر جایگاهی که در تاریخ سیاسی ایران دارد، به عنوان نویسنده کتاب سیاست‌نامه یا سیرالملوک از جایگاه بلندی در فرهنگ ایران نیز برخوردار است. سیاست‌نامه البته کتابی در حوزه تاریخ نیست و شاید بهتر باشد آنرا در کنار گلستان سعدی قرار دهیم ولی از منظر توجه به برخی عناصر فرهنگی تاریخ ایران (به ویژه فرهنگ سیاسی و اجتماعی) و بررسی پیوستگی فرهنگی ایران پیش و پس از اسلام هیچ کتابی به پای شاهکار نظام‌الملک نمی‌رسد. سیاست‌نامه را باید پیروزی زبان فارسی بر عربی در نثر دانست. پیش از آن شاهنامه میخ فارسی را بر نظم کوبیده بود. از زمان سلجوقی انبوه نویسندگان ایرانی، زبان فارسی را برای آثار سیاسی، ادبی و عرفانی خود برگزیدند و عربی منحصر به آثار فقهی و برخی آثار علمی شد. همچنین سیاست‌نامه نظام‌الملک را باید پیروزی اندیشه ایرانشهری در عرصه فرهنگ سیاسی ایران دانست. سلاطین ترک‌تبار سلجوقی نخستین بار پس از اسلام به شکل رسمی از عنوان 'شاه' بهره گرفتند و با پیگیری وزیران ایرانی، گام بلندی در احیای ایرانشهر برداشته شد. این آرمان با ضعف سلجوقیان و

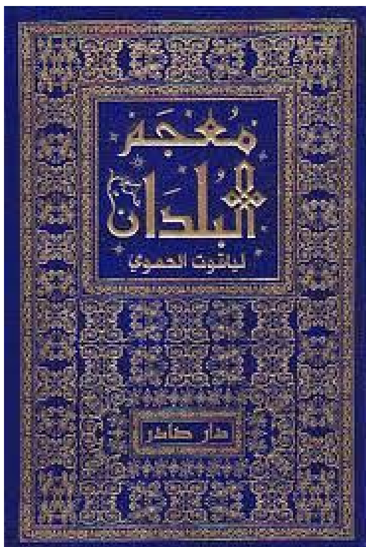
تجزیه امپراتوری آنان و سپس یورش مغولها چند سده به خاموشی گرایید تا با ظهور صفوی دوباره پا گرفت. با این همه نقش سیاست‌نامه نظام‌الملک در تثبیت فرهنگ سیاسی ایران تا سده‌ها باقی ماند.

این کتاب را انتشارات امیر کبیر به کوشش جعفر شعار به چاپ رسانده است.

http://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/89492/default.aspx
http://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/125415/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/318019/default.aspx
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/268069
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/394430

----

87 - یاقوت حُمَوی - سده دوازده میلادی - بغداد.

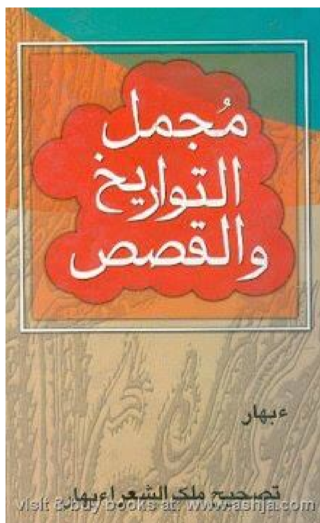

او را باید واپسین جغرافیدان بزرگ عرب‌زبان دانست. کتاب بنام او 'معجم البلدان' تا مدتها جامع‌ترین و کامل‌ترین کتاب در جغرافیا به زبان عربی بود. پدر و مادر یاقوت یونانی بودند که به بردگی در بغداد افتاده بودند. تاجری به نام حُمَوی او را خرید و از این رو لقبش حموی گشت. در جوانی پس از رهایی از یوغ بردگی به جهانگردی پرداخت و به دانشمندی بزرگ تبدیل شد. از سوریه تا خوارزم و جزایر خلیج فارس را پیموده و به هنگام لشکرکشی نخست مغول به سوریه بازگشت و در حلب درگذشت. کتاب دیگری به نام معجم الادبا دارد تاریخ ادبیات عربی تا آنزمان را به کمال می‌شناساند.

معجم البلدان را علی‌نقی منزوی تصحیح و سازمان میراث فرهنگی به چاپ رسانده است.

h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/37087/79/text
http://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/480851
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/5905/7/text

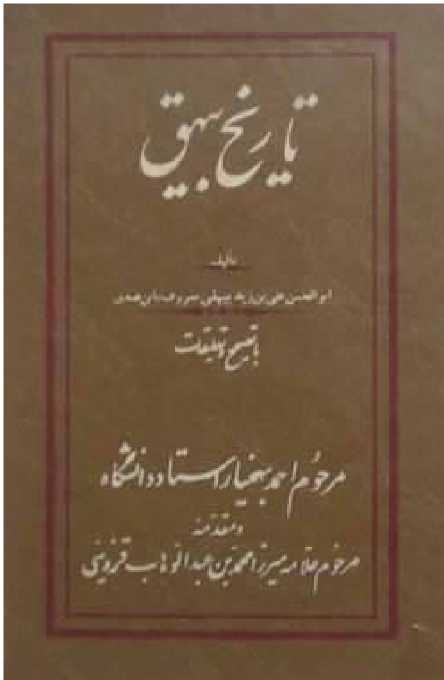
88- ابن‌شاد اسدآبادی - سده دوازده میلادی - همدان.

مُجمل‌التواریخ والقصص کتابی است به فارسی از نویسنده‌ای گمنام که برخی مولف را ابن‌شاد اسدآبادی می‌خوانند. کتاب به فارسی نزدیک به سره و همسان با تاریخ بلعمی‌ست. حوادث جهان از زمان خلقت تا سال 520 هجری در آن آمده است ولی به راستی روشن نیست که در چه زمانی نگاشته شده است.

ملک‌الشعرا بهار در 1318 آنرا تصحیح و ناشرانی چند که واپسین شان انتشارات سفیر اردهال باشد، به چاپ رسانده‌اند.

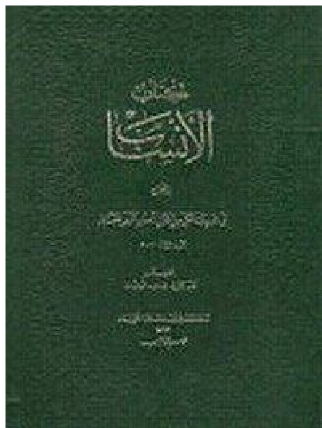
h p://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/270543/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/201408/default.aspx
h p://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/201713/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/47608

89- ابن‌فندق بیهقی - سده دوازدهم میلادی - بیهق سبزوار.

او را نباید با ابوالفضل بیهقی وزیر دولت غزنوی و نویسنده کتاب تاریخ بیهقی یکی گرفت. ابوالحسن بیهقی (ابن‌فندق) چندی پس از ابوالفضل بیهقی، در دوره سلطان سنجر سلجوقی می‌زیست. گویا با خیام نیشابوری نیز دیداری داشته است.
ابن‌فندق آثار فراوانی در ادبیات و ریاضی دارد. همچنین کتابی به نام 'تاریخ بیهق' نوشته که نوعی تاریخ محلی درباره سبزوار خراسان است و آگاهی‌های سودمندی درباره دوره سلجوقی و غزنوی می‌دهد. کتاب اصلی او درباره تاریخ عمومی، مشارب‌التجارب نام داشته که به دست ما نرسیده ولی بسیاری از تاریخ‌نگاران پس از او درباره تاریخ سلجوقیان و خوارزمشاهیان از مطالب آن بهره برده‌اند. از جمله عطاملک جوینی و ابن‌اثیر.
این کتاب را احمد بهمن یار تصحیح کرده و کتابفروشی فروغی آنرا به چاپ رسانده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/252732/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/65559
http://iranshahr.org/?p=14171
h p://www.ical.ir/index.php?op on=com k2&view=item&id=5371:%D8%A7%D8%A8%D9%86-%D9%81%D9%86%D8%AF%D9%82-%D9%88-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE-%D8%B4%D9%86%D8%A7%D8%B3%DB%8C/-%D8%AD%D8%B3%D9%86-%D8%AD%D8%B6%D8%B1%D8%AA%DB%8C&Itemid=9&tmpl=component&print=1

90- ابوسعد سمعانی - سده دوازده میلادی - مرو.

این تاریخ‌نگار و جفرافی‌دان خراسانی دو کتاب تاریخی مهم دارد. یکی 'الانساب' درباره شناسایی نیای شخصیت‌های معروف عرب است و دیگری 'تاریخ مرو' که به تاریخ محلی مرو در دوره سلجوقی و خوارزمشاهی می‌پردازد.

h p://www.ensani.ir/fa/content/240044/default.aspx

91- عمادالدین اصفهانی - سده دوازدهم میلادی - اصفهان.

او از دبیران اصفهان بود که به دولت سلطان صلاح‌الدین ایوبی راه یافت و در جنگ‌های صلیبی شرکت جست. کتابی به عربی در این باره با نام 'فتح القسی فی الفتح القدسی' نوشت. او همچنین مجموعه شعری به زبان عربی دارد.

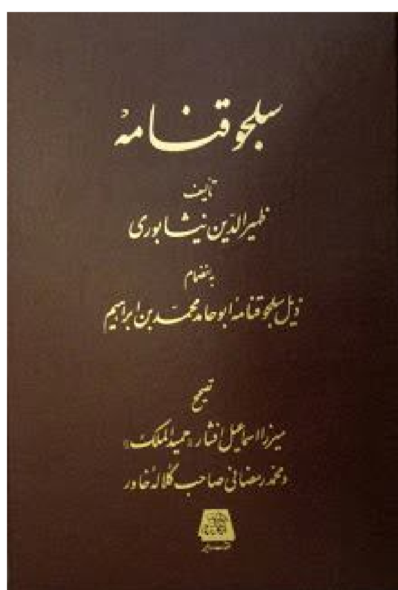
http://www.ensani.ir/fa/content/145015/default.aspx

92- ابوحامد کرمانی - سده دوازده میلادی - کرمان.

پزشک و تاریخنگار بنام کرمانی در عصر سلجوقیان. او کتابی درباره تاریخ محلی کرمان به نام 'بدایع الزمان فی وقایع کرمان' دارد که به تاریخ افضل نیز شناخته می‌شود. ابوحامد را برای پزشکی بیشتر می‌شناسند. چه او از پیشگامان ساخت بیمارستان (اصطلاح او: مارستان) بوده است. ابوحامد همچنین از نخستین کسانی است که به بهداشت و پیشگیری در پزشکی توجه کرده است.

93- ظهیرالدین نیشابوری - سده دوازده میلادی - نیشابور.

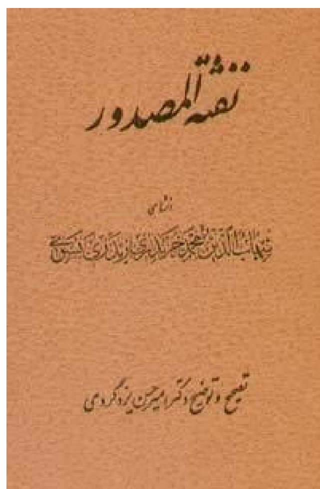
از زندگی این دانشمند عصر طغرل، فرزند ارسلان، چیز زیادی نمی‌دانیم. 'سلجوقنامه' از منابع مهم سده ششم هجری در ایران است که برخی از مطالب آن در کتاب دیگر آن دوره و دوره های بعدی تکرار شده است.

نثر کتاب به نسبت دوره‌ای که نوشته شده، روان و ساده است.

این کتاب را میرزا اسماعیل افشار (حمیدالملک) تصحیح کرده و انتشارات اساطیر به چاپ رسانده است.

h p://www.mail.ensani.ir/fa/content/155158/default.aspx

http://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/863075
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/352311

94 - انوشیروان پسر خالد کاشانی - سده دوازده میلادی - ری.

از خاندانی کاشانی در ری زاده شد و به دستگاه اداری خواجه نظام‌الملک راه یافت و در زمان سلطان محمد به وزیری هم رسید ولی دیری نپایید و به بغداد رفت و دیوانسالار دستگاه خلافت عباسی شد. کتاب او به نام 'نفثه المصدور' به زبان فارسی درباره تاریخ سلجوقیان دارد که بسیار اهمیت یافت. این کتاب را عمادالدین اصفهانی به عربی برگرداند و بنداری آنرا خلاصه کرد. نسخه خلاصه‌ی عربی و نسخه فارسی هر دو موجود و سرشناس‌اند. نثر کتاب متکلف و خواندن آن دشوار است.

امیرحسین یزدگردی این کتاب را تصحیح و انتشارات توس به چاپ رسانده است.

h p://www.mirasmaktoob.ir/d.asp?id=10950
http://uijs.ui.ac.ir/rpll/browse.php?a_code=A-10-1-80&sid=1&slc_lang=fa
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/3836/39/text

95- نجم‌الدین راوندی - سده دوازده و سیزده میلادی - راوند کاشان.

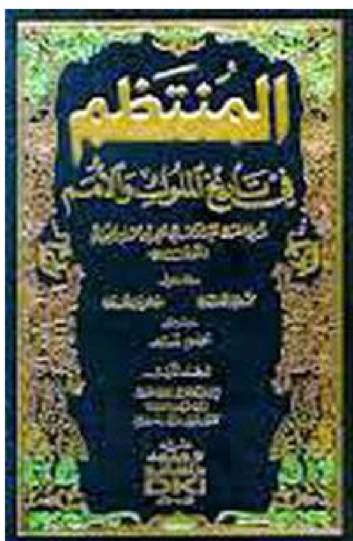
راحه الصدور
و
آیه السّرور
تاریخ سلجوقیان
محمد بن علی بن سلیمان راوندی
سعی و اهتمام محمد اقبال
حواشی مجتبی مینوی

محمد بن علی بن سلیمان راوندی وزیر سلجوقی در سده شش و هفت هجری است که مدتی در دربار طغرل از سلجوقیان ایران و سپس در دربار کیخسرو ارسلان از سلجوقیان روم خدمت کرد. کتابی درباره تاریخ سلجوقیان دارد به نام 'راحه‌الصدور و آیه‌السرور' به زبان فارسی که اهمیت دیگر کتاب‌های تاریخی دوره سلجوقی را نیافت. نثر این کتاب مصنوع و متکلف است ولی خواندن آن به سختی دیگر آثار هم دوره نیست. دیگر ویژگی این کتاب وجود فهلویات (شعرهای پهلوی) در آن است که مورد توجه ادیبان قرار گرفته است. راوندی وزیر سلجوقی را نباید با قطب راوندی، فقیه شیعه که معاصر او بود و همچنین ابن راوندی، اندیشمند زندیق که چند سده پیشتر می‌زیست و البته مرتضی راوندی، پژوهشگر دوره پهلوی ما و نویسنده کتاب سترگ تاریخ اجتماعی ایران اشتباه گرفت.

کتاب راحه‌الصدور را عباس اقبال تصحیح کرده و مجتبی مینوی بر آن حاشیه نوشته است. کتاب را انتشارات امیرکبیر و اساطیر به چاپ رسانده‌اند.

h p://www.ensani.ir/fa/content/38137/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/352311

96- ابن‌جوزی - سده دوازده و سیزده میلادی - بغداد.

از واپسین تاریخ‌نگاران بنام دوره عباسی بغداد، ابوالفرج سرشناس به ابن‌جوزی است. از امامان مذهب حنبلی و از بزرگترین دانشمندان سده ششم هجری که بیش از 100 رساله در فقه و حدیث و علوم دینی و همچنین تاریخ و حکمت و ادب و طب دارد. کتاب 'المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم' از آثار مهم تاریخی آن دوره به ویژه درباره خلافت عباسی است. کتاب دیگری به نام 'اخبارالبرامکه' درباره خاندان برمکیان دارد. نوه‌ی او سبط بن جوزی نیز از تاریخنگاران بنام است که کتابی به نام 'مرآت الزمان فی تاریخ الاعیان' دارد.

h p://www.ensani.ir/fa/content/156150/default.aspx
h p://h pwww.ensani.ir/fa/content/73669/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/257501/default.aspx

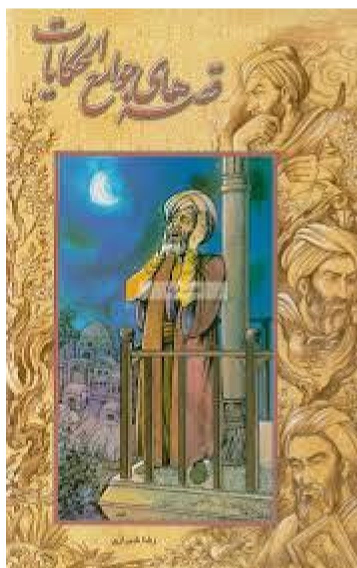
97 - ابن‌اثیر - سده دوازده و سیزده میلادی - موصل.

علی بن اثیر از بنام‌ترین تاریخ‌نویسان مسلمان و شاید پس از طبری بزرگ‌ترین تاریخ‌نویس به زبان عربی بوده است. او مجموعه‌ای بزرگ از تاریخ بشر را از آغاز تا دو سال پیش از مرگ خود در 628 هجری به نام 'الکامل فی التاریخ' نگاشته است. البته تاریخ او تا اندازه‌ی زیادی رونوشت از تاریخ طبری است. ولی درباره وقایع پس از تاریخ طبری دست به دامان منابع معتبر دیگر شده و درباره رویدادهای معاصر از روایات شفاهی یا عینی بهره جسته است. ابن‌اثیر را به دلیل تیزبینی و ریزسنجی و نگاه نقادانه و منطقی‌اش بسیار تحسین کرده‌اند. تاریخ او به ویژه درباره دوره سلجوقی و خوارزمشاهی و یورش نخست مغول منبعی بی‌جایگزین است.

این کتاب مفصل را سیدحسین روحانی به فارسی ترجمه کرده و انتشارات اساطیر به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/50713/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/315589/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/182799/default.aspx

98- محمد عوفی - سده سیزدهم میلادی - بخارا.

در جوانی به دلیل یورش مغولان و برافتادن خوارزمشاهیان به هند گریخت و تا پایان عمر در سند می‌زیست. کتاب بنام او 'جوامع الحکایات و لوامع الروایات' است که در سده هفتم هجری نگاشت. سبک او بی‌شباهت به گلستان سعدی (معاصر او) نیست. ولی بخشی از قصه‌های کتاب او بنمایه‌ای تاریخی دارد.

این کتاب فارسی را در سال 1363 جعفر شعار تصحیح و انتشارات علمی فرهنگی منتشر کرد.

h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/39913
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/23419/45/text

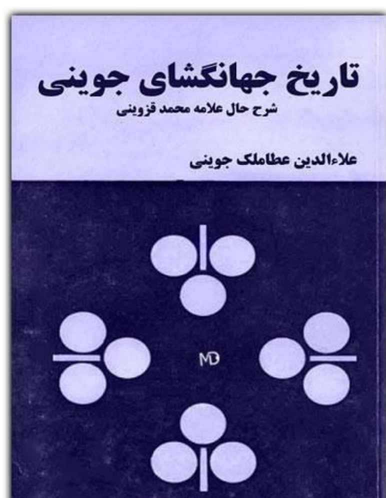
99- ابن‌عبری - سده سیزدهم میلادی - میلط (ترکیه امروزی).

ابوالفرج ملطی، یهودی زاده‌ای بود که به کیش مسیحیت گروید و از بنام‌ترین اسقف‌های بیزانس در واپسین سده‌ی حکومت مسیحیان در آسیای صغیر بود. او را به لاتین bar-hebraeus و به عربی، ابن‌عبری گویند که اشاره به همین نژاد یهودی‌اش است. از او آثاری در تاریخ و فلسفه و الاهیات مسیحی موجود است که آنرا پایان بخش باشکوهی برای ادبیات سوریانی می‌دانند. ادبیاتی که نزدیک یک هزاره حامل فرهنگ مسیحیان خاورمیانه بود. ابن‌عبری کتاب تاریخ خود با نام 'تاریخ مختصرالدول' که خودش به عربی برگرداند، را از آفرینش آغازیده و به زمان معاصر خود می‌رساند. در این کتاب او از سالنامه‌های کلیساهای مسیحی شرقی و غربی بهره برده است. در کتاب او اشاره‌هایی به مسیحیان ایران در دوره ساسانی و حوادث سیاسی پس از اسلام نیز شده است.
این کتاب را عبدالمحمد آیتی به فارسی برگردانده و انتشارات علمی فرهنگی به چاپ رسانده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/241732/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/127893/default.aspx
h p://www.cgie.org.ir/fa/publica on/entryview/6510
h p://lib.eshia.ir/23022/4/1491
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/107368

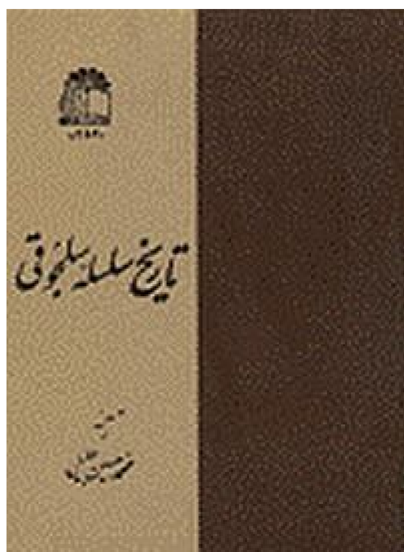
100- عطاملک جوینی - سده سیزدهم میلادی - سبزوار.

بهاءالدین محمد جوینی از خانواده‌ای صاحب منصب در خراسان بود که پس از یورش مغولان به آنان نزدیک شده و به مغولستان نیز سفر کرد. او در لشکرکشی به الموت و بغداد همراه هولاکوخان بود. از این رو کتاب او به نام 'تاریخ جهانگشای' به زبان فارسی بهترین سند برای شناخت تاریخ ایران و خاورمیانه در آن دوره است. از همین رو بعدا به عنوان فرماندار بغداد منسوب شد. آرامگاه او در تبریز است. نثر کتاب متکلف و مصنوع و خواندن آن دشوار است.

این کتاب را احمد خاتمی تصحیح و نشر علم و همچنین انتشارات هرمس به چاپ رسانده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/313152/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/308990/default.aspx
h p://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3090
http://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/269082
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/953684
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/544773
h p://www.ical.ir/index.php?op on=com k2&view=item&id=11362:%D8%A8%D8%A7%D8%B2%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%AC%D9%87%D8%A7%D9%86%DA%AF%D8%B4%D8%A7%DB%8C-%D8%AC%D9%88%DB%8C%D9%86%DB%8C-%D9%88-%D8%B3%D8%A7%DB%8C%D8%B1-%D8%A7%D8%B3%D9%86%D8%A7%D8%AF-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DB%8C-%D8%AD%D9%85%D9%84%D9%87-%D9%85%D8%BA%D9%88%D9%84/-%D8%B5%D8%AF%DB%8C%D9%82%D9%87-%D8%B1%D8%B3%D9%88%D9%84%DB%8C%D8%A7%D9%86-%D8%A2%D8%B1%D8%A7%D9%86%DB%8C%D8%8C-%D9%84%DB%8C%D9%84%D8%A7-%D8%B9%D8%A8%D8%A7%D8%B3%DB%8C&Itemid=9

101- بنداری اصفهانی - سده سیزدهم میلادی - اصفهان.

فتح بن علی بنداری از ادیبان بنام ایران سده هفتم هجری است که به برگردان و ویرایش کردن آثار فارسی به عربی پرداخت. او را برای دو کتاب می‌شناسیم، نخست کتاب'زبده النصره و نخبه العصره' یا 'تاریخ سلسله سلجوقی' که خلاصه‌ی کتابی به نام 'نصره الفتره و عصره الفطره' از عمادالدین اصفهانی بوده است. عمادالدین خود این کتاب را از ترجمه‌ی کتابی فارسی به نام 'نفثه المصدور' از انوشیروان پسر خالد کاشانی فراهم آورده بود. دیگری شاهنامه بنداری که ترجمه‌ی شاهنامه به عربی، 250 سال پس از فردوسی بوده است. شاهنامه بنداری اگرچه تقریبا هیچ بازخوردی در جهان عرب و طبعا در ایران زمین نیافت، ولی

در سده‌ی اخیر برای ویرایش و تصحیح شاهنامه کمک رسان بوده است. چراکه بدبختانه نسخه‌هایی که از خود شاهنامه فردوسی موجود است چندان کهن نیست و ویرایش‌گران مجبورند گاه با مقابله با نسخه‌ی عربی، به اصالت بیت‌های شاهنامه پی ببرند. البته شاهنامه بنداری نیز خلاصه بوده و تقریبا هیچکدام از بیت‌های شخصی فردوسی که در احوال و اوصاف خویش سروده را دربر ندارد. شاهنامه بنداری را عبدالمحمد آیتی با عنوان 'شاهنامه فردوسی، تحریر عربی بنداری اصفهانی' به فارسی برگردانده و انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی در سال 1380 به چاپ رسیده است.

کتاب تاریخ سلسله سلجوقی یا زبده النصره را محمد حسین جلیلی ترجمه و بنیاد فرهنگ ایران به چاپ رسانده است.

h p://ww.ensani.ir/fa/content/271782/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/189353/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/720308
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/41875
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/37669

102- منهاج سراج - سده سیزدهم میلادی - جوزجان.

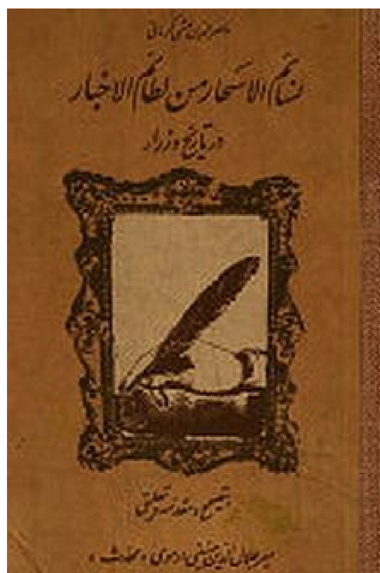

از دانشمندان دربار دودمان غوریان در شمال افغانستان کنونی و همچنین اوضاع سیاسی هند در دوره خوارزمشاهی است که کتاب 'طبقات ناصری' را به عنوان یک تاریخ عمومی در میانه سده هفتم هجری به فارسی تالیف کرده است.

این کتاب چند بار تصحیح و چاپ شده است. از جمله عبدالحی حبیبی (پژوهشگر افغان) و انتشارات اساطیر.

h p://www.ensani.ir/fa/content/263201/default.aspx
h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/279594/default.aspx
h p://vista.ir/content/115121/%D9%85%D9%86%D9%87%D8%A7%D8%AC%E2%80%8C%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%B1%D8%A7%D8%AC-%D9%88-%D8%B7%D8%A8%D9%82%D8%A7%D8%AA-%D9%86%D8%A7%D8%B5%D8%B1%DB%8C/
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/5027/135/image

103- ناصرالدین منشی کرمانی - سده سیزدهم میلادی - کرمان.

از مهمترین چهره‌های فرهنگی کرمان در سده هشتم هجری است. او را با دو کتاب تاریخی فارسی می‌شناسیم. یکی 'سمط العلی للحضره العلیا' در تاریخ کرمان که عباس اقبال با بهره از محمد قزوینی آنرا تصحیح و چاپ کرده و دیگری 'نسائم الاسحار من لطائم الاخبار' که تاریخ وزرای پس از اسلام - به جز وزیران دودمان بویه - است.
اگرچه او نام خود را در این کتاب نبرده ولی آنرا به او منسوب داشته‌اند. اهمیت کتاب او در تاریخ وزرا چنان است که سیف الدین عقیلی و خواندمیر به پیروی از او کتابهایی در این باره نگاشته‌اند. به باور فریدون الهیاری، منشی کرمانی از کسانی است که اندیشه ایرانشهری را پس از یورش مغول به ایران نگه داشته و باعث پویایی آن در دوره‌های پسین شده است.
کتاب نسائم‌الاسحار به دست میرجلال الدین حسینی ارموی (محدث)، تصحیح و از سوی انتشارات اطلاعات به چاپ رسیده است.

h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/69237
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/18103
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/269684

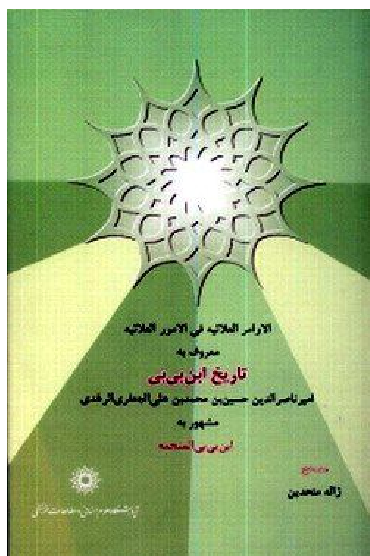
104- زکریای قزوینی - سده سیزدهم میلادی - قزوین.

از دانشمندان و قاضیان واپسین سال‌های خلافت عباسی در سده هفتم هجری. او دو کتاب نام‌آور دارد. یکی 'عجایب‌المخلوقات و غرایب‌الموجودات' درباره جانورشناسی. این کتاب به زبان‌های گوناگون اروپایی ترجمه شده است. دیگری 'آثارالبلاد و اخبارالعباد' درباره‌ی جغرافیا به زبان عربی است که در دوره محمدشاه قاجار به فارسی هم برگردانده شده است. میرهاشم محدث دوباره این کتاب را ترجمه و انتشارات امیرکبیر به چاپ رسانده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/354667

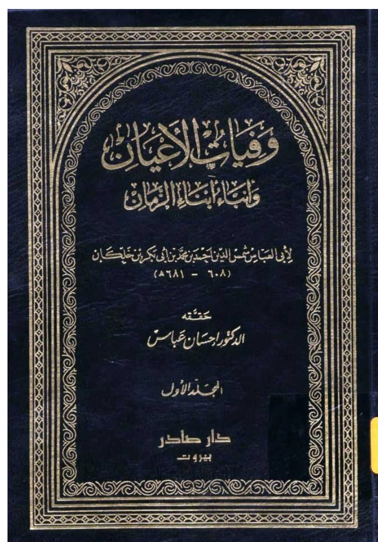
105- ابن‌بی‌بی - سده سیزدهم میلادی - گرگان.

امیرناصرالدین حسین جعفری رغدی از پدر و مادری اهل فضل و کمال در سده هفتم هجری زاده شد. او به خاطر مادرش که از ستاره شناسان دستگاه خوارزمشاهی بود، ابن بی‌بی خوانده شده است. او در جوانی به دمشق و دربار ایوبی‌ها رفت و به تاریخنگاری روی آورد. او در کتاب 'الاوامرالعلائیه فی امورالعلائیه' که به 'تاریخ ابن‌بی‌بی' نامور است تلاش کرده ذیلی بر تاریخ جهانگشای جوینی بنگارد و رویدادهای سال‌های 588 تا 679 هجری را درباره سلجوقیان روم ثبت کند. این کتاب از آثار مهم فارسی در آناتولی (ترکیه امروزی) است که آنرا مهمترین کتاب در شناخت سلجوقیان روم میدانند. این کتاب به دست مولفی گمنام با نام سلجوقنامه خلاصه شده است. کتاب نسخه‌ای منحصر به فرد و تازه یافت شده از ایاصوفیه استانبول دارد که ژاله متحدین آنرا تصحیح کرده و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی آنرا به چاپ رسانده است.

h p://vista.ir/content/113306/%D8%A7%D8%A8%D9%86-%E2%80%8C%D8%A8%DB%8C%E2%80%8C%D8%A8%DB%8C/
http://www.ical.ir/index.php?op on=com_k2&view=item&id=6243:%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%88%D8%A7%D9%85%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D8%A7%D8%A6%DB%8C%D9%87-%D9%81%DB%8C-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D8%A7%D8%A6%DB%8C%D9%87-%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%88%D9%81-%D8%A8%D9%87-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE-%D8%A7%D8%A8%D9%86-%D8%A8%DB%8C%E2%80%8C%D8%A8%DB%8C-%D8%AA%D8%B5%D8%AD%DB%8C%D8%AD-%D8%B4%D8%AF&Itemid=8
http://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/48733

106- ابن‌خلکان - سده سیزده میلادی - اربیل.

از دانشمندان و نویسندگان و قاضیان شافعی مذهب سده هفتم هجری است که نسب خود را به برمکیان - وزیران ایرانی -می‌رساند. او در کار تاریخ کتابی به نام 'وفیات الاعیان و انباء ابناء الزمان' به زبان عربی دارد که درباره شخصیت‌های بزرگ تاریخ اسلام یا به اصطلاح علم رجال است. او خلیفکان و اصحاب را از فهرست خود حذف کرده و به دیگر شخصیت‌هایی چون وزیران و دانشمندان پرداخت و اثر او از مهمترین آثار در زمینه‌ی شناخت چهره‌های فرهنگی پس از اسلام است.

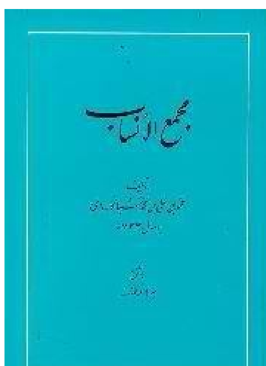
این کتاب سه سده بعد به دست ظهیرالدین اردبیلی با عنوان 'منظرالانسان' به فارسی برگردان شد. اخیرا دانشگاه ارومیه این کتاب فارسی را چاپ کرده است.

http://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/191590/default.aspx
h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/289903/default.aspx

h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/262164/default.aspx
h p://www.cgie.org.ir/fa/publica on/entryview/1671
http://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/415836

----

107 - محمد ابی‌بکر شبانکاره‌ای - سده سیزدهم میلادی - شبانکاره فارس.

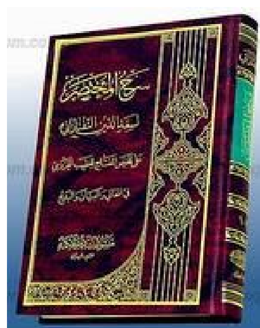

از شاعران و مدیحه پردازان سده هشتم هجری دربار ایلخانی بود که سرشناسی‌اش را بیشتر مدیون کتابی تاریخی به نام 'مجمع الانساب' است تا شاعری‌اش. او این کتاب را به سبک جهانگشای جوینی نگاشته ولی هرگز به پای آن و دیگر آثار مهم دوره ایلخانی نرسیده است. کتاب درواقع تاریخ عمومی بوده است که بخش بزرگی از آن نابود شده و آنچه مانده درباره‌ی تاریخ دوران پس از اسلام به ویژه کل دوره مغول است. نویسنده با بهره گیری از آثار ادبی و سیاسی چون قابوس نامه و پندنامه و کلیله و دمنه تلاش کرده این سبک منسوخ شده را زنده گرداند.

این کتاب فارسی را میرهاشم محدث تصحیح کرده و انتشارات امیرکبیر به چاپ رسانده است.

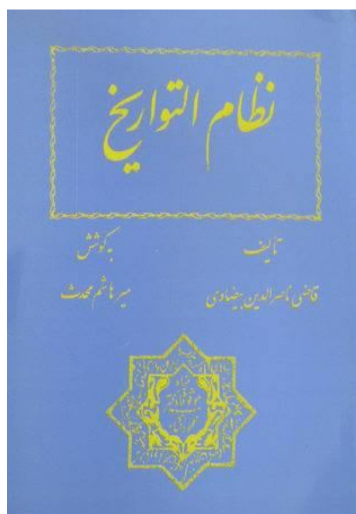
h p://www.ensani.ir/fa/content/178759/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/256312/default.aspx
http://ensani.ir/fa/content/252736/default.aspx
h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/263343/default.aspx

108- ابوالفدا - سده سیزده و چهاردهم میلادی - دمشق.

از دانشمندان سوری که در دوره یورش مغول مدتی هم در مصر ساکن بود و با دولتمردان خاندان ایوبی ارتباط داشت. او چند کتاب در تاریخ و جغرافیا دارد. به کتاب "المختصر فی الاخبار البشر" او لقب تاریخ ابوالفدا داده‌اند که مطالب آن بسیار سودمند و علمی درنظر گرفته شده است. به ویژه بخش تاریخ اعراب جاهلی و همچنین بخش دوم کتاب که درباره وقایع معاصر خود نویسنده است.

http://library.tebyan.net/newindex.aspx?pid=102834&ParentID=0&BookID=97565&MetaDataID=27846&Volume=6&PageIndex=11&PersonalID=0&NavigateMode=CommonLibrary&Content=

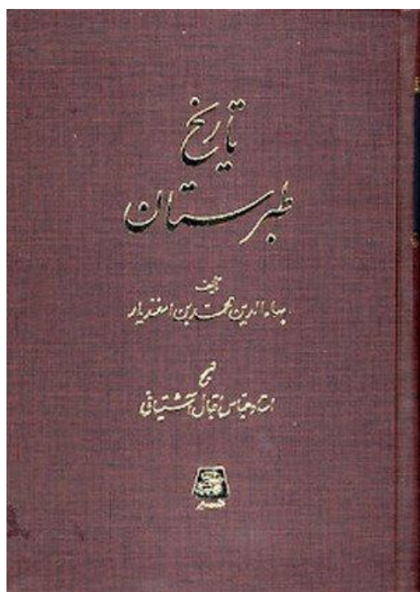

109- قاضی بیضاوی - سده سیزدهم و چهاردهم میلادی - فارس.

از دانشمندان و فقیهان شافعی مذهب شیراز در سده هفتم هجری است که کتاب 'نظام التواریخ' را به او منسوب داشته‌اند. در این کتاب تاریخ انبیا، خلفای اموی و عباسی و حوادث سلسله‌های ایرانی و ترک و مغول و اتابکان فارس به زبان فارسی بازگو می شود.

این کتاب را سید هاشم محدث تصحیح و انتشارات موقوفه محمود افشار به چاپ رسانده است.

h p://encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=2483
http://www.ensani.ir/fa/content/263454/default.aspx

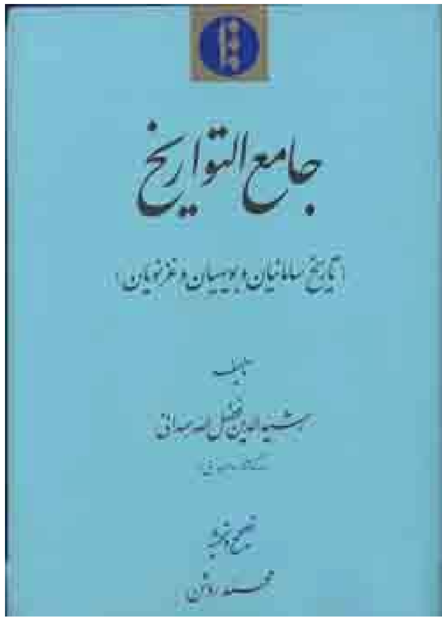
110- ابن اسفندیار - سده سیزدهم و چهاردهم میلادی - مازندران.

کتاب سرشناس 'تاریخ طبرستان' اثر ابن اسفندیار در سده هفتم هجری نگاشته شده است. این اثر شامل داستانهای اساطیری و تاریخی درباره طبرستان دوران باستان و همچنین برخی رویدادهای پس از اسلام تا زمان فروپاشی خاندان باوندیان طبرستان در دوره یورش مغول است. تاریخ طبرستان یکی به دلیل نثر فارسی شیوا و زیبا و داشتن اشعار و نوشتارهایی به زبان طبری و دیگری به دلیل دربر داشتن 'نامه‌ی تنسر' دارای اهمیت است. نامه‌ی تنسر نام رساله‌ای بوده به پهلوی که آنرا به دوره اردشیر بابکان و موبد او، تنسر منسوب کرده‌اند. این کتاب را ابن مقفع به عربی ترجمان کرده و ابن اسفندیار آنرا به پارسی برگردانده است. 150 سال بعد اولیاءالله آملی کتاب 'تاریخ رویان' را نگاشت و حوادث این سالها را به 'تاریخ طبرستان' ابن اسفندیار افزود.

ادوارد برآون نخستین بار 'تاریخ طبرستان' اثر ابن اسفندیار را به انگلیسی برگرداند و در ایران نیز به کوشش عباس اقبال آشتیانی به چاپ رسیده است. 'تاریخ رویان' نیز نخست با تصحیح عباس خلیلی و سپس منوچهر ستوده به چاپ رسیده است.
همچنین کتابی به نام تاریخ طبرستان و رویان و مازندران وجود دارد اثر ظهیرالدین مرعشی (در دوره صفوی) که نویسنده دو فصل دیگر به تاریخ رویان آملی افزوده است.
این کتاب در سن پترزبورگ کشف شده و به چاپ رسید و در ایران عباس شایان آنرا تصحیح کرده است. همین نویسنده یعنی مرعشی، کتاب دیگری دارد به نام 'تاریخ گیلان و دیلمستان' درباره تاریخ محلی آن سامان از گذشته‌های دور تا دوره صفوی.

h p://encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3112
h p://www.ical.ir/index.php?op on=com k2&view=item&id=4654:%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE-%D8%B7%D8%A8%D8%B1%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%A8%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%81%D9%86%D8%AF%DB%8C%D8%A7%D8%B1-

%D9%88-%DA%86%D9%86%D8%AF-%D9%86%DA%A9%D8%AA%D9%87-
%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D8%A2%D9%86/-
%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%DA%A9%D8%A7%D8%B8%D9%85-
%D8%B1%D8%AD%D9%85%D8%AA%DB%8C%E2%80%8F&Itemid=9
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/65587
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/916551

111- رشیدالدین فضل‌الله و دیگران - سده سیزدهم و چهاردهم میلادی - تبریز.

رشیدالدین فضل‌الله همدانی، یهودی زاده‌ای از اهالی همدان بود که در زمان هولاکو خان مسلمان شد و به مرور در دیوان ایلخانی پیشرفت کرده و به وزارت رسید.
فضل الله با پشتیبانی غازان خان دست به کار نگاشتن تاریخی شد که تا آنزمان نمونه نداشت. جامع التواریخ که به سرپرستی و ویراستاری فضل الله همدانی در مدت 10 سال به زبان فارسی تدوین شد، نمونه‌ای کهن از 'تاریخ نویسی چندنفره' است که در دوره معاصر آنرا زیر عنوان 'تاریخ کمبریج' می‌شناسیم. در واقع همه امکانات امپراتوری بزرگ و پهناور ایلخانی یکجا فراهم آورد تا تاریخ همه آسیا از ازل تا روزگار کنونی نگاشته شود. این کتاب سترگ در سه بخش تدوین شد.
بخش نخست تاریخ اقوام ترک و مغول. بخش دوم تاریخ جهان از آدم ابوالبشر تا پیامبر اسلام و فتوحات عرب و تاریخ ایران در دوره ساسانی و بخش سوم به جغراقیا که همان کتابهای 'صورالاقالیم' و 'مسالک و الممالک' را شامل می‌شد. نثر این کتاب ساده و روان است.

این کتاب با چند تصحیح و از سوی چند انتشاراتی به چاپ رسیده که شاید معتبرترین آن جعفر شعار و انتشارات علمی فرهنگی باشد.

رشیدالدین کتاب دیگر دارد به نام 'سوانح الافکار' که شامل نامه‌های اوست.

h p://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=4364
h p://www.ensani.ir/fa/content/7636/default.aspx
h p://www.mail.ensani.ir/fa/content/240310/default.aspx
h p://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/263087/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/313518/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/24109
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/292559
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/238843
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/90306
http://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/3436/338/text

112- ابوبکر قطبی اهری - سده چهاردهم میلادی - تبریز.

از بزرگان فرهنگی آذربایجان در دوره تیموری ابوبکر قطبی اهری نجم بود که کتابی در تاریخ تبریز نگاشت و آنرا به جریده نامگذاری کرده و به نام شیخ اویس کرد. این کتاب فارسی بیشتر به تاریخ ایران و به ویژه تبریز در دوره‌های گوناگون پس از اسلام می‌پردازد و مملو از اشعار زیبای فارسی است.

نسخه منحصر به فرد آن در لیدن نگهداری شده و در ایران به دست ایرج افشار تصحیح شده و انتشارات ستوده در تبریز آنرا به چاپ رسانده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/73621

113- نظام‌الدین تبریزی (شامی) - سده چهاردهم میلادی - تبریز.

در جوانی به بغداد رفت تا اینکه در 795 تیمور به آنجا لشکر کشید و از او خواست فتوحات او را قلمی کند. او در 804 آغاز به نوشتن تاریخ خود کرد و در 806 به همراه تیمور به آذربایجان برگشت و تا زمان مرگ در تبریز ماند. کتاب او با نام 'ظفرنامه' کهن‌ترین نوشته درباره‌ی تیمور است و نویسنده رخدادهای زمان تیمور و لشکرکشی‌های او را به چشم دیده و بسیاری از کشتارهای او را به ثبت رسانده است. این کتاب نثری نسبتا ساده و روان دارد. شرف الدین علی یزدی پس از او کتاب دیگری نوشت به نام 'ظفرنامه یزدی' و بخشهایی از نوشتار شامی را بی‌آنکه نامی از او ببرد در کتاب خود آورد. کس دیگری به نام روح‌الله منشی کتاب دیگری نوشته به نام 'تاریخ پسندیده' که تحریری از همان 'ظفرنامه‌ی یزدی' است. 'ظفرنامه‌ی شامی' را احمد پناهی سمنانی تصحیح کرده و نشر بامداد به چاپ رسانده است. 'ظفرنامه یزدی' را نخست اورنبایف ازبکستانی و محمد لوی عباسی و سپس سیدسعید میرمحمّدصادق و عبدالحسین نوایی تصحیح کرده و انتشارات کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی به چاپ رسانده است.

تاریخ پسندیده را جمشید کیانفر تصحیح و انتشارات اساطیر به چاپ رسانده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/220173/default.aspx
h p://www.mirasmaktoob.ir/d.asp?id=11281
http://www.historylib.com/site/SViewDocument.aspx?DocID=1058&RT=List
h p://www.ensani.ir/fa/content/252621/default.aspx

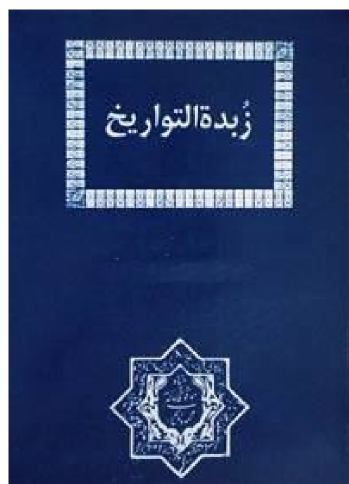

114- محمود کتبی - سده چهاردهم میلادی - شیراز.

معین الدین یزدی از دانشمند همروزگار حافظ شیرازی و شاه شجاع، از کارمندان دستگاه آل‌مظفر که بر فارس فرمانروایی می‌کردند بود. کتابی به نام "مواهب الهی" نوشته که به "تاریخ آل مظفر" سرشناش شد. نثر او به فارسی چنان متکلف و فهم‌اش دشوار بود که نیم سده پس از او، کسی به نام محمود کتبی آنرا ساده و فهم پذیر کرده و اندکی نیز به آن افزوده تا تاریخ آل مظفر را کامل کرده باشد. این کتاب را حسینقلی ستوده تصحیح و انتشارات دانشگاه تهران به چاپ رسانده است.

http://www.mail.ensani.ir/fa/content/252737/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/65574

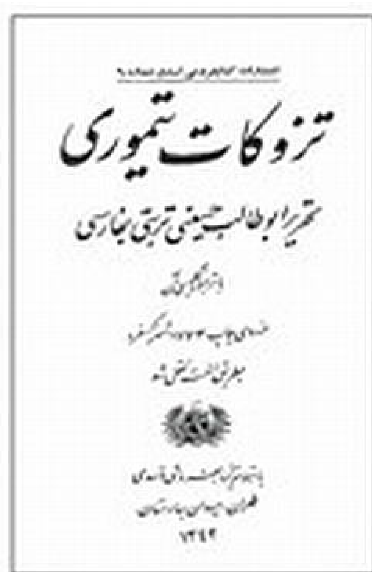
115- حافظ ابرو - سده چهاردهم میلادی - خواف.

شهاب‌الدین عبدالله بهدادینی خوافی سرشناس به حافظ ابرو از تاریخنگاران عصر تیموری (سده هشتم و نهم هجری). پس از طی کردن مسیر رشد و پیشرفت به دولت تیمور و پس از او شاهرخ و بایسنفر راه یافت. او کتاب 'مجمع التواریخ السلطانیه' را در تاریخ عمومی جهان نگاشت. به این کتاب 'زبده التواریخ' و 'تاریخ حافظ ابرو' نیز گفته‌اند. این کتاب تلاش داشته تقلیدی از 'جامع التواریخ رشیدی' باشد. او این کتاب را به سلطان بایسنفر تیموری پیشکش کرد. نثر فارسی حافظ ابرو سقوط گام به گام نثر زیبا و ساده فارسی را به سوی نثر متکلف و مصنوع و غیرقابل فهم با بیشمار واژگان عربی نشان میدهد. نثری که از دوره تیموری و صفوی جا افتاد و تا پایان قاجار ادامه یافت.
این کتاب به دست کمال حاج سید جوادی در چهار جلد تصحیح و چاپ شده است.

h p://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=5707
h p://vista.ir/content/122631/%D8%AD%D8%A7%D9%81%D8%B8-%D8%A7%D8%A8%D8%B1%D9%88/
h p://www.ensani.ir/fa/content/55671/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/252402/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/293142/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/283186/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/9232/default.aspx
h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/266223/default.aspx

116- ابوطالب حسینی تربتی - سده چهاردهم تا هفدهم - خراسان.

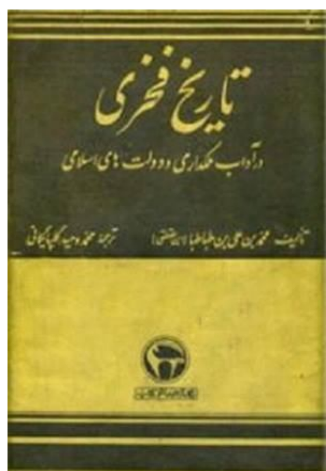

کتاب 'تزوکات تیموری' که گاه آنرا ملفوظات یا واقعات تیموری نیز می‌نامند، نام اثری است درباره تاریخ تیمور لنگ منتسب به خود امیر تیمور. ابوطالب حسینی تربتی در زمان شاه جهان در هند آنرا نگاشته و ادعا کرده که اصل کتاب به زبان ترکی و به دست تیمور لنگ نگاشته شده و او آنرا به فارسی برگردانده. ولی پژوهشگران اروپایی و ایرانی این ادعا را رد کرده و بر این باورند که خود ابوطالب تربتی از روی دست نوشته‌هایی که از مدتها پیش نگاشته شده بوده و همچنین نگاه به کتاب‌هایی چون 'ظفرنامه‌ی شامی' این کتاب را به فارسی سرهم کرده است. این کتاب همچون همه آثار دوره ایلخانی و تیموری مملو از واژگان ترکی و مغولی است.

این کتاب در سال 1342 با مقدمه‌ای از مجتبی مینوی به چاپ رسید.

h p://www.cgie.org.ir/ar/publica on/entryview/5716
h p://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3521

117- ابن‌طقطقی - سده چهاردهم میلادی - حله.

ابو عبدالله محمد بن طباطبا سرشناس به ابن‌طقطقی، از تاریخنگاران سده هفتم و هشتم هجری. از زندگانی این تاریخنگار عرب شیعه چیز زیادی نمی‌دانیم. کتاب تاریخ فخری از مهمترین آثار تاریخی عصر مغول به زبان عربی است.

این کتاب را محمد وحید گلپایگانی ترجمه و انتشارات علمی فرهنگی به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/69425/profile.aspx
h p://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/252545/default.aspx
http://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/69138
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/109602

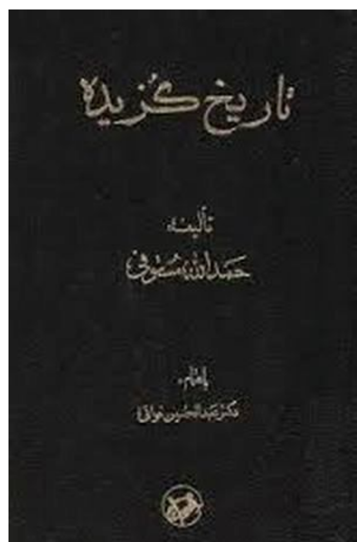
118- وصاف شیرازی - سده چهاردهم میلادی - شیراز.

عبدالله شیرازی سرشناس با نام وصاف، از دولتمردان دوره ایلخانی و از نزدیکان رشیدالدین فضل‌الله همدانی است. او کتابی به نام 'تجزیه‌الامصار و تجزیه‌الاعصار' به زبان فارسی نگاشت که به تاریخ وصاف سرشناسی یافت. و آنرا تکمیل و ادامه‌ی تاریخ جهانگشای جوینی می‌دانند. و حوادث تاریخی را از ازل تا آغاز سده هشتم هجری دربر می گیرد. در تاریخ وصاف نکات جالبی درباره اسماعیلیه و حسن صباح می‌یابیم. تاریخ وصاف را الگو و نمونه‌ای برای نثر متکلف و مصنوع و منشیانه در تاریخ فارسی گرفته‌اند که خواندن آن کم از خواندن یک کتاب غیرفارسی نیست.

عبدالمحمد آیتی این کتاب را تصحیح کرده و انتشارات علمی فرهنگی به چاپ رسانده است. همچنین انتشارات دانشگاه تهران.

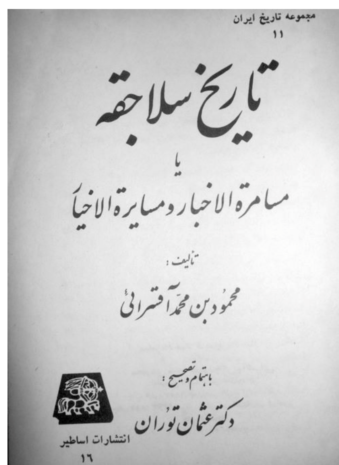
h p://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3146
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/792980
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/580749
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/267965

119 - حمدالله مستوفی - سده چهاردهم میلادی - قزوین.

مستوفیان در دوره ایلخانی مدتها بر قزوین حکومت می کردند. حمدالله مستوفی در این دوره دست به کار 'تاریخ گزیده' به زبان فارسی شد. از حمدالله مستوفی دو اثر دیگر یکی نزهت القلوب در جغرافیا و دیگری ظفرنامه کتابی به نظم بر وزن شاهنامه فردوسی موجود است. ظفرنامه در سه بخش به تاریخ عرب، تاریخ عجم و تاریخ مغول می‌پردازد. عبدالحسین نوایی کتاب را تصحیح و انتشارات امیرکبیر به چاپ رسانده است.

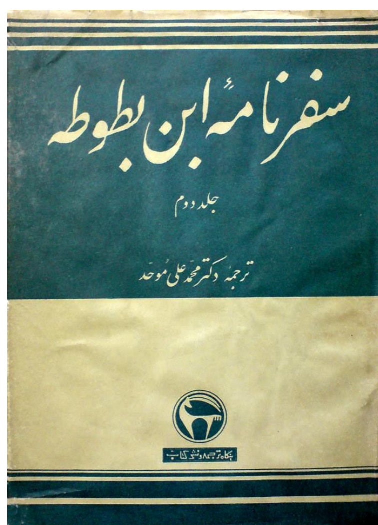
h p://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3125
h p://www.ensani.ir/fa/content/217684/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/252802/default.aspx
h p://ww.ensani.ir/fa/content/305134/default.aspx
http://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/254703/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/3832/47/text
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/395328

120 - کریم‌الدین محمود آقسرایی - سده چهاردهم میلادی - ترکیه امروزی.

از نویسنده زیاد نمی‌دانیم. او وابسته به دستگاه سلجوقیان روم در پایان سده هفتم هجری بوده که ذیلی بر تاریخ ابن‌بی‌بی نگاشته به نام 'مسامره‌الاخبار و مسایره‌الاخیار' که به تاریخ سلاجقه نامور است. کتاب او چهار بخش دارد. دو بخش آن به تاریخ عمومی اسلام می‌پردازد که برگرفته از منابع دیگر است و دو بخش دیگر نتیجه‌ی کوشش خود مولف می‌باشد و از بهترین منابع برای شناخت تاریخ سرزمین آناتولی به هنگام یورش‌های مغولان است.

این کتاب فارسی در 1942 به دست نویسنده‌ی ترک، عثمان توران تصحیح شده و در ایران از سوی انتشارات اساطیر به چاپ رسیده است.

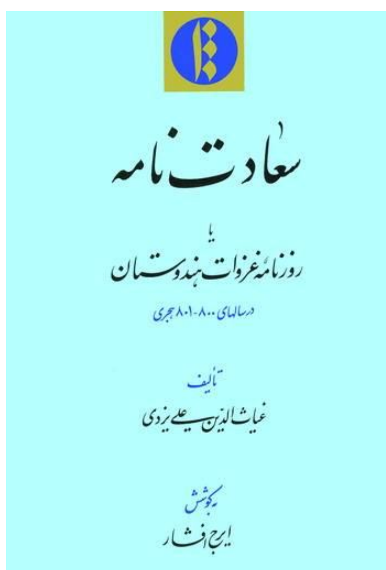
121- ابن‌بطوطه - سده چهاردهم میلادی - مراکش.

محمد لواتی طنجی معروف به ابن‌بطوطه از جهانگردان و جغرافی‌نویسان سده هشتم هجری است که بیشتر جهان شناخته شده‌ی آنزمان از غرب آفریقا تا هند و چین و خلیج فارس و آسیای میانه و شرق اروپا را زیر پا گذاشت. او که طبق تحقیقات 117 هزار کیلومتر راه پیموده بود احتمالا 5 یا 6 بار به ایران هم سفر کرده است. 'تحفۀالانظار فی غرائب‌الاسفار' کتابی است که نه به دست خودش - که احتمالا بی‌سواد بود - بلکه به دست کاتبان مراکشی به دستور امیر مغرب از روی خاطرات او نوشته شده است. کتاب او را محمدعلی موحد به فارسی برگردان کرده و بنیاد ترجمه و نشر کتاب آنرا منتشر کرده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/180615/default.aspx
h p://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/245346/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/156252/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/252640/default.aspx
h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/265747/default.aspx
h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/281907/default.aspx
h p://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/127962/default.aspx
h p://otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/273662/default.aspx

----

122 - غیاث‌الدین علی یزدی - سده چهاردهم میلادی - یزد.

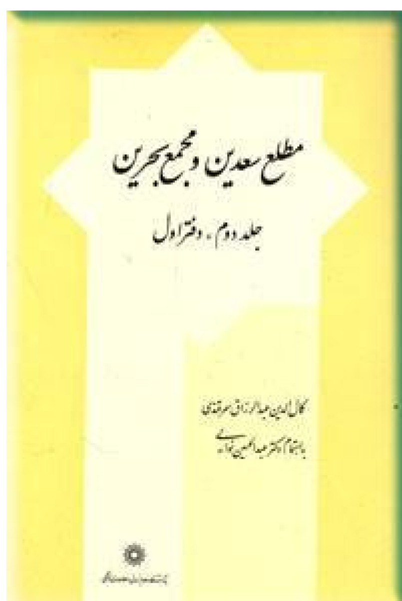

از همراهان و ملازمان تیمور. به هنگام لشکرکشی هندوستان با او همراه شده و در سالهای 800 و 801 هجری رخدادهای این سفر جنگی را در کتابی به نام 'سعادت‌نامه' یا 'روزنامه غزوات هندوستان' نگاشته است. این کتاب به گمان استاد 'ایرج افشار 'قدیم‌ترین متن تاریخی در بیان سوانح بخشی از احوال تیمور است. سال‌شمار زندگی تیمور, شجره خاندان تیمور, جدول سال‌شمار سفر هندوستان تیمور, فهرست نام‌های افراد, و فهرست نام‌های جغرافیایی, اقوام, طوایف و کتاب‌ها از دیگر مطالب سودمند این کتاب است.

نسخه این کتاب در سن بترزبورگ روسیه یافت شده و به چاپ رسید. ایرج افشار آن را تصحیح کرده و میراث مکتوب به چاپ رسانده است.

h p://otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/170851/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/263073/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/89758

123- کمال الدین عبدالرزاق سمرقندی - سده چهارده و پانزده میلادی - هرات.

عبدالرزاق سمرقندی از شاعران دربار شاهرخ تیموری در سده نهم هجری بود که به هندوستان نیز سفر کرد. او پس از مرگ شاهرخ در خدمت دیگر تیموریان بود. مهمترین اثر او تاریخ تیموریان است که نام آنرا 'مطلع السعدین و مجمع البحرین' گذاشته. منظور او از این نام اشاره به دو شخصیت ابوسعید بهادرخان (م 736 ق) سلطان حسین بایقرا (م 875 ق) است که تاریخ میان این دو در کتاب او آمده است. این کتاب یکی از بهترین آثار برای بررسی دوره تیموری و درگیری گروه‌های شورشی چون سربداران و همچنین زمینه‌های ظهور صفویان است.

این کتاب در چهار جلد به دست عبدالحسین نوایی تصحیح شده و از سوی انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی به در فاصله 12 سال به چاپ رسید.

http://vista.ir/article/59347
h p://www.mirasmaktoob.ir/d.asp?id=11401

124- فصیح خوافی - سده چهاردهم و پانزدهم **میلادی** - هرات.

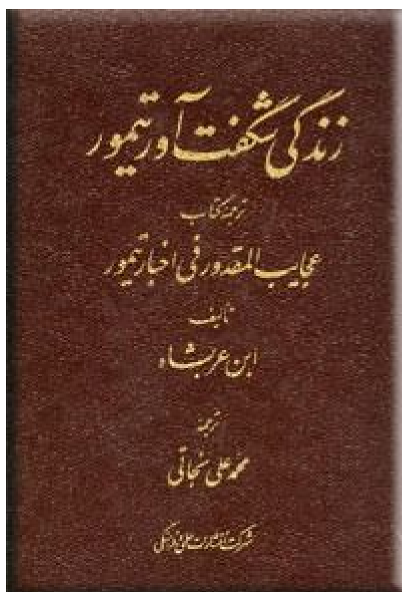

احمد پسر جلال‌الدین محمد، معروف به فصیح خوافی از اهالی فرهنگ دوره تیموری بود. او در دربار شاهرخ و پسرش بایستقر خدمت می‌کرد ولی مورد خشم قرار گرفت و طرد شد و در زمان بازنشستگی به نگاشتن کتابی به نام 'مجمل‌التواریخ' کوشش کرد که به مجمل فصیحی نامبردار است. کتاب تاریخ عمومی جهان است که طبق معمول از آدم می‌آغازد و تا دوره معاصر نویسنده را در بر می‌گیرد.

این کتاب را سید محسن تاجی نصرآبادی تصحیح کرده و انتشارات اساطیر به چاپ رسانده است. پیش از این در دهه 40 خورشیدی محمود فرخ خراسانی در مشهد این کتاب را تصحیح و چاپ کرده بود.

http://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/59217
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/143563
http://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/3974/54/text

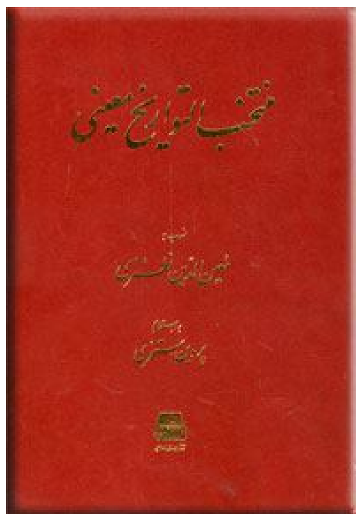
125- ابن‌عربشاه - سده پانزدهم میلادی – دمشق.

شهاب‌الدین ابوالعباس احمد دمشقی معروف به ابن‌عربشاه تاریخ‌نگار، ادیب، زباندان و قاضی ایرانی‌تبار بود. وی به سبب دانش و چیرگی در زبان‌های گوناگون در دیوان انشاء (دیوان همایون) سمت منشی‌گری را برعهده گرفت و مکاتبات دربار عثمانی با فرمانروایان سایر کشورها را به زبانهای عربی، فارسی و ترکی انجام می‌داد و در این مدت آثار بسیاری را برای پادشاه عثمانی از زبان‌های فارسی و عربی به زبان ترکی ترجمه کرد. مهمترین اثر او کتابی است به نام 'عجایب المقدور فی اخبار تیمور' که یکی از کهن‌ترین بیوگرافی‌های نسبتا کامل درباره‌ی تیمور لنگ است. بحث درباره این کتاب و ابن‌عربشاه بسیار بوده است. پژوهشگران بنامی چون بارتولد، هارولد لمب و عبدالحسین زرینکوب این کتاب را متعصبانه و در اثر کینه و دشمنی نویسنده با تیمور دانسته و مطالب آنرا مغرضانه گرفته‌اند و نتیجتا آنرا منبعی خوب نمی‌شناسند. با اینحال محمد علی نجاتی که ترجمه آنرا به دست گرفته از نویسنده و کتابش دفاع می‌کند. این کتاب را انتشارات علمی فرهنگی به چاپ رسانده است.

h p://www.ketabmah.ir/MagazinePdf/19150.pdf
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/267949
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/580824

126- معین الدین نطنزی - سده پانزدهم میلادی - نطنز.

تاریخ‌نگار و شاعر سده نهم هجری که در نطنز و میبد می‌زیست و سپس به دربار تیموریان راه یافت. او کتابی به نام 'منتخب التواریخ' نوشت که تاریخ عمومی جهان از آغاز خلقت تا مرگ تیمور لنگ بود و آنرا به نوه‌ی او میرزا اسکندر پیشکش کرد. و سپس آنرا ویرایش کرده و به نام شاهرخ درآورد. در برخی کتاب‌ها نویسنده این کتاب معین‌الدین یزدی، نویسنده‌ی آل مظفر دانسته شده که اشتباه است. همچنین این کتاب فارسی را نباید با کتاب فارسی دیگری به همین نام که به دست عبدالقادر ملوک شاه بدائونی تاریخ‌نگار هندی دربار اکبرشاه در سده 16 یکی گرفت!

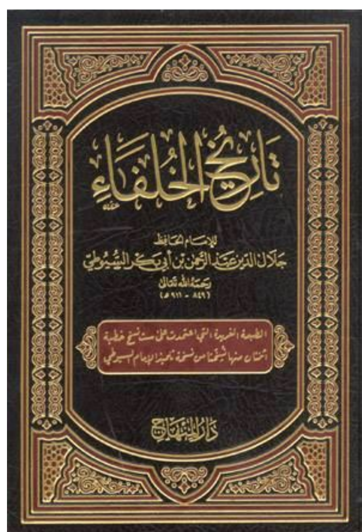
منتخب التواریخ معینی به دست ژان اوبن در فرانسه و در ایران به دست پروین استخری تصحیح شده و از سوی انتشارات اساطیر به چاپ رسیده است.

127- سیف الدین حاجی عقیلی - سده پانزدهم میلادی - ایران.

سیف‌الدین عقیلی از منشیان دربار تیموری بود که کتابی به نام 'آثارالوزراء' برای خواجه قوام‌الدین خوافی نگاشت. او از جوانی آثار مهم تاریخی و ادبی فارسی و عربی را مطالعه کرده و فیش‌برداری می‌کرد. تا آنکه تصمیم گرفت از میان آنان کتابی درباره‌ی وزیران به تقلید از نسائم الاسرار ناصرالدین منشی کرمانی، بنویسد. کتاب او دو مقاله دارد. یکی درباره وزیر معاصر او یعنی خواجه قوام الدین - عمدتا پس از اسلام - و دیگری وزیران کنونی.

این کتاب فارسی به دست میرجلال الدین حسینی ارموی (محدث) تصحیح شده و انتشارات اطلاعات آنرا چاپ کرده است.

h p://www.cgie.org.ir/fa/publica on/entryview/758
h p://www.sid.ir/fa/ViewPaper.asp?ID=146985&varStr=9%3B%D9%BE%D8%A7%D9%83+%D8%B3%D8%B1%D8%B4%D8%AA+%D8%AE%D8%AF%D9%8A%D8%AC%D9%87%2C%D9%86%D8%AC%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%A7%D9%86+%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%D8%B1%D8%B6%D8%A7%2C%D8%A7%D9%85%D8%A7%D9%85%D9%8A+%D9%85%D9%82%D8%AF%D9%85+%D9%85%D8%B1%D8%AC%D8%A7%D9%86%3B%D8%B3%D8%A8%D9%83++%D8%B4%D9%86%D8%A7%D8%B3%D9%8A++%D9%86%D8%B8%D9%85++%D9%88++%D9%86%D8%AB%D8%B1++%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%B3%D9%8A++%28%D8%A8%D9%87%D8%A7%D8%B1++%D8%A7%D8%AF%D8%A8%29%3B%D8%B2%D9%85%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86+1390%3B4%3B4+%28%D9%BE%D9%8A+%D8%AF%D8%B1+%D9%BE%D9%8A+14%29%3B113%3B126

128 - سیوطی - سده پانزدهم میلادی - مصر.

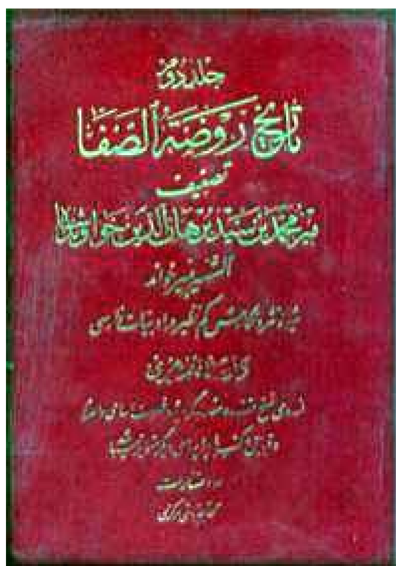
خاندان سیوطی ایرانی تبارانی مقیم مصر بودند. جلال‌الدین عبدالرحمان سیوطی از محدثان و دانشمندان بنام علوم اسلامی در سده‌ی نهم هجری بود. به ویژه او را به جهت خدماتی که به قواعد زبان عربی کرده است می‌ستایند. سیوطی حدود 500 رساله نوشته که شماری از آن به جای مانده است. دو اثر تاریخی او، یکی 'تاریخ الخلفا' و دیگری 'تاریخ الخلفای راشدین' به تاریخ اسلام می‌پردازد. تاریخ الخلفا از سرشناس‌ترین آثار عربی درباره تاریخ خلافت عباسی بوده است که پس از نابودی آن به دست هولاکوخان نوشته شده است. این کتاب ترجمه‌های معروفی به زبانهای اروپایی داشته است. رساله‌ی 'الشماریخ فی علم التاریخ' از او در کنار 'المختصر فی علم تاریخ' اثر کافیجی (استاد سیوطی) و 'الاعلان بالتوبیخ لمن ذم اهل التاریخ' از سخاوی را باید کتاب‌های پیشگام در مبانی و متدولوزی علم تاریخ دانست.

نخستین آثار اروپایی در این زمینه دویست سال بعد نوشته شد.

h p://www.ensani.ir/fa/content/304627/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/33741
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/580773
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/55307

----

129 میرخواند - سده پانزدهم میلادی - بلخ.

محمد پسر خاوندشاه از دانشمندان سده نهم هجری معاصر سلطان حسین بایقرا بود که اثر بنام خود 'روضةالصفا فی سیرةالانبیاء والملوک والخلفاء' را به فارسی نگاشت. روضه الصفا، تاریخ عمومی جهان را تا زمان نویسنده در بر داشت. این اثر چنان مورد اقبال قرار گرفت که به زبان ترکی نیز (که تا آنزمان چندان کتابت نمی‌شد) برگردانده شد تا مورد بهره‌گیری بیشتر ترکزبانان فرمانروای بر ایران قرار گیرد. نوه او به نام خواندمیر 30 سال پس از مرگ میرخواند حوادث سال‌های سپری شده را نیز به کتاب افزود. در دوره قاجار، رضاقلی‌خان هدایت پیوستی به نام 'روضه الصفای ناصری' به این کتاب افزود و رخدادهای تاریخی ایران از زمان صفوی تا زمان ناصرالدین شاه را به کتاب پیوست گرداند. نثر این کتاب متکلف و مصنوع و از بد حادثه، الگویی برای تاریخنگاری پس از این بوده است.

عباس زریاب خویی روضه الصفای میرخواند را تصحیح و خلاصه کرده است.

h p://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/43699/default.aspx
http://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/198556
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/913114

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/90209
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/3834/56/text

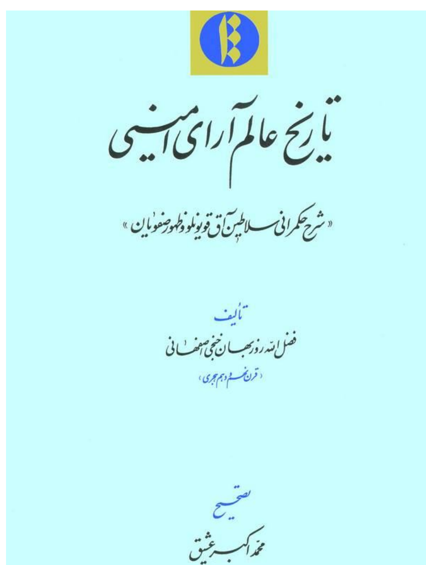
130- ابوبکر طهرانی - سده پانزدهم میلادی - طهران.

از نویسندگان ایرانی مقیم آناتولی (ترکیه امروزی) دربار آق‌قویونلوها در سده نهم هجری است که یکی از معدود منابع دست اول درباره تاریخ قره‌قویونلوها و آق‌قویونلوها را نگاشته است. نام کتاب او 'تاریخ دیاربکریه' یا 'کتاب دیاربکریه' است. او را همچنین می‌توان از نخستین شخصیت‌های مطرح دانست که اهل طهران بوده هرچند در اصفهان می‌زیسته است.

این کتاب فارسی به دست نجاتی لوغال و فاروق سومر (پژوهشگران ترک) تصحیح شده و در ایران انتشارات طهوری آنرا به چاپ رسانده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/267952

131- فضل‌الله خُنجی اصفهانی - سده پانزدهم میلادی - اصفهان.

فضل‌الله پسر روزبهان خنجی از دانشمندان سنی مذهب دوره سلطان یعقوب آق‌قویونلو در سده نهم هجری است. کتاب او 'تاریخ عالم آرا' نام دارد که آنرا عالم آرای امینی می‌خوانند. خنجی درواقع این کتاب را به عنوان ادامه‌ای بر تاریخ دیاربکریه طهرانی نگاشته است. او در این کتاب فارسی به شدت ترکمانان حاکم بر ایران را ستوده و در برابرش صفویان از جمله شیخ حیدر صفوی که قیامی بر ضد آنان به پا کرده بودند را به جهت دشمنی مذهبی نکوهش کرده است. این کتاب یگانه منبع شناخت پایان دوران آق‌قویونلوها است. نثر کتاب همچون بیشتر آثار این دوره متکلف و مصنوع و مملو از واژگان عربی است.

این کتاب به دست محمداکبر عشیق تصحیح شده و از سوی انتشارات میراث مکتوب به چاپ رسیده است.

h p://encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3115
h p://www.ensani.ir/fa/content/252460/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/263326/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/263110/default.aspx

132- خواندمیر - سده شانزدهم میلادی - هرات.

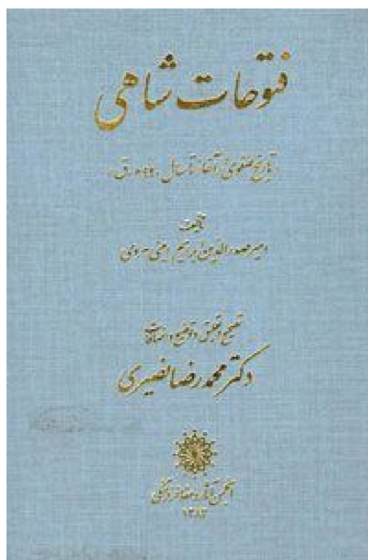
غیاث‌الدین پسر همام الدین نوه‌ی میرخواند، تاریخنگار سده نهم هجری که نویسنده‌ی کتاب سرشناس 'روضه الصفا' است، بود. خواندمیر در جوانی در دربار سلطان حسین بایقرا حضور یافت و سپس به هند سفر کرد و به خدمت سلطان بابر و سپس پسرش همایون شتافت. او در دهلی درگذشت و در کنار امیرخسرو دهلوی، شاعر پارسی‌گوی هندی، به خاک سپرده شد. او دو کتاب سرشناس دارد. یکی 'تاریخ حبیب‌السیر' که تاریخ عمومی به زبان فارسی است از دوران اساطیری ایران - پیشدادیان - تا مرگ شاه اسماعیل صفوی. دیگر کتاب سرشناس او 'دستورالوزرا' است که همچون 'آثارالوزرا'ی سیف الدین حاجی نظام به تاریخ وزیران می‌پردازد. او همچنین تاریخ وصاف را گزیده کرده و برای 'روضه‌الصفا'ی پدربزرگش نیز تکمله نوشته بود. نثر او متکلف و مصنوع و مملو از واژگان و آیات و روایات عربی است. پسر او محمود ذیل حبیب‌السیر را نگاشت که تاریخ دوره صفوی را در زمان شاه تهماسب ادامه داده است.

دستورالوزرا با تصحیح سعید نفیسی از سوی انتشارات اقبال به چاپ رسیده است.

حبیب‌السیر خواندمیر را جلال‌الدین همایی تصحیح و انتشارات خیام به چاپ رسانده و ذیل حبیب‌السیر را غلامرضا طباطبایی تصحیح و انتشارات موقوفه افشار به چاپ رسانده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/252712/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/217703/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/195669/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/3834/56/text

133- ابراهیم امینی هروی - سده شانزدهم میلادی - هرات (؟)

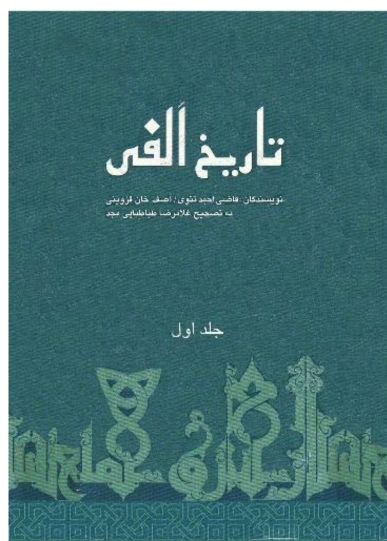
از اشراف هرات و وزیر سلطان حسین بایقرا بود/ او ابتدا در هرات در خدمت سلطان بود و در سال 927ق به دربار شاه اسماعیل صفوی پیوست و به خواست او کتابی به نام 'فتوحات شاهی' تألیف کرد. کتاب او از کهن‌ترین منابع درباره آغاز دوره صفوی است. او در هنگام یورش ازبکان در هرات کشته شد. از دیگر آثار وی 'مناظره مهر و مکتوب' است. نثر این کتاب نیز همچون بیشتر آثار آن دوره متکلف و مصنوع و فهم آن با توجه به مملو بودنش از واژگان عربی و آیات و روایات برای خواننده‌ی عادی ناممکن است.

این کتاب به دست محمدرضا نصیری تصحیح شده و انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی آنرا به چاپ رسانده است.

http://otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/253321/default.aspx

----

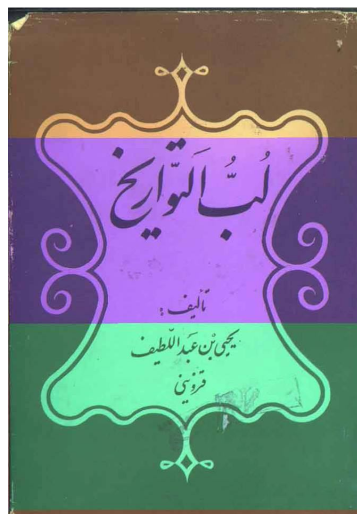
134- احمد تتوی و آصف خان قزوینی - سده شانزدهم – هند.

کتاب تاریخ الفی، تاریخ عمومی هزار ساله سرزمینهای اسلامی به فارسی است. اکبر شاه پادشاه بابری هند(963- 1014) در 990،به گروهی از دانشمندان و مورخان فرمان داد که کتابی در تاریخ عمومی جهان اسلام از رحلت پیامبر اکرم(11 / 632) تا پایان هزاره نخست هجری تألیف کنند. نوشتن این کتاب در 993 شروع شد و پس از پایان یافتن کار، آن را آلفی یا تاریخ الفی نامیدند.برخی از پژوهندگان این اثر را «دایره‌المعارف تاریخ هزار ساله اسلام» خوانده‌اند. تاریخ الفی را می‌توان گسترده‌ترین تاریخ عمومی به فارسی دانست که به روش سال‌شمار سامان یافته است. الفی، تاریخ سرزمین‌های اسلامی را مانند شبه‌جزیره عربستان، ایران، شبه‌قاره هند، آسیای صغیر، افریقای شمالی، ماوراءالنهر و دیگر سرزمین‌های مسلمان‌نشین در بر دارد و روایات گوناگون را در باره رویدادها و موضوع‌های فراوانی از مفصّل‌ترین منابع دوره هزار ساله تاریخ ملتها و دولتهای اسلامی نقل می‌کند.

این کتاب را غلام‌رضا طباطبایی مجد تصحیح و انتشارات علمی و فرهنگی به چاپ رسانیده است.

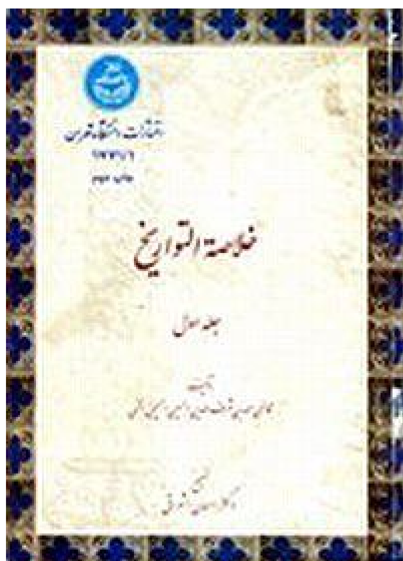
h p://encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3070
h p://www.ensani.ir/fa/content/293540/default.aspx
http://www.ketabnews.com/detail-4130-fa-1.html
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/89687

135- امیر یحیی قزوینی - سده شانزدهم میلادی - قزوین.

امیر یحیی بن عبداللطیف حسنی سیفی قزوینی از ائمه اهل سنت در سده دهم هجری بود که به فرمان شاه تهماسب به اصفهان تبعید شد. پسر بزرگش میر عبداللطیف به همراه برادرش میرعلاءالدولهٔ کامی به هند گریختند. کتاب تاریخی امیر یحیی 'لب التواریخ' است.

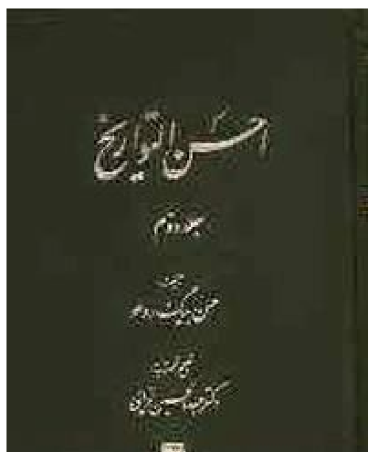
136- احمد منشی قمی - سده شانزدهم میلادی - قم.

قاضی احمد منشی از خانواده‌ای با نفوذ در دربار شاه تهماسب یکم در سده دهم هجری بود. در روزگار شاه تهماسب مدارج ترقی را پیمود و در زمان شاه اسماعیل دوم منشی ویژه‌ی او گشت. این پادشاه صفوی به او دستور تهیه تاریخ دودمان صفوی را داد. ولی تدوین این کتاب به عمر او قد نداد. احمد منشی کتاب خود را که 'خلاصه التواریخ' نامیده شد در نخستین سالهای روزگار شاه عباس بزرگ به پایان برد. کتاب دیگری از او به یادگار مانده است به نام 'گلستان هنر' که شرح حال هنرمندان دوره صفوی است. ناگفته نماند که خود احمد منشی از خطاطان و خوش‌نویسان عصر صفوی است. نثر این کتاب همچون بیشتر آثار دوره صفوی، متکلف است. این کتاب را احسان اشراقی تصحیح و انتشارات دانشگاه تهران به چاپ رسانده است.

h p://x309k74b9ea1m.ensani.ir/fa/content/9055/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/313572/default.aspx

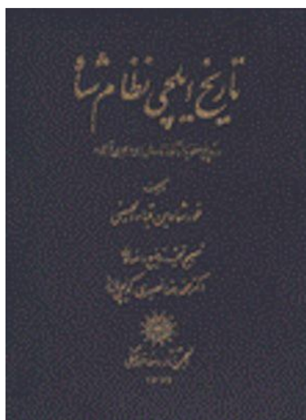
137- حسن بیگ روملو - سده شانزدهم میلادی - قم.

حسن بیگ از سپاهیان شاه تهماسب یکم، دومین شاهنشاه صفوی در سده دهم هجری بود که کتاب سرشناسی در تاریخ ایران از زمان تیموری تا صفوی به نام 'احسن التواریخ' نگاشت. او را باید نخستین تاریخنگار بزرگ صفوی دانست. حسن بیگ شخصا در بسیاری از جنگهای دوره صفوی حضور داشته و بسیاری از گزارشهایش سندی بی همتاست. او تاریخ خود را تا پایان دوره شاه اسماعیل دوم، پسر شاه تهماسب ادامه داده است. نثر این کتاب منشیانه و دشوار است.

این کتاب را عبدالحسین نوایی تصحیح کرده و بنگاه ترجمه و نشر کتاب به چاپ رسانده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/252480/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/8802/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/55743/default.aspx
h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/233492/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/252753/default.aspx

138 - خورشاه پسر قباد حسینی - سده شانزدهم میلادی - ایران.

او از فرهیختگان ایران بود که به همراه خاندان خود در زمان شاه اسماعیل یکم از ایران به هند گریخت. این نویسنده که احتمالا اسماعیلی مذهب بود به خدمت نظامشاه، پادشاه هندی درآمد و در دوره شاه تهماسب یکم از سوی او به سفارت ایران برگزیده شد. به همین دلیل در ایران به ایلچی نظام‌شاه (سفیر نظام‌شاه) سرشناس شد. او کتابی در تاریخ عمومی از آفرینش تا عهد شاه تهماسب نوشت که عنوان 'تاریخ خورشاه' یا 'تاریخ قطبی' یا 'تاریخ ایلچی نظام‌شاه' یافته است. خود او یکسال و نیم در دربار شاه تهماسب زیسته و بسیاری چیز را به چشم دیده است. این کتاب از بهترین منابع برای شناخت آغاز دوره صفویه است. بخش صفویه آن (از آغاز تا سال 972 هجری) را محمدرضا نصیری و کوئیچی هانه‌دا در تهران به چاپ رسانده‌اند.

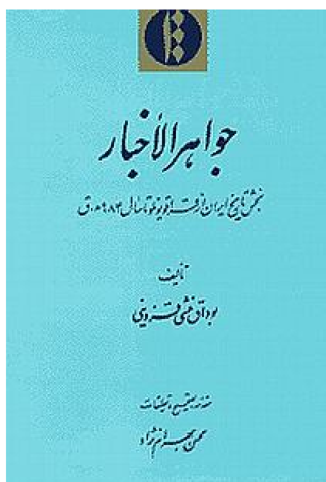
http://www.ensani.ir/fa/content/252666/default.aspx

139- عبدی‌بیگ شیرازی - سده شانزدهم میلادی - تبریز.

عبدی‌بیگ از خاندانی شیرازی بود که در تبریز زاده شد و به دربار شاه تهماسب صفوی راه یافت. ولی به دلیلی از سوی او طرد شده و به اردبیل رفت و در آنجا به گردآوری آثار موجود در آرامگاه شیخ صفی کوشید و آثاری هم نگاشت که مهمترین‌اش کتاب تاریخی عمومی او با نام 'تکمله الاخبار' است. این کتاب تاریخ عمومی است از آغاز خلقت تا دوره شاه تهماسب. این کتاب را باید نخستین تاریخ عمومی دانست که توجهی ویژه و ژرف به تاریخ ائمه دوازده‌گانه‌ی تشیع داشته است. رویه‌ای که پس از عبدی‌بیگ جا افتاد.

این کتاب را عبدالحسین نوایی تصحیح و انتشارات نی به چاپ رسانده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/81422/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/41200

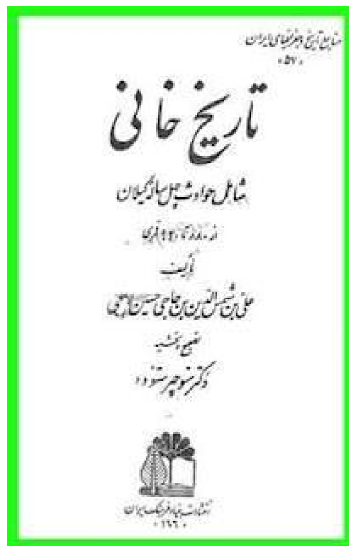

140 - بوداق منشی قزوینی - سده شانزدهم میلادی - قزوین.

او پس از گذراندن تحصیلات علمی به دیوان بهرام‌میرزا، پسر شاه اسماعیل یکم صفوی درآمد. در پایان عمر خود یعنی روزگار شاه اسماعیل دوم (سومین پادشاه صفوی) توانست کتاب تاریخ خود با عنوان 'جواهرالاخبار' را که به تاریخ ایران از روزگار قره قویونلوها تا زمان حاضر می‌شد را بنگارد. این کتاب از منابع سودمند برای اوضاع ایران در آغاز عصر صفوی است.

این اثر را محسن بهرام‌نژاد تصحیح و انتشارات میراث مکتوب به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/183984/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/26664
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/73384

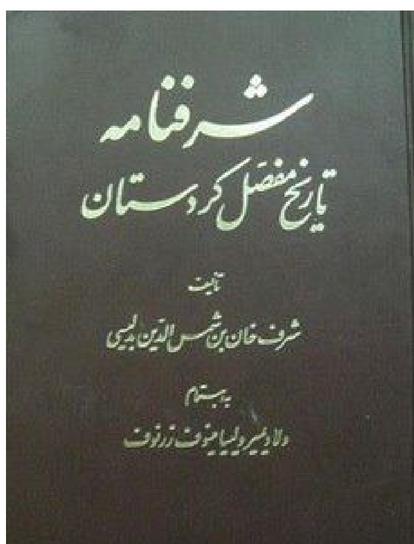

141 - علی شمس لاهیجی - سده شانزدهم میلادی - لاهیجان.

از نویسندگان دربار کیایی‌های گیلان (پادشاهی خودمختار در دوره صفوی) بود که تاریخ محلی شمال ایران در دوره صفوی را از سال 880 تا 920 هجری را با عنوان 'تاریخ خانی' نگاشت و به سلطان احمدخان گیلانی پیشکش کرد. درباره‌ی تاریخ گیلان پیش از این سال می‌توان به 'تاریخ گیلان ظهیرالدین مرعشی' نگریست. تاریخ خانی یکی از منابع مهم تاریخ گیلان در این دوره است که نخستین بار به دست برنهارد دورن در 1857 در پطرزبورگ منتشر کرد.

این کتاب را منوچهر ستوده تصحیح کرده و انتشارات بنیاد فرهنگ ایران به چاپ رسانده است.

h p://lahijaniha.ir/?p=214

142 - شرف‌خان بدلیسی - سده شانزدهم میلادی - کره‌رود اراک.

نیاکان او از کردان آناتولی بودند که در بدلیس (ترکیه امروزی) حکومت داشتند. خود او با فرمان شاه تهماسب صفوی فرماندار کره‌رود و همچنین تنکابن گشت. سپس از سوی پادشاه صفوی به ماموریتی در وان (ترکیه امروزی) رفت و قلمرو اجدادی را بازیابی کرد. او کتابی به نام 'شرفنامه' به فارسی دارد که آنرا به سلطان عثمانی اهدا کرده است. این کتاب تاریخ قوم کُرد به شمار می‌رود و امروز از مهمترین منابع برای قوم شناسی کردان و همچنین برخی رویدادهای سیاسی و ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی ایران و عثمانی در پایان سده شانزده میلادی است.
این کتاب را ولادمیر ژرنوف تصحیح و انتشارات اساطیر به چاپ رسانده است.
همچنین انتشارات پانیذ این کتاب را با ترجمه عبدالرحمان شرفکندی از فارسی به کُردی، چاپ کرده است.

h p://bonyanejihad3.com/?p=5003
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/752537

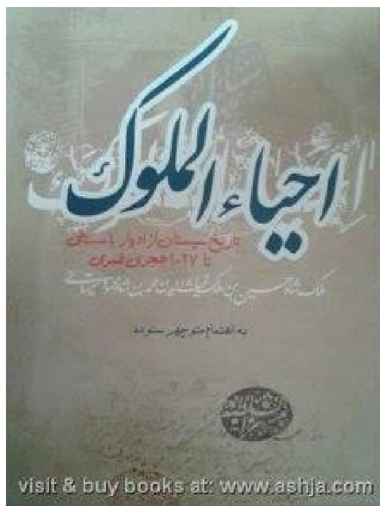
143 - عبدالفتاح فومنی - سده شانزدهم و هفدهم میلادی - فومن.

از صاحب منصبان دولت‌های گیلان در سده یازدهم هجری است که کتابی به نام 'تاریخ گیلان' درباره اوضاع و احوال سیاسی سرزمین خود نوشت. این کتاب برای آگاهی از وضعیت فرمانروایی‌های شمال ایران در دوره صفوی به ویژه در دوره شاه عباس سودمند است. برای آگاهی از اخبار آن سرزمین پیش از این تاریخ می‌توان به کتاب تاریخ خانی اثر علی شمس لاهیجی نگریست.

کتاب تاریخ گیلان را منوچهر ستوده، تصحیح کرده و بنیاد فرهنگ ایران به چاپ رسانده. همچنین نشر فرهنگ ایلیا کتاب را با تصحیح عطاءالله تدین منتشر کرده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/252668/default.aspx

144 - ملک شاه حسین سیستانی - سده شانزدهم و هفدهم میلادی - سیستان.

او از شاهزادگان محلی سیستان بود که در عصر شاه عباس بزرگ به نگارش تاریخ محلی سیستان از دوره‌ی اساطیر تا زمان خود پرداخت و نام آنرا 'احیاءالملوک' گذارد. این کتاب برای آگاهی از وضعیت سیاسی و اجتماعی سیستان در دوره صفوی منبعی بی‌همتاست. نویسنده همچنین در پایان کتاب خود سفرنامه‌ای از سفرش به پایتخت ایران و شرف یابی به دربار شاه عباس می‌دهد. این کتاب را منوچهر ستوده تصحیح کرده و انتشارات علمی فرهنگی به چاپ رسانده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/12305/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/353495

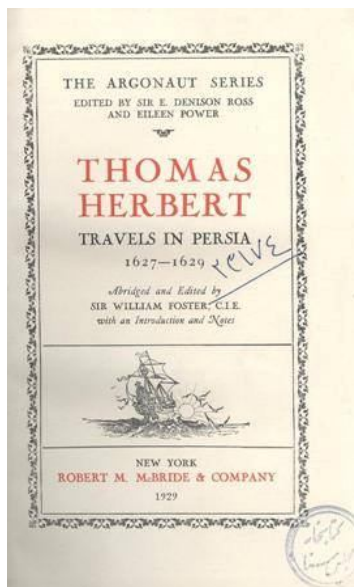
145 - آنتونیو دوگوآ - سده شانزده و هفده میلادی - اسپانیا.

میسیونر دولت استعماری پرتقال که سه بار در دوره شاه عباس بزرگ به ایران سفر کرد و نامه‌های شاه عباس و شاه فیلیپ سوم را به دیگری رساند. او یکبار در مشهد به هنگام نبرد شاه عباس و ازبکان به حضور پادشاه صفوی رسید. او در مسیر خود بندر عباس و شیراز و اصفهان و یزد را نیز به خوبی گشت. دو کتاب به نامهای جورنادا - Jornada - و ریلکام -Relaçam - نگاشت که اولی اشاره کمی به ایران دارد و دومی منحصرا درباره ایران و به ویژه وضعیت ارمنیان مسیحی ایران و اصفهان است. این کتاب به فارسی ترجمه نشده است.

http://www.iranicaonline.org/articles/gouvea-antonio-de

----

146 - توماس هربرت - سده شانزده و هفده میلادی - انگلیس.

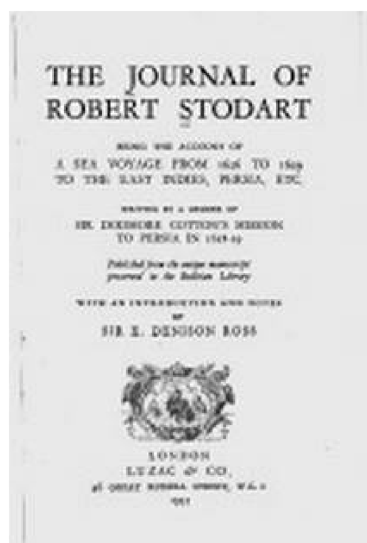
توماس هربرت نه تاجر بود، نه دیپلمات. تنها ذوق تحقیق و کنجکاوی او را به سفر به ایران کشاند. او در سفرنامه‌اش درباره مسائل اجتماعی و اقتصادی ایران، شهرها، باغها، علوم جغرافیایی، تاریخ و باستان شناسی و حتی مسائل مربوط به رام کردن حیوانات در دوره شاه عباس می راند. او شیراز را قشنگ‌ترین شهر آسیا و دومین شهر با شکوه ایران می داند. هربرت پس از نزدیک به یک ماه اقامت در شیراز از مسیر تخت جمشید راهی اصفهان، پر آوازه‌ترین شهر شرقی زمان خود می گردد. هربرت و همراهانش سپس عازم اصفهان شده و پس از سفر به بغداد راهی هندوستان می شوند.

کتاب او با نام سفر به ایران: Travels in Persia; 1627-1629 در نیویورک به چاپ رسیده و به فارسی برگردان نشده است.

h p://www.ical.ir/index.php?op on=com_k2&view=item&id=12182%3A%D8%B3%DB%8C%D8%B1%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%B3%D9%81%D8%B1%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87%E2%80%8C%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%82%D8%AF%DB%8C%D9%85%DB%8C-%D9%85%D9%88%D8%AC%D9%88%D8%AF-%D8%AF%D8%B1-%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%87-%D8%B4%D9%85%D8%A7%D8%B1%D9%872-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86%D8%B4%D9%86%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85-%D8%B4%D9%86%D8%A7%D8%B3%DB%8C&Itemid=8&tmpl=component&print=1

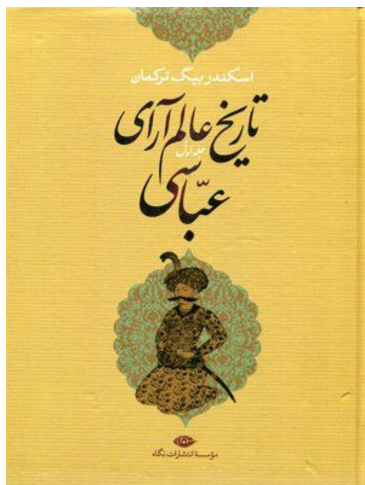
147 - رابرت استودال - سده شانزده و هفده میلادی - انگلیس.

این نویسنده‌ی نه چندان بنام در عصر شاه عباس یکم به ایران آمده و به دربار پادشاه بزرگ صفوی راه یافته است. او بازرگانی بود که برای تامین اهداف کمپانی تازه تاسیس هندشرقی انگلیس به ایران آمد. او در سفرنامه خود به برخوردش با برادران شرلی که از نام آوران سیاست ایران در عصر شاه عباس بودند نیز اشاره می‌کند. این کتاب به فارسی ترجمه نشده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/696632

148- اسکندربیگ ترکمان - سده شانزدهم و هفدهم میلادی - احتمالا قزوین.

او شاگرد احمد منشی و از نژاد ترکمانان دستگاه اداری صفویان در سده دهم هجری بود. گاه مسئولیت‌های نظامی هم داشت و سرانجام در دوره شاه عباس بزرگ، منشی ویژه او گشت و مامور تدوین کتابی سترگ درباره‌ی تاریخ صفویان شد. او کتابش را 'تاریخ عالم آرای عباسی' نامید که از مهمترین منابع شناخت تاریخ ایران در دوره صفوی از شاه اسماعیل یکم تا پایان کار شاه عباس یکم است. این کتاب پس از مرگ شاه عباس در دوره شاه صفی ادامه یافت که آنرا در مجلد دیگری به نام 'ذیل تاریخ عالم آرای عباسی' چاپ کرده‌اند.

نثر تاریخ عالم آرا، همچون دیگر آثار دوره صفوی، منشیانه و دشوار ولی نسبتا پخته است. این کتاب را ایرج افشار تصحیح کرده و انتشارات امیرکبیر به چاپ رسانده است.

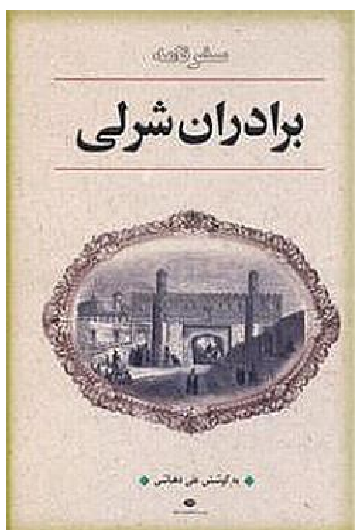
h p://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/299658/default.aspx
h p://www.x309k74b9ea1m.ensani.ir/fa/content/201560/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/252822/default.aspx
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/839278
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/375675
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/112589

149- ملاجلال منجم - سده هفدهم میلادی - یزد.

ملاجلال الدین منجم یزدی، منجم دوره شاه عباس بود که با توجه به خرافاتی بودن شاهان صفوی، نقش بسیار مهمی در دربار او یافت. او کتابی درباره رویدادهای زمان شاه عباس و پیش از او دارد که آنرا 'تاریخ عباسی' نامیده و به 'روزنامه ملاجلال منجم' بیشتر سرشناس است. پسر او ملاکمال کتاب تاریخی دیگری درباره دوره صفوی به نام 'زبده التواریخ' دارد. البته زبده التواریخ عنوان بسیاری از کتابهای تاریخی پیش و پس از ملاکمال بوده است.

h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/4209/5/text

150- آنتونی و رابرت شرلی - سده هفدهم میلادی - انگلیس.

برادران شرلی را بیشتر کسانی که اندک آشنایی با تاریخ ایران دارند می‌شناسند. دو جهانگرد و بازرگان انگلیسی که نقشی پررنگ در دربار شاه عباس بزرگ یافتند. آنتونی ماموریت یافت که پشتیبانی کشورهای مسیحی را به سود ایران شیعه و بر ضد عثمانی سنی جلب کند و رابرت سپاه ایران را صاحب توپخانه و سلاح گرم کرد. پیروزی‌های شاه عباس بر عثمانی خوی تهاجمی عثمانی در اروپا را از میان برده و توجه آنان را به جبهه شرقی معطوف کرد. برادران شرلی را پایه گذار نفوذ سیاسی و استعماری انگلیس در ایران می‌دانند. با اینحال نه آنزمان انگلیس چون پرتقال استعمارگر بود و نه پس از برادران شرلی، تا زمان فتحعلی شاه (200 سال بعد) انگلیس به چنین نفوذی در ایران رسید. از برادران شرلی سفرنامه‌ای در دست است که همان زمان شخصی به نام آوانس در دربار صفوی آنرا به فارسی برگرداند. این کتاب در دوره مشروطه به دست سردار اسعد بختیاری دوباره ترجمه شد. چندی پیش علی دهباشی ترجمه آوانس را تصحیح و چاپ کرده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/253479/default.aspx
h p://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/195335/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/102181
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/69389
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/900933

151- پیترو دلاواله - سده هفدهم میلادی - ایتالیا.

نیمه‌ی دوم عصر صفوی دوره حضور جهانگردان اروپایی در ایران است. گویا ارتقای امنیت و آبادانی راهها و شهرهای ایران در این دوره باعث جذب ماجراجویان غربی شده است. پیترو دلاواله جهانگرد ایتالیایی است که در زمان شاه عباس بزرگ به عثمانی و سپس ایران سفر کرد. او شش سال در دربار صفوی حضوری جدی داشت و از نزدیکان شاهنشاه به شمار میرفت. سپس به هنگام جنگ ایران و پرتقال در خلیج فارس به هندوستان سفر کرد و سپس به میهن بازگشت. گویا او نخستین کسی است که گربه‌ی ایرانی را به اروپا برده. سفرنامه‌ی او نخستین سفرنامه‌ی مهم یک اروپایی از ایران صفوی است. که بسیاری آگاهی‌های تاریخی و اجتماعی و فرهنگی می‌توان از آن بدست آورد.

سفرنامه‌ی او به عنوان Cose e parole nei viaggi di Pietro Della Valle نخستین بار به دست شجاع الدین شفا - که از نخستین ایتالیایی دانان ایران بود- به فارسی برگردان شد.

http://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/434271
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/4209/134/text

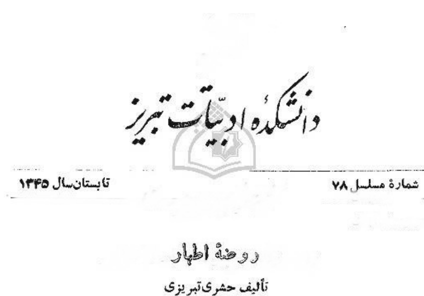

152 - آدام اولارئوس - سده هفدهم میلادی - آلمان.

او در مقام مشاور هیئت دیپلماتیک فردریش سوم (آلمان) به دربار شاه صفی رسید. آنان از طریق روسیه به دریای مازندران آمده و از آنجا به آستارا و سپس رهسپار اصفهان شده بودند. او پس از بازگشت در 1647 یادداشت‌های خود درباره‌ی سفر را به چاپ رساند که با استقبال آلمانی زبانها روبرو شد. او را باید پیشتاز سفرنامه‌نویسان آلمانی دانست. با توجه به اینکه او فارسی آموخته و گلستان سعدی را به آلمانی ترجمه کرد باید به نقش او در ترویج فرهنگ و ادب ایران در میان آلمان‌ها نیز توجه کرد.

این کتاب را احمد بهپور تصحیح کرده و سازمان فرهنگی ابتکار به چاپ رسانده است.

h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/162151
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/9149/566/text
h p://jurnalist07.blogfa.com/post-11.aspx

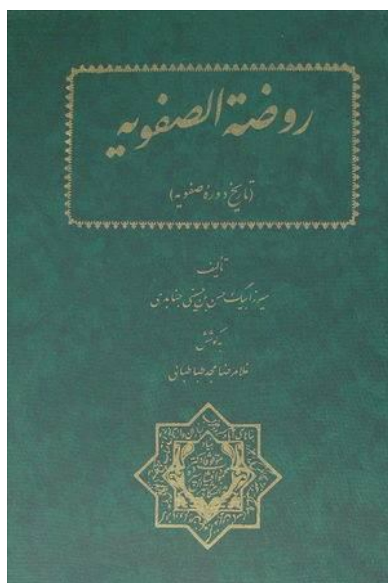
153- ملا محمد امین حشری تبریزی - سده هفدهم میلادی - تبریز.

از شاعران و صوفیان سده یازدهم هجری است که کتابی به نام چند کتاب شعر (از جمله غزوات شاه عباس) و تذکره‌ای درباره‌ی مشاهیر تبریز نوشته است با عنوان 'روضه‌الاطهار'. او در این کتاب فارسی، به مشاهیری که در تبریز دفن شده‌اند پرداخته است. این کتاب ظاهرا به دست فردی مجهول گزیده شده و با نام 'مزارات اولیای تبریز' پرداخته شده است. کتاب آگاهی‌های بسیار سودمندی درباره اوضاع و احوال فرهنگی و اجتماعی آذربایجان در دوره صفوی و پیش از آن به دست می‌دهد. این کتاب ظاهرا تصحیح و چاپ نشده و نسخه عکسی آن در کتابخانه ملی موجود است. جعفر سلطان‌القرایی در مقدمه کتاب 'روضات الجنان و الجنات' اثر حافظ حسین تبریزی که آنهم درباره مشاهیر تبریز و کهن تر از این کتاب است به هر دو مولف پرداخته است.
کتاب حافظ حسین از سوی بنگاه ترجمه و نشر کتاب به چاپ رسیده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/59468

----

154 - میرزا بیگ حسن جنابذی - سده هفدهم میلادی - (؟)

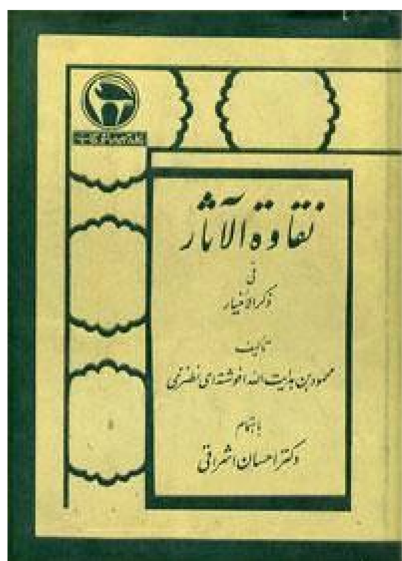

او از شاعران و تاریخنگاران درباری دوره شاه عباس بزرگ بود که چندی هم شاید عنوان تاریخ‌نگار رسمی دولت را داشته است. او به ادعای خودش در سفر جنگی شاه عباس به آذربایجان برای نبرد با عثمانی، در رکاب آن پادشاه بوده است.

'روضه‌الصفویه' تاریخ سیاسی دوره صفوی از شاه اسماعیل یکم تا اواخر دوره شاه عباس یکم را دربر می‌گیرد. برخی ویژگی‌های درون دربار و برخی از کارها و قتل‌های شاه عباس را تنها در این کتاب می‌توان یافت.

این کتاب را از روی 4 نسخه، غلامرضا مجد طباطبایی تصحیح کرده و انتشارات موقوفه افشار منتشر کرده است.

h p://www.ensani.ir/storage/Files/20100925193915-246.pdf
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/143831
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/89897

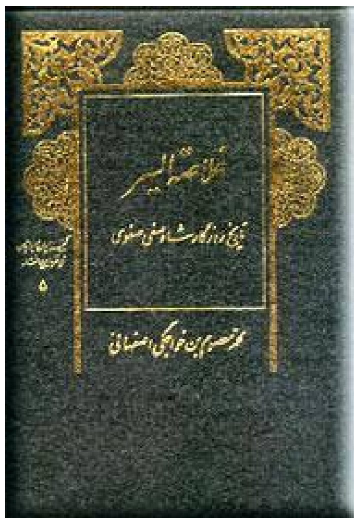
155- محمود هدایت الله نطنزی - سده هفدهم میلادی - نطنز.

از شاعران و ادیبان عصر شاه عباس بزرگ بود که در شیراز میزیست. او کتابی دارد به نام 'نقاوه الآثار فی ذکر اخبار' درباره تاریخ دوره صفویه. بخش نخست کتاب از درگذشت شاه تهماسب می آغازد و رویدادهای دوره شاه اسماعیل دوم و شاه محمد خدابنده تا بر تخت نشینی شاه عباس و بخش دوم کتاب شامل رویدادهای دوره شاه عباسی تا سال یازدهم است. کتاب برخی داده‌های فرهنگی و اجتماعی منحصر به فرد درباره چگونگی استقبال از پادشاه صفوی به هنگام ورود به شهر را نیز در خود دارد.

این کتاب را احسان اشراقی از روی نسخه‌ای منحصر به فرد تصحیح و انتشارات علمی فرهنگی به چاپ رسانده است.

h p://www.ensani.ir/storage/Files/20120413164956-4050-202.pdf
h p://www.ensani.ir/storage/Files/20120413164956-4050-202.pdf

----

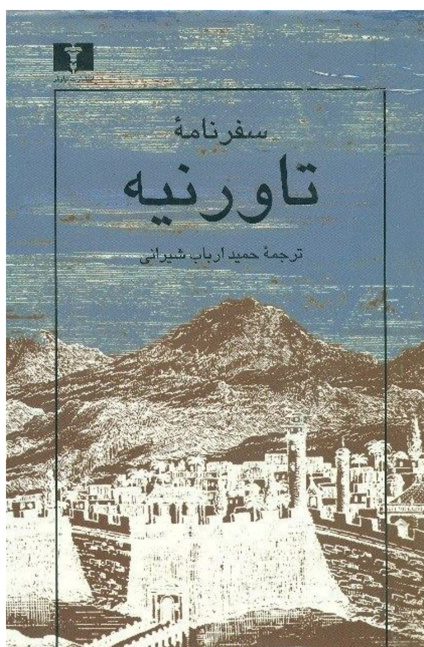
156 - محمد خواجگی اصفهانی - سده هفدهم میلادی – اصفهان.

از او چیز زیادی نمی‌دانیم. کتابی در روزگار شاه صفی نوشته به نام 'خلاصه‌السیر' که نامور است به 'سرگذشت شاه صفی'. این کتاب به ذکر شورش‌های داخلی و قیام در کردستان پس از درگذشت شاه عباس بزرگ می‌پردازد. همچنین نویسنده درباره اقتصاد و اجتماع و فرهنگ دهه‌های پایانی دوره صفوی بحث ممنوعیت فروش ابریشم به اروپاییها و مسئله تنباکو و همچنین تاج گذاری شاه صفی و آئین تدفین میرداماد آگاهی می‌دهد.

کتاب را محمدرضا قنادی تصحیح کرده و اهل قلم سازمان ملی جوانان منتشر ساخته است.

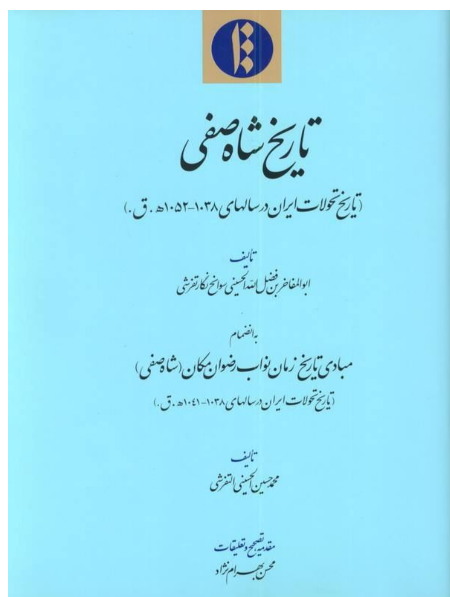
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/859879

157- ژان تاورنیه - سده هفدهم میلادی - فرانسه.

پس از دلاواله، دیگر جهانگرد سفرنامه‌نویس اروپایی در ایران، تاورنیه است. ژان تاورنیه تقریبا همه عمر را در گشت و گذار بود. او 36 سال در آسیای غربی گردشگری می‌کرد. 6 بار به ایران سفر کرد و آن هنگام که برای بار دهم عازم ایران بود، اجل مهلتش نداد. تاورنیه در ایران پادشاهی شاه صفی و شاه عباس دوم و شاه سلیمان را به چشم دید. شاه سلیمان صفوی او را آقا طاورنیه صدا میزد و به او مهر ویژه داشت. سفرنامه‌ی تاورنیه دربرگیرنده‌ی انبوهی داده‌های فرهنگی و تاریخی و اجتماعی ایران عصر صفوی است. او نگاهی بسیار ریزبین و جزئی نگر داشت، از تخیلات و شعر و هنر و زیبایی شناسی بی بهره بود و نوشتارش بسیار خشک و غیررمانتیک می نماید. زیبایی‌های ایران از تخت جمشید - که آنزمان برای اروپاییان تازه کشف شده بود - تا اصفهان -که از بزرگترین و زیباترین شهرهای جهان آن زمان بود- هیچیک در نظر تاورنیه جذاب و جالب نمی آمد. ولی برخلاف دیگر جهانگردان غربی، مردمان ایران را بسیار میستود و به آنان مهر داشت.
گزارش‌های عینی او از مردم‌شناسی ایران عصر صفوی بی همتاست ولی تحلیل‌های او درباره پیروان مذاهب و فرقه‌های ایرانی خام و سبک است.
'سفرنامه تاورنیه' پس از انقلاب مشروطه در ایران به دست ابوتراب نوری (نظم الدوله) به فارسی برگردان شد و از آن زمان بارها به دست دیگران ترجمه و تصحیح شده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/239378/default.aspx

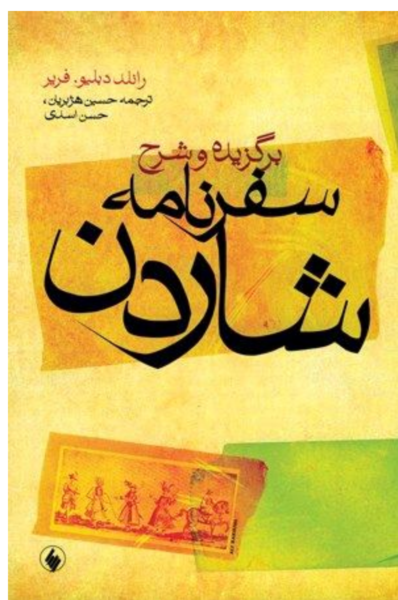
158 - فضل الله حسینی تفرشی - سده هفدهم میلادی - تفرش.

این تاریخ‌نگار همدوره‌ی شاه صفی به نگاشتن تاریخ همان دوره می‌پردازد و نام آنرا 'تاریخ شاه صفی' می‌گذارد. و باید آنرا یکی از انگشت شمار اسناد و گزارش‌های معتبر و دست اول درباره‌ی روزگار شاه صفی دانست. چنانکه از این کتاب بر می آید نخستین حکم حکومتی شاه صفی بستن و نابودی میخانه‌ها بود که به جنجالی مهم انجامید. با اینحال این کتاب را باید در کنار سفرنامه تاورنیه که بی‌شیله‌پیله‌تر نگاشته شده ارزیابی کرد. چه در بسیاری موارد تناقضی 180 درجه‌ای در رفتار شاه صفی بر اساس این دو کتاب دیده می‌شود.

این کتاب را محسن بهرام‌نژاد تصحیح کرده و انتشارات میراث مکتوب به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/storage/Files/20120327191726-3084-133.pdf

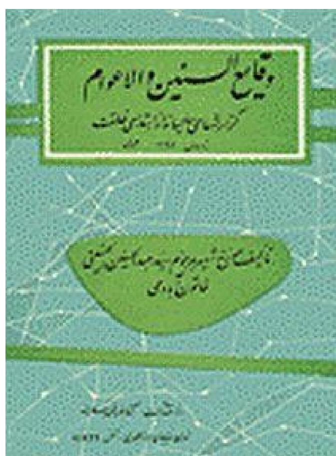

159- ژان شاردَن - سده هفدهم میلادی - فرانسه.

دیگر جهانگرد سفرنامه نویس فرانسوی، ژان شاردن است که اثر او به دلیل توجه بیشترش به ایران، نسبت به دیگر کشورهای آسیایی، شاید مهمترین سفرنامه‌ی اروپاییها درباره ایران باشد. شاردن دوبار به ایران سفر کرد و کتاب او دربردارنده‌ی آگاهی‌های بسیار سودمند درباره اوضاع و احوال سیاسی و اجتماعی و فرهنگی ایران صفوی است. شاردن که از کیش کاتولیکی - کیش رسمی فرانسه - خارج شده و به کیش پروتستانی انگلیسی گرویده بود، تاجری بسیار بنام و بزرگ گردید. شاه عباس دوم به او لقب 'تاجرشاه' داده بود. او به زبان فارسی کاملا چیرگی داشت و ادعا می‌کرد که هیچ جهانگرد اروپایی همچون او فارسی نمی‌داند. شاردن به دلیل آنکه زیر تاثیر فیلسوفان عصرجدید اروپا چون فرانسیس بیکن بود، او را نخستین 'جهانگرد فیلسوف' می‌خوانند. سفرنامه‌ی او دارای تحلیل‌های بسیار جدی درباره ایران است و گمان می‌رود که تا اندازه‌ی فراوانی بر روی منتسکیو در نگارش کتاب سرشناس 'نامه‌های ایرانی' تاثیر گذاشته باشد. شاردن پس از ایران به هند رفته و چندی در آنجا ماند و سپس برای همیشه به انگلیس - که آنرا کشور خود می‌دانست - رفت.

h p://www.ensani.ir/fa/content/308890/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/252410/default.aspx
h p://h pwww.ensani.ir/fa/content/240680/default.aspx
h p://otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/252664/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/171161/default.aspx

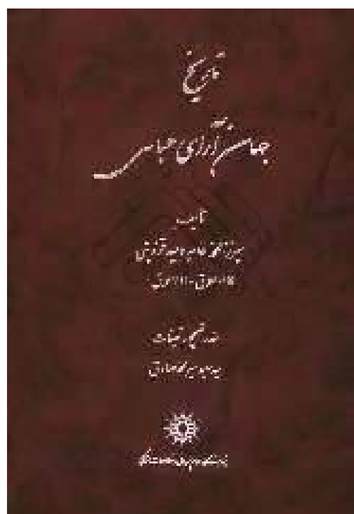

160 - میر عبدالحسین خاتون‌آبادی - سده هفدهم میلادی - اصفهان.

او از خاندان میرعماد خوش‌نویس، از دانشمندان دینی عصر صفوی بود که کتابی در تاریخ عمومی به نام 'وقایع السنین و الاعوام' نوشت. این کتاب همچون همه تاریخ‌های عمومی از خلقت آدمی می‌آغازد و به دوره معاصر خود یعنی شاه عباس دوم و شاه سلیمان پایان می‌گیرد.

این کتاب در کتابخانه‌ی آیت‌الله مرعشی نجفی یافت و به دست محمدباقر بهبودی تصحیح شده و از سوی انتشارات کتابفروشی اسلامیه به چاپ رسید و هم اکنون نایاب است.

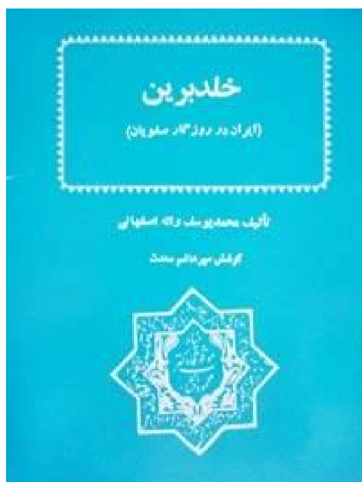
http://apadanaletter.persianblog.ir/post/178
h p://www.ensani.ir/fa/content/196527/default.aspx

161- وحید قزوینی - سده هفدهم میلادی - قزوین.

محمد طاهر قزوینی که در اشعارش به وحید تخلص می‌کرد، منشی و تاریخنویس رسمی دربار شاه عباس دوم بود که به امر او اقدام به نگاشتن 'تاریخ جهان آرای عباسی' کرد که 'عباسنامه' هم خوانده شده است. این کتاب سه بخش دارد. بخش نخست دربرگیرنده‌ی تبار صفویان، بخش دوم رویدادهای سیاسی دوره صفوی از شاه اسماعیل یکم تا آغاز پادشاهی شاه عباس دوم و بخش سوم رویدادنگاری دوره شاه عباس دوم. محمدطاهر قزوینی در دوره شاه سلیمان به وزارت هم رسید ولی در پایان عمر در زمان شاه سلطان حسین گوشه‌گیر شد. از او دیوان شعری به فارسی موجود است و گویا با صائب تبریزی، دیگر شاعر پارسی گو نیز همنشینی داشته است. در چند سال اخیر دیوانی از غزلیات تورکی در باکو چاپ و به او منسوب شده که هنوز مورد تایید کارشناسان قرار نگرفته است. این کتاب را پیشتر ابراهیم دهگان با نام عباسنامه چاپ کرده بود. کتاب با تصحیح انتقادی سعید میرمحمد صادق از سوی پژوهشگاه علوم انسانی چاپ شده است.

http://www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3089

162- یوسف واله اصفهانی - سده هفدهم میلادی - قزوین.

میرزا محمد یوسف واله اصفهانی در آغاز مجلس‌نویس (محرر ارقام) بود و در زمان شاه عباس دوم و چند سالی از دوره شاه سلیمان وزیر توپخانه شد. 'خلد برین' تاریخ عمومی مفصلی از اوست از زمان خلقت تا پادشاهی شاه سلیمان صفوی. او این کتاب را در هشت روضه نوشته است. بخش نزدیک به او یعنی دوره شاه عباس دوم و شاه سلیمان از آنجا که نگارنده آنرا به چشم دیده دارای اهمیت تاریخی است. نثر کتاب همچون بیشتر آثار آن دوره متکلف و سنگین است.

میرهاشم محدث بخش مربوط به تیموریان و صفویان را تصحیح کرده و انتشارات موقوفه افشار آنرا به چاپ رسانده است. پژوهشگاه علوم انسانی بخش مربوط به مغول را از همین مصحح به چاپ رسانده است. محمدرضا نصیری و طاهره عدل بخش مربوط به شاه صفی و شاه عباس دوم را که مهمترین بخش کتاب است تصحیح کرده و انجمن آثار و مفاخر فرهنگی آنرا به چاپ رسانده است.

h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/263119/default.aspx
h p://wikifeqh.ir/%D8%AE%D9%84%D8%AF_%D8%A8%D8%B1%DB%8C%D9%86
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/327201

----

163 - ولی قلی شاملو - سده هفدهم میلادی - هرات.

این نویسنده سده یازدهم هجری در هرات زاده شد و سپس به سیستان رفت. او در سن 38 سالگی به کار نگاشتن یک کتاب تاریخی درباره‌ی دوره صفوی به نام 'قصص الخاقانی' پرداخت. باب اول کتاب را به نیاکان صفویان اختصاص داد. باب دوم به دوره شاه اسماعیل یکم تا درگذشت شاه صفی و باب سوم به دوره معاصر با او یعنی شاه عباس دوم. این اثر را روایتی دست یک از دوره شاه عباس دوم می‌دانند.

این کتاب را حسین سادات ناصری تصحیح و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به چاپ رسانده است.

تاریخ صفویه
به روایت قصص الخاقانی

ابوالحسن مبیّن
عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بجنورد

قصص الخاقانی
تألیف: ولی قلی بیک بن داود قلی شاملو
تصحیح: دکتر سیدحسن سادات ناصری
ناشر: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، جلد اول ۱۳۷۱، جلد دوم ۱۳۷۴

معرفی مؤلف

ولی قلی بیک بن داود قلی شاملو مؤلف کتاب قصص الخاقانی در سال ۱۰۳۵ هجری در هرات به دنیا آمد و از آنجا به سیستان رفت و در آن منطقه رشد یافت. در جوانی منظور نظر ملک نصرت خان، والی آن ایالت قرار گرفته و در خدمت او منصب استیفاء یافته است. به نوشته میرزا طاهر نصرآبادی، مؤلف تذکره نصرآبادی جوانی قابل و سرشناس بوده و «در فن انشاء طبعش لطیف و ظریف» بوده است. شاملو پس از چند سال خدمت از سیستان به قندهار رفته و در پیش اوتارخان ملقب به ذوالفقار خان، حکمران آن ایالت در مقام ناظر بیوتات به خدمت پرداخت.

ولی قلی بیک به هنگام قلعه‌بندی فوج جغتای یعنی سپاهیان اورنگ زیب و داراشکوه، ولیعهد شاه جهان، در قلعه قندهار بوده و در آنجا کتاب لطائف الاخبار را در وقایع روزمره قندهار تألیف رشیدخان معروف به محمد بدیع توانا در سال‌های ۶۳-۱۰۶۲ مطالعه کرده و در صدد پاسخگویی به آن برآمده است ولی توفیق نیافت. شاملو کمی بعد یعنی پس از فوت ذوالفقارخان و روی کار آمدن برادرش منصور خان، از سمت ناظر بیوتات معزول شد و اندکی بعد به تألیف این اثر یعنی قصص الخاقانی پرداخت. او این کار را در سن ۳۸ سالگی در سال ۱۰۷۳ هجری آغاز کرد و از این جهت نام آن را قصص الخاقانی گذاشت تا به حساب جمل با سال شروع تألیف کتاب برابر باشد.

ولی قلی بیگ در چند جای کتاب سال ۱۰۷۶ هجری را سال پایان کتاب نوشته ولی از آنجا که وفیات را تا سال ۱۰۸۵ هجری ثبت کرده، پیداست که تا این سال در تکمیل کتاب خویش کوشیده است. در تذکره نصرآبادی آمده است که «حسب‌الامر خان، سوانح محاصره را با بعضی از حالات شاه جنت مکان شاه عباس ماضی تا حین رحلت قلمی نموده، قریب به چهل هزار بیت است و الحال هم مستوفی سیستان است و در خدمت عالیجاه ملک نصرت خان کمال اعتبار دارد و در ترتیب نظم قلعه تاریخ و مطلب طبعش قادراست.» به عقیدهٔ مرحوم دکتر سیدحسن سادات ناصری مصحح کتاب، نظر نصرآبادی در این مطلب، همین کتاب قصص الخاقانی بوده که از نثر و نظم قریب چهل هزار بیت، به قلم آمده است.

در مورد انتخاب نام کتاب شاملو این طور می‌نویسد: «چون این تألیف شریف که عبارات و استعارات لطیفش متضمن حکایات جهاد و جدال حضرت خاقانی خدیو کشورگشای صاحب‌قرانی است، لهذا اگر خداوندان فصاحت بیان که زبان حق ترجمان ایشان مفتاح گنجینه معانی مغانی است، این نسخه را قصص الخاقانی نام کنند، سزاست» اگرچه آثار دیگری نیز در نظم به شاملو نسبت داده‌اند ولی در حال حاضر جز قصص الخاقانی اثر دیگری از وی موجود نیست.

موضوع کتاب

قصص الخاقانی شامل تاریخ مختصر خاندان صفویان تا پایان روزگار شاه عباس دوم ۱۰۷۷-۱۰۵۲ هجری است و به خصوص تاریخ مفصل این پادشاه با تفصیل فراوان به ویژه در زمینه فتح قندهار و پایداری بعد از فتح در برابر سپاه شاه جهان گورگانی (۱۰۶۹-۱۰۳۷ هجری) ذکر شده است. همچنین این کتاب شرح حال برخی از دانشمندان و حکیمان و بسیاری از فرامین و مکاتبات سیاسی را در بردارد.

کتاب دارای سه فصل به شرح ذیل است:

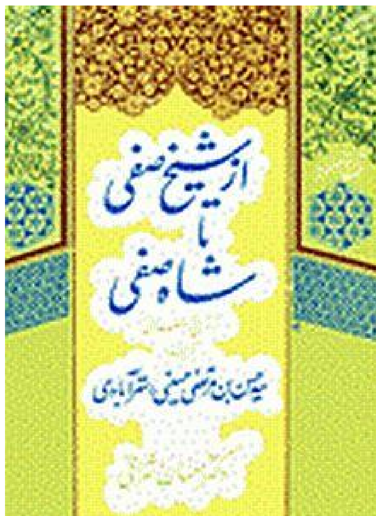
h p://www.ensani.ir/fa/content/214242/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/253210/default.aspx

164- انگلبرت کِمپفِر - سده هفدهم میلادی - آلمان.

جهانگرد و دانشمند آلمانی که به شرق و غرب آسیا سفر کرده و دو سفرنامه در اینباره نگاشته است. کمپفر در دوره شاه سلیمان صفوی به اصفهان آمد و با حضوری 8 ساله در اصفهان، به خوبی فارسی آموخت. او سفرنامه‌ای درباره‌ی ایران نگاشته که به دلیل زبان لاتین کتابش که گاه مزین به خط فارسی نیز می‌شد، مدتها مهجور ماند و خاک خورد. تا آنکه ایرانشناس آلمانی، والتر هینتس در دهه 1970 آنرا به آلمانی برگردانده و به یکی از مواد رشته‌ی ایرانشناسی در آلمان تبدیل کرد. کمپفر در سفرنامه‌های خود افزون بر یادداشت‌های شخصی و نقاشی‌هایش از اصفهان و شیراز و تخت جمشید و کعبه زرتشت، از آگاهی‌های سه سفرنامه‌ی پیشتر معرفی شده یعنی دلاواله، تاورنیه و شاردن نیز بهره جست. به قول والتر هینتس کمپفر بود که اصطلاح خط میخی را جا انداخت. هرچند همزمان با او توماس هاید نیز از این اصطلاح بهره برده بود ولی بی‌گمان این کمپفر بود که از نزدیک این خط را در ایران لمس کرده بود.

h p://www.ensani.ir/fa/content/269038/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/230940/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/65140
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/4209/117/text
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/101403

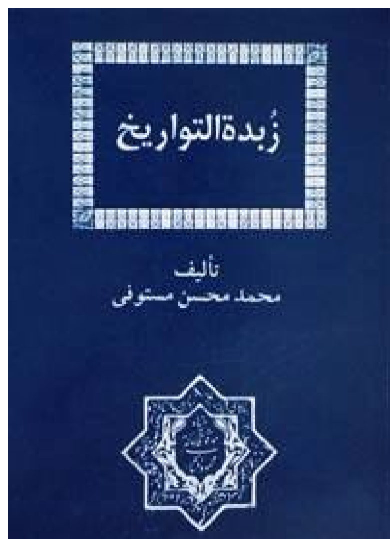
165- سید حسن حسینی استرآبادی - سده هفدهم میلادی - استرآباد.

از شاعران دربار سلطان حسین، واپسین پادشاه صفوی بود که به دستور و به نام او تاریخ دودمان صفوی 'از شیخ صفی الدین اردبیلی تا شاه صفی' را نگاشت که به 'تاریخ سلطانی' هم سرشناس است.

h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/25608
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/182758

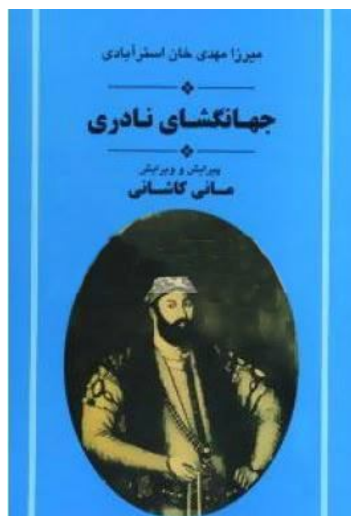
166- محمدمحسن مستوفی - سده هجدهم میلادی - مشهد.

او در دوره افشاری می‌زیست و تاریخ با عنوان 'زبده‌التواریخ' نگاشته که حوادث ایران از زمان شاه سلطان حسین تا زمان نادرشاه را شرح می‌دهد. زبده‌التواریخ مستوفی را نباید با زبده‌التواریخ ملاکمال و همچنین زبده‌التواریخ حافظ ابرو یکی گرفت. همچنین محمدمحسن مستوفی، نویسنده دوره افشاری را نباید با حمدالله مستوفی (دوره ایلخانی) و یا عبدالله مستوفی (دوره قاجار) یکی دانست.

این کتاب به کوشش بهروز گودرزی از سوی بنیاد موقوفه افشار چاپ شده است.

167- مهدی‌خان استرآبادی - سده هجدهم میلادی - استرآباد.

میرزا مهدی‌خان منشی از خانواده‌ای اهل علم بود که نادرشاه در اصفهان او را به همراهی خویش برگزید. و از آن زمان منشی سپهسالار افشاری شد. ولی در دشت مغان که بزرگان ایران نادر را به پادشاهی پذیرفتند، نادرشاه مهدی خان را به کار وقایع‌نگاری گماشت. از او دو کتاب مهم به جای مانده یکی 'دره نادری' و دیگری که بسیار بنام و مهم است 'تاریخ جهانگشای نادری'. ویژگی مثبت کتاب او آن است که چون تقریبا همیشه در کنار نادر بوده، گزارشی دست یک از رخدادهای دوره افشاری برای ما به جای نهاده است. ویژگی منفی کتاب او یکی نثر متکلف و نیمه عربی اوست که آغازی بر بدترین دوره زبان فارسی است. عصری که از دوره صفوی آغازید و تا پایان دوره قاجار ادامه یافت. دیگر آنکه او چون تاریخ رسمی درباری را می‌نگاشته، تملق و چاپلوسی بی‌حد و حصری روا داشته و شاید بسیاری از رویدادها را نیز تحریف کرده باشد. مگر پایان کتاب که به مرگ نادرشاه می‌پردازد و آنزمان طبعا نویسنده هراسی از کسی نداشته است. روشنفکران عصر مشروطه، به ویژه آقاخان کرمانی -که او را پدر فلسفه تاریخ ایران دانسته‌اند- تاریخ مهدی خان استرآبادی را نماد تاریخ‌نویسی سنتی ایرانی دانسته و بسیار به آن تاخته‌اند.

h p://www.ensani.ir/fa/content/162709/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/69343
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/228287

168- بازن - سده هجدهم میلادی - فرانسه.

بازن پزشک و کشیش فرانسوی مقیم ایران بود که مدتی به عنوان پزشک نادرشاه خدمت کرد. او نامه‌هایی از اصفهان به کلیسای خود در فرانسه نگاشته که اوضاع ایران در روزگار نادرشاه و پس از او تا دوره زندیه را شرح می‌دهد.

این کتاب با عنوان نامه های طبیب نادرشاه با ترجمه علی اصغر حریری در سال 1340 از سوی انتشارات یغما چاپ شده و ظاهرا تجدید چاپ نگردیده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/278713/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/278713/default.aspx
h p://h pwww.ensani.ir/fa/content/278724/default.aspx
h p://www.mail.ensani.ir/fa/content/278734/default.aspx
h p://mail.ensani.ir/fa/content/278743/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/278745/default.aspx

169- ژان اوتر - سده هجدهم میلادی - فرانسه.

او نیز از مقامات فرانسوی مقیم استانبول بود که به ایران سفر کرد و 9 سال در سراسر ایران گردش کرد و سفرنامه‌ای نوشت که یکی از منابع خوب و بی طرفانه درباره عصر افشار، به ویژه اوضاع اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی آن دوره است.

علی اقبالی آنرا ترجمه کرده و انتشارات علمی فرهنگی به چاپ رسانده است.

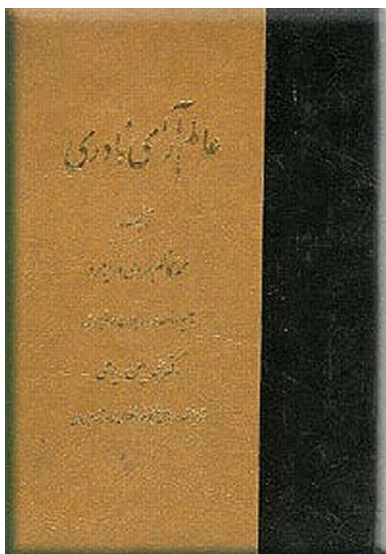
h p://www.ensani.ir/fa/content/253230/default.aspx

170- دوکلراک - سده هجدهم میلادی - فرانسه.

از وابستگان دولت فرانسه در استانبول عثمانی لویی آندره دولاممی دوکراک بود که کتابی به نام 'تاریخ پارس' نوشت. بخشهایی از آن که به روزگار او یعنی افشار نزدیک است به کار پژوهشگران می آید.

http://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/16995/74/text

171- محمدکاظم مروی - سده هجدهم میلادی - مرو.

او از همراهان ابراهیم خان، برادر نادرشاه بود که پس از فتح هند به دست جهانگشای افشاری، به او پیوست و عالی‌ترین مقام‌های نظامی را در سپاه او در دست داشت. او پس از مرگ نادرشاه، به نگاشتن تاریخ او مشغول شد و کتاب مفصلی به نام 'تاریخ عالم‌آرای نادری' نوشت که عظیم‌ترین تاریخ درباره نادرشاه بوده است. او برخلاف مهدی خان استرآبادی، تاریخنویس رسمی نادرشاه نبود و از این رو کتاب او از تملق و چاپلوسی به دور مانده و شاید به حقیقت نزدیک تر باشد. با این‌حال این کتاب ناموری اثر مهدی خان را نیافت.

این کتاب را محمدامین ریاحی تصحیح کرده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/239575/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/253362/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/2823/45/text

----

172 - محمد شفیع طهرانی - سده هجده (؟)

'احوال نادرشاه' کتابی گمنام است که احتمالا در زمان نادرشاه و شاید به دست شفیع طهرانی نگاشته شده است. سبک نوشته نشان می‌دهد که نویسنده هندی و در رکاب نادرشاه بوده. 'واقعه خرابی دهلی' و 'حادثه نادرشاهی' کتابهای دیگری‌اند که آنان نیز احتمالا به دست یک مولف گمنام هندی نوشته شده‌اند.

رضا شعبانی این سه رساله را در کنار کتابی به نام 'فتحنامه‌ی نادری' که نامه‌ی نادرشاه به فرزند و ولیعهدش است، را تصحیح کرده و در یک مجموعه به نام 'حدیث نادرشاهی' در انتشارات دانشگاه ملی (شهید بهشتی) به چاپ رسانده است.

http://www.mmohammadipoor.blogfa.com/post-97.aspx

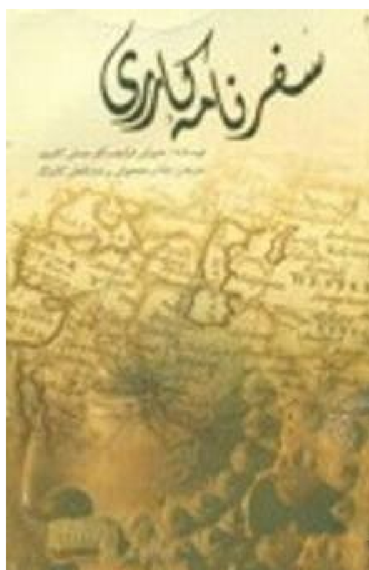
173 - آبراهام کِرتی - سده هجده - کرت.

آبراهام کرتی نویسنده کتاب 'تاریخ من و نادر شاه ایران' از سال 1708میلادی (20ــ 1119 ه.ق.) رئیس روحانیون کلیسای شهر رودستو تراکیه، در کنار دریای سیاه بود. در اوایل سال 1734 میلادی (47ــ1146 ه.ق.) به مقصد زیارت کلیسای معروف اجمیادزین، از رودوستو راه قفقاز پیش گرفت. سه ماه و چند روز پس از ورود وی، خلیفه اجمیادزین، درگذشت و آبراهام

کرتی به فرمان حسینپاشا حاکم ایروان به جای او خلیفه یا «کاتولیکس» کلیسای مذکور شد. در آنجا او با نادر که آنزمان نامش طهماسب قلی خان بود روبرو شد.

کتاب آبراهام کرتی یا گاتوغی را عبدالحسین سپنتا و استیفان هاتانیان ترجمه و انتشارات وحید اصفهان به چاپ رسانده است.

h p://farsi.hooys.com/?p=855

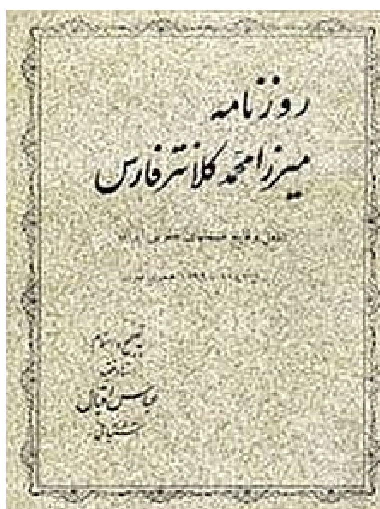

174 - جملی کارری - سده هجده میلادی - ایتالیا.

در سال 1651م در ایتالیا متولد شد و در 1725 درگذشت. او 1693 بعد اتمام تحصیلاتش به سفر در سراسر جهان پرداخت این سفر او پنج سال و نیم طول کشید و از مصر، قسطنطیه، ارمنستان، ایران، هند، چین و فیلیپین دیدن کرد. او شرح سفر خود را در سال 1699م در شش جلد با عنوان «سفر در سراسر جهان» در ناپل به چاپ رساند. در جلد دوم این کتاب با عنوان «مشاهدات جالب در ایران در سال 1694م » کارری به سفر خود در ایران پرداخت. او تاجگذاری سلطان حسین، واپسین پادشاه صفوی را در اصفهان دیده است.

جلد دوم کتاب او با عنوان «سفرنامه کارری» توسط دکتر عباس نخجوانی و عبدالعلی کارنگ ترجمه شده و از سوی انتشارات علمی فرهنگی با یک مقدمه از طهماسب دولتشاهی به چاپ رسیده است.

h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/405027

175- میرزا محمد کلانتر فارس - سده هجدهم میلادی - شیراز.

از صاحب منصبان و دولتمردان ایالت فارس در دوره کریمخان زند است که پس از قدرت‌یابی قاجارها به تهران آمد و در پایان در اصفهان درگذشت. او کتابی به نام روزنامه درباره رویدادهای ایالت فارس - جنوب ایران - در سده دوازدهم هجری دارد. روزنامه کلانتر فارس یکی از بهترین منابع برای شناخت تاریخ محلی فارس در دوره افشار و زند است.

این کتاب به دست عباس اقبال تصحیح و از سوی انتشارات کتابخانه طهوری به چاپ رسیده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/252428/default.aspx

176- کارستن نیبور - سده هجدهم میلادی - آلمان.

جهانگرد و دانشمند آلمانی که در دوره زند به ایران رسید و رونوشتی از سنگ نوشته‌ی بیستون برداشت که منبع مطالعات اروپاییان - به ویژه آلمانی‌ها- برای کشف خط میخی شد. از این جهت نیبور را در تاریخچه‌ی کشف خطهای باستانی خاورمیانه مهم می‌دانند. نیبور از شیراز و تخت جمشید نیز دیدار کرده و نقاشی‌هایی کشیده است. نقشه‌ای که از خلیج فارس کشیده است از منابع مهم جغرافیای تاریخی سده 18 میباشد که بنابر آن نام این خلیج، فارس ثبت شده و جزیره های سه گانه ابوموسی، تنب کوچک و بزرگ از آن ایران دانسته شده‌اند.

یکی از واپسین کارهای شادروان پرویز رجبی، آن بود که به پیروی از استادش والتر هینتس که سفرنامه‌ی کمپفر را ترجمه کرده بود، به برگردان کردن سفرنامه‌ی دیگر جهانگرد آلمانی، یعنی کارستن نیبور همت گمارد.

h p://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/253482/default.aspx
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/69277

----

177 - جونس هنوی - سده هجده - انگلیس.

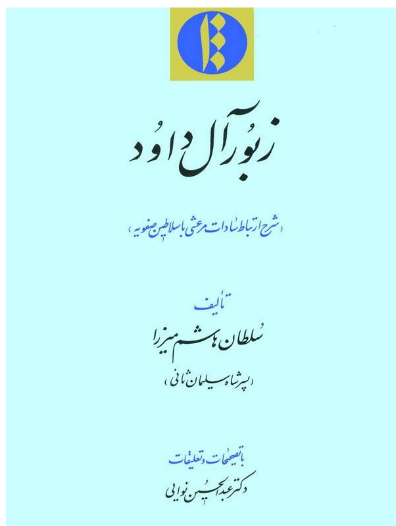
بازرگان انگلیسی که در 1156ـ1157/ 1743ـ1744 به ایران آمد و درباره ارتباط تجاری انگلیس با دریای خزر مطالبی نوشت. او سپس بخشی درباره نادرشاه به کتاب خود افزود.

کتاب او را با عنوان 'زندگی نادرشاه' اسماعیل دولتشاهی به فارسی برگردانده و انتشارات علمی فرهنگی چاپ کرده است.

178- ابوالحسن گلستانه - سده هجدهم میلادی - اصفهان.

ابوالحسن گلستانه از خاندانی اهل علم و دین بود که با حکومت نادر سرسازگاری نداشت و به بنگال گریخت و پس از مرگ نادر در کرمانشاه و کردستان مقامهایی چند به دست آورد. کتاب او 'مجمل التواریخ' که برای اشتباه نشدن با 'مجمل التواریخ و القصص' آن را مجمل التواریخ بعد نادریه نامیده‌اند در هند نگاشته شد. نثر آن تقلیدی است از 'تاریخ جهانگشای نادری' و مطالب آن درباره نادرشاه احتمالا برگرفته از شنیده هاست ولی مطالبی که درباره اوضاع ایران در روزگار برآمدن زندیه نوشته ارزش فراوان تاریخی دارد.

این کتاب در اواخر سده 19 در لندن به دست اسکارمان به چاپ رسید و در ایران به دست محمدتقی مدرس رضوی تصحیح و از سوی انتشارات ابن سینا به چاپ رسیده است.

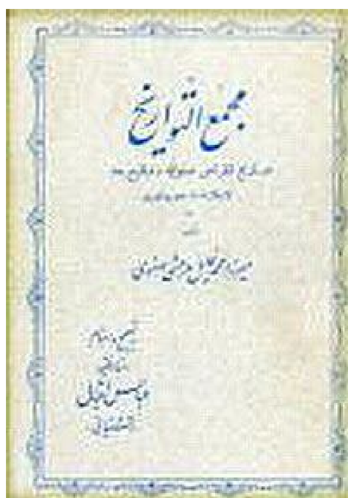
179- سلطان هاشم میرزا - سده هجدهم میلادی - اصفهان.

سلطان هاشم میرزا از دیگر اعضای خاندان مرعشی است. که تا دوره معاصر در میان روحانیون ایرانی صاحب نفوذ بوده‌اند. پدر او خود را شاه سلیمان ثانی میخواند. او کتابی به نام 'زبور آل داوود' دارد که به شرح دودمان خود یعنی سادات مرعشی می‌پردازد ولی با توجه به حضور جدی آنان در عرصه سیاسی دوره صفوی و تلاش آنان بر ضد افغانها و سپس بر ضد افشاریان برای بازگرداندن حاکمیت به صفویان، کتاب او به ارزش تاریخی دربر دارد.

این کتاب با تصحیح عبدالحسین نوایی از سوی میراث مکتوب به چاپ رسیده است.

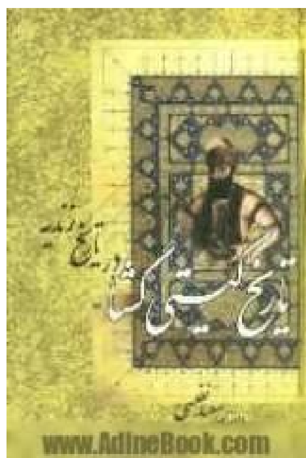
h p://www.ensani.ir/fa/content/263092/default.aspx

180- محمد خلیل مرعشی صفوی - سده هجدهم میلادی - اصفهان.

او نیز از خاندانی اهل علم و دین در اصفهان بود که چون دیگر علمای شیعی مذهب وابسته به دستگاه صفوی در روزگار حضور افغانها و سپس نادرشاه، به هند کوچید. سپس به ایران بازگشت ولی دوباره به هند برگشته و همانجا درگذشت. او به شاه سلیمان صفوی نیز نسب میبرد و از کوشش بازماندگان صفوی پس از نادرشاه برای احیای دولت صفویان پشتیبانی می‌کرد. کتاب او با نام 'مجمع‌التواریخ' برخلاف نامش تنها به تاریخ ایران پس از نادرشاه می‌پردازد و در کنار 'مجمل‌التواریخ بعد نادری' و 'زبور آل داوود' از جمله منابع دست یکم برای فترت ایران پس از مرگ نادرشاه و برآمدن زندیه است. مرعشی به شدت نسبت به افغانها و نادرشاه کینه میورزید و آرزوی بازیابی حکومت شیعی صفوی را در دل داشت. کتاب او به دست عباس اقبال آشتیانی تصحیح و از سوی انتشارات طهوری به چاپ رسیده است.

h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/140502
h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/65687

181- میرزا محمد موسوی اصفهانی - سده هجدهم و نوزدهم میلادی - اصفهان.

او تاریخ‌نویس دربار زند در دوره کریم‌خان بود. 'تاریخ گیتی‌گشا' کتابی بود که به دست او نوشته شد و تاریخ سیاسی ایران دوره زند را بازگو می‌کند. او در این کتاب نامی تخلص می‌کند. این کتاب پس از کریم‌خان به دست دو نفر دیگر یعنی شریف و محمدرضا شیرازی ادامه می یابد و رویدادهای پایان سده 12 هجری و آغاز سده سیزدهم را گزارش می‌کند. تاریخ گیتی‌گشا از بهترین منابع درباره شناخت اوضاع سیاسی دوره زند و جنگهای داخلی ایران است. هرچند که نثر این کتاب بسیار سست و متکلف است و خواندن آن دشوار.

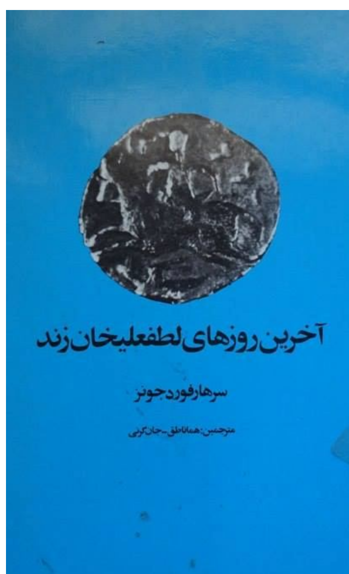
این کتاب به دست سعید نفیسی تصحیح و انتشارات اقبال چاپ کرده است.

h p://www.noormags.com/view/fa/ar clepage/69000

182- علی‌رضا عبدالکریم شیرازی - سده نوزدهم میلادی - شیراز.

از مولف تقریبا هیچ نمی‌دانیم. او در دوره آقامحمدخان قاجار دست به قلم برده و کتابی با نام 'تاریخ زندیه' درباره رویدادهای پس از کریم‌خان نگاشته است. از آنجا که او تاریخنگار رسمی زند نبوده و کتاب را پس از پایان روزگار زند نوشته است، کتابی او تهی از تملق و چاپلوسی‌ست و برخی حقایق را در خود دارد. با اینحال علاقه‌ی نویسنده نسبت به واپسین شهریار زند یعنی لطفعلی‌خان انکار شدنی نیست.

این کتار را 'ارنست بیر' ایران‌شناس آلمانی در لیدن چاپ کرد و غلامرضا ورهرام مقدمه‌ی او را به فارسی برگرداند و انتشارات گستره در سال 1365 آنرا چاپ کرد.

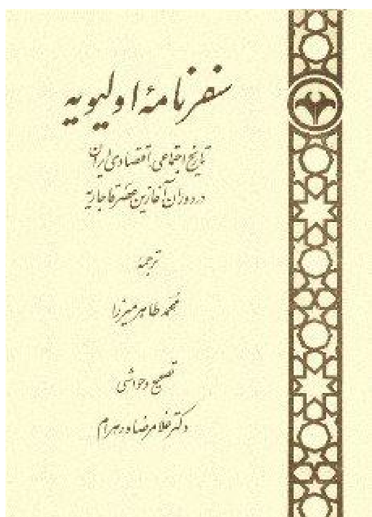
183 - سرهارد فورد جونز - سده هجدهم و نودزهم میلادی - انگلیس.

از وابستگان دولت بریتانیای کبیر در بصره بود که به عنوان نخستین وزیر مختار انگلیس در دربار قاجار در دوره فتحعلی شاه مشغول به کار شد. ولی از نظر تاریخنگاری، آنچه اهمیت دارد کتاب او با نام 'آخرین روزهای لطفعلی خان زند' است. ارزش و اهمیت کتاب او در آنجاست که او ظاهرا با واپسین شهریار زند ارتباط و نامه نگاری داشته و همزمان رویدادهایی که به سرنگونی دولت زند و سرکار آمدن دولت قاجار انجامیده را دنبال می‌کرده است. از این رو کتاب او از منابع مهم برای پایان دوره زند و آغاز قاجار

است.

این کتاب با ترجمه هما ناطق - جان گرنی از سوی انتشارات امیرکبیر به چاپ رسیده است.

http://www.iichs.org/magazine/sub.asp?id=216&theme=Blue&magNumber=11&magID=15&magIMG=

184- اولیویه - سده هجدهم و نوزدهم میلادی - فرانسه.

اولویه را دولت انقلابی فرانسه پس از انقلاب کبیر به دربار آقامحمدخان قاجار در تهران فرستاد. گیوم آنتن اولیویه اگرچه در مذاکراتش با دولت قاجار نتیجه‌ی مشخصی حاصل نکرد ولی گزارشهای جالبی از ایران تهیه کرد که به زبان‌هایی چند در اروپا ترجمه شده و سرشناش شد. سفرنامه‌ی او یکی از بهترین منابع برای شناخت اوضاع و احوال اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی ایران در آغاز دوره قاجار (پایان سده دوازده هجری) است. همچنین در این کتاب روایت مستندی از وضعیت شهر تهران که به تازگی به پایتختی ایران برگزیده شده بود می‌بینیم.

سفرنامه اولیویه در روزگار ناصرالدین شاه به دست محمدطاهر میرزا به فارسی ترجمه شد و سپس به دست غلامرضا ورهرام تصحیح گشت. این کتاب از سوی انتشارات اطلاعات به چاپ رسیده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/5718/55/text

185- ابوالحسن غفاری کاشانی - سده هجدهم و نوزدهم میلادی - کاشان.

نویسنده‌ی دوره زندیه است که کتاب 'گلشن مراد' یا تاریخ زندیه را به درخواست علی‌مرادخان زند نگاشت. این کتاب به رویدادهای سیاسی و اجتماعی و فرهنگی ایران در دوره پرکشمکش مرگ نادرشاه تا سرنگونی زند و برآمدن قاجار می‌پردازد. همچنین در این کتاب بخشی مفصل به مشاهیر فرهنگی و ادبی آن دوره داده شده است که برای شناخت فرهنگ ایران سده دوازده هجری بسیار سودمند است. او به معرفی 6 دانشمند و 30 شاعر دوره زند می‌پردازد.

این کتاب با تصحیح غلامرضا طباطبایی‌مجد نخستین بار در سال 1369 از سوی انتشارات زرین به چاپ رسیده هرچند پیش از چاپ از سوی پژوهشگران تاریخ و فرهنگ ایران مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفته است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/252710/default.aspx
h p://ensani.ir/fa/content/313582/default.aspx

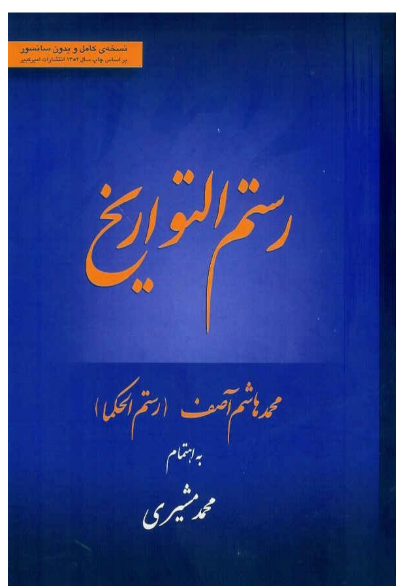
186- مفتون دنبلی - سده هجدهم و نوزدهم میلادی - خوی.

عبدالرزاق دنبلی از کردهای آذربایجان است که در کودکی به گروگان در دربار کریمخان زند در شیراز زیست. در جوانی با شورش آقامحمدخان به او نزدیک شده و اجازه یافت به آذربایجان برگردد. او از هواداران سرسخت قاجارها بود و در دوره فتحعلی شاه از هیچ کاری در کمک به ولیعهد، عباس میرزا، دریغ نورزید. او در این زمان اقدام به نوشتن کتابی در تاریخ با عنوان 'ماثرالسلطانیه' کرد که به جنگ نخست ایران و روس می‌پردازد.
این کتاب به کوشش غلامحسین صدری‌افشار از سوی انتشارات ابن‌سینا به چاپ رسید. سپس غلامحسین زرگری نژاد آنرا تصحیح کرده و انتشارات روزنامه ایران و همچنین فیروز منصوری و انتشارات اطلاعات به چاپ رسانده‌اند.

http://www.ensani.ir/fa/content/8990/default.aspx

----

187 - محمد هاشم آصف (رستم الحکما) - سده هجده و نوزده.

این کتاب که با نثر سنگین قاجاری نوشته شده، درباره دوره های پایانی صفویه و استیلای افاغنه و افشاریه و زندیه صحبت می کند. در این کتاب الفاظ رکیک مورد استفاده قرار گرفته است. عباس میلانی این کتاب را بسیار پر اهمیت قلمداد می کند. عبدالله شهبازی مطالب رستم‌التواریخ را به کل بی اعتبار می داند و آن را جعلیات فتنه انگیز می نامد . او این کتاب را بخشی از تاریخ‌نگاری مغرضانه و هجوآمیز قاجاریان برای بی اعتبار کردن صفویه و زندیه می‌داند. محمدعلی جمالزاده دراین باره می‌نویسد: "این کتاب متضمن مطالب و وقایع و اشارات و نکات بسیاری است که گوشه‌هائی از اوضاع و احوال سیاسی و بخصوص اجتماعی مملکت را و هموطنان ما را در مدت زمانی قریب بیک قرن (درست در مدت هشتاد و اندی سال) نشان میدهد و بطوری نشان میدهد که باحتمال قوی در سایر کتاب‌ها و تواریخ بدست نمی‌آید و حتی می‌توان ادعا نمود که پاره‌ای از آن وقایع در هیچ کتاب دیگری بدست نخواهد آمد." نویسنده، محمدشاه قاجار را نایب امام زمان معرفی کرده است و بشارت ظهور را در 1260 یا 1262 داده است. بنا به گفته عبدالله شهبازی با این صحبت‌ها زمینه پذیرش باب (سید علی‌محمد باب) را در محمد شاه قاجار و رجال دربار قاجار فراهم آورده است.
این کتاب را محمد مشیری تصحیح کرده و انتشارات امیرکبیر به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/272504/default.aspx

188- سِر جان مَلکُم - سده هجده و نوزده میلادی - اسکاتلند.

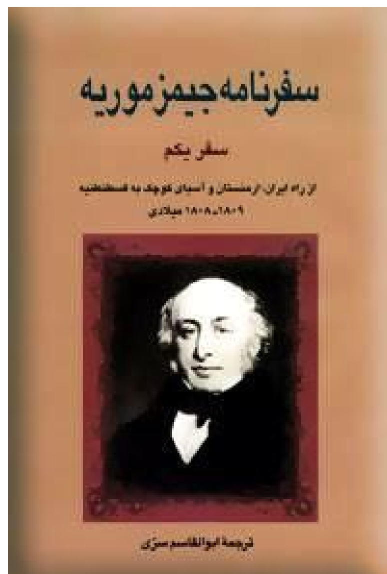
جان ملکم (ملقب به سِر) از دولتمردان و دیپلمات‌های کمپانی هند شرقی (هندوستان) بود. او در عصر ویکتوریا مدتی فرماندار بمبئی و مدتی سفیر حکومت هند در ایران بود. او سه بار به دربار فتحعلی شاه قاجار رفت و گزارش‌هایی درباره ایران و هند و آسیای میانه نوشت. او همچنین کتابی درباره‌ی 'تاریخ ایران' از آغاز تا زمان خود و همچنین درباره تاریخ معاصر هند نوشت. کتاب جان ملکم درباره تاریخ ایران را آغازگر نگاهی نو به تاریخ ایران و تغییر فلسفه‌ی تاریخ ایران می‌دانند، چه او ظاهرا نخستین کسی است که به شکل روشن و صریح ایران پیش از اسلام را ستوده و یورش عرب را برای ایران زیانبار دانسته است. اندیشه‌ای که هرگز تا آنزمان در آثار تاریخی ایرانی و خارجی دیده نشده بود و پس از آن بسیار تکرار شد. جان ملکم در کنار کنت دوگوبینو از کسانی‌اند که نویسندگان ایرانی به پیروی از آنان تاریخ‌نگاری رمانتیک ایران را آغازیدند و از همین رو در نظریات توطئه، این دو مامور اروپایی سرکرده‌ی این گسست و انقطاع و به تعبیری انحراف از تاریخ‌نگاری سنتی ایرانی دانسته شده‌اند. با اینحال جان ملکم در روند تاریخ‌نگاری ایران نادیده انگاشتنی نیست. چراکه او نخستین اروپایی است که با چیرگی بر زبان فارسی، به شکل مستقیم (نه ترجمه عربی و لاتین) آثار تاریخی و ادبی فارسی را خوانده و از آنها بهره گرفته است. تا آنزمان نویسندگان اروپایی عمدتا تاریخ ایران را بر پایه‌ی آثار یونانی و لاتینی و عبری و عربی می‌شناختند. از طرفی خود ایرانیان تا آنزمان تاریخ ایران را صرفا بر پایه‌ی منابع فارسی و عربی می‌نوشتند و هیچ موردی نداریم که به منابع عبری و لاتین و یونانی اشراف داشته باشد. جان ملکم نخستین کسی است که مطالعه‌ای تطبیقی میان آثار کلاسیک فارسی و اروپایی انجام داد. شگفتا که حتی ترجمه‌ی فارسی کتاب او هم شکل‌گیری این روند در ایران نیانجامید و کمبود یک اثر تاریخی جامع و تطبیقی تا دوره پهلوی که پیرنیا آنرا آغازید حس شد. ملکُم را برای یک چیز دیگر نیز می‌شناسند و آن کشت سیب زمینی برای نخستین بار در ایران است. سیب زمینی محصولی در آمریکای جنوبی بود که 300 سال پیش از ملکم به اروپا رفت و سراسر آن قاره را درنوردید. ملکم پی برد که ایران محیط کشت مناسبی برای سیب زمینی است. از همین رو در آغاز آنرا آلوی ملکم می‌گفتند!

کتاب تاریخ ایران اثر جان ملکُم در دوره قاجار به دست اسماعیل پسر محمدعلی حیرت به فارسی برگردانده شد. انتشارات سنایی و دنیای کتاب آنرا به چاپ رسانده‌اند. انتشارات افسون تحریری نو از آنرا با کوشش علی اصغر عبدالهی با عنوان 'تاریخ کامل ایران' چاپ رسانده است.

http://www.topiranian.com/maghalat/archives/008258.html
http://www.ensani.ir/fa/content/10251/default.aspx
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/16096/29/text
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/37087/28/text

----

189 - جیمز موریه - سده هجده و نوزده میلادی - ازمیر.

موریه، تاجری فرانسوی بود که در ترکیه به دنیا آمد ولی با سرهارفورد جونز نماینده‌ی دولت بریتانیای کبیر برخورد کرد و به استخدام وزارت خارجه انگلیس درآمد. او در دوره فتحعلی شاه دوبار به ایران سفر کرد و خاطراتش را در قالب کتابی که با عنوان 'سفرنامه جیمز موریه' در دو جلد به چاپ رسید به یادگار گذاشت. موریه تاثیرات فراوانی در سیاست خارجی ایران عهد فتحعلی شاه داشت. ماموریت آنان این بود که از توافق و همپیمانی ایران با فرانسه و روسیه جلوگیری کند. حضور او و هارفورد جونز در دربار قاجار همزمان بود با حضور جان ملکم نماینده‌ی کمپانی هند شرقی در ایران و جالب آنکه این دو هیئت به شدت با یکدیگر رقابت و ستیز داشتند که شرح آن در آثار هر دو آمده است. او پس از بازگشت به انگلیس، تصمیم گرفت به رمان نویسی بپردازد. رمان 'سرگذشت حاجی بابای اصفهانی' نوشته‌ی موریه را برخی سرشناس‌ترین رمان قرن اروپا درباره‌ی شرق می‌دانند. به گونه‌ای که تا مدتها این کتاب معرفی کننده‌ی ایران و شرق به اروپاییها بود. کامیابی کتاب موریه را برآن داشت که چند رمان دیگر نیز در این باره بنویسد.

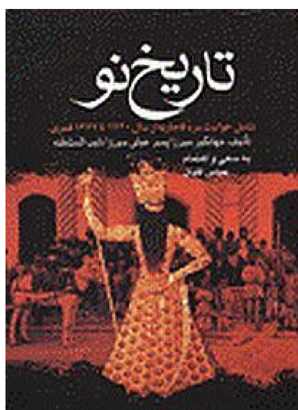
سرگذشت حاجی بابای اصفهانی در دوره قاجار به دست میرزا حبیب اصفهانی ترجمه شد. آنان که اصل اثر را دیده‌اند، این کتاب فارسی را بیشتر دستپخت نویسنده‌ی ایرانی می‌دانند تا موریه. انتشارات نگاه این کتاب را به چاپ رسانده است.

سفرنامه‌ی جیمز موریه را اسماعیل سری ترجمه کرده و انتشارات توس به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/9145/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/100647/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/195953/default.aspx
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/651360

----

190 - جهانگیر میرزا - سده هجده و نوزده میلادی - تهران.

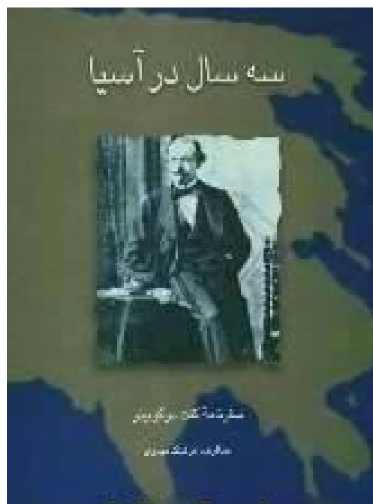

جهانگیر میرزا، پسر عباس میرزا بود که با توطئه‌ی قائم مقام فراهانی، به دستور محمدشاه قاجار کور شد. این شاهزاده‌ی باسواد آثاری چند ترجمه و تالیف کرده است. 'تاریخ نو' درباره‌ی دوره قاجار به دست او نوشته شده است. او همچنین کتاب زکریا قزوینی درباره جغرافیای تاریخی به نام 'آثارالبلاد و اخبار العباد' را از عربی به فارسی برگرداند.

تاریخ نو نخست به دست عباس اقبال تصحیح شد و نشر علم آنرا چاپ کرد. آثارالبلاد را میرهاشم محدث تصحیح کرده و انتشارات امیرکبیر به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/storage/Files/20101205142258-14.pdf

191- کنت دوگوبینو - سده نوزده میلادی - فرانسه.

آرتور دوگوبینو از چهره‌های سیاسی فرانسه عهد لویی ناپلئون بود که به مقام ریاست دفتر الکسی دوتوکویل، وزیر خارجه فرانسه و فیلسوف سیاسی بنام، رسید و به ایران سفر کرد. او سفرنامه‌ای نوشت که با عنوان 'سه سال در آسیا' چاپ شد. او چه پیش و چه پس از سفر به شرق، شیفته‌ی ایران و فرهنگ باستانی آن بود. پس از سفر به ایران در عهد ناصری، به یادگیری زبان فارسی پرداخت. طوری‌که آثار فارسی را شخصا خوانده و اثری به نام 'مباحثی درباره روش دکارت' از فرانسوی به فارسی ترجمه کرد. او سپس به آمریکا رفته و بار دیگر با عنوان سفیر فرانسه به تهران بازگشت. دوگوبینو در نوشتارهای خود به آنچه امروز نژادپرستی میخوانیم نزدیک شد و بسیاری او را سازنده‌ی نظریه‌ی برتری نژاد آریان که بعدا در آلمان هواخواه یافت، می‌دانند. او دلیل مدعای خود را بیت‌هایی از شاهنامه فردوسی می‌دانست (از ایران و از ترک و از تازیان* نژادی پدید آید اندر جهان - نه دهقان نه ترک و نه تازی بود* سخن‌ها به کردار بازی بود) دوگوبینو کتابی درباره‌ی ادیان و فلسفه های آسیای میانه و افسانه های آسیایی نگاشته است. کتاب دیگری به نام 'جنگ ترکمن ها' دارد که به درگیری این قوم در ایران می‌پردازد. نمایشنامه‌ای به نام 'لیلا خانم' و کتابی به نام 'مکاتبات تاریخ ایرانیان' دارد که آنرا باید آغاز ادبیات رمانتیک در ایران دانست. فتحعلی آخوندزاده و آقاخان کرمانی بعدا چه از نظر فرم و چه محتوا به پیروی از او پرداختند. دوگوبینو در زمان زندگی‌اش به جز دوستی با واگنر، آهنگساز بنام، چندان از سوی اروپاییان شناخته نشد ولی پس از مرگ بسیار هوادار یافت و اندیشه هایش بر نیچه و قیصر آلمان تاثیر گذاشت.

آثاری چند از دوگوبینو یا درباره‌ی دوگوبینو به فارسی چاپ شده است. 'سه سال در آسیا' را نخست ذبیح‌الله منصوری ترجمه کرد و سپس هوشنگ مهدوی و انتشارات قطره به چاپ رسانده است. کتاب 'نامه های کنت دوگوبینو و الکسی دوتوکویل' را رحمت اله مقدم مراغه‌ای ترجمه کرده و انتشارات ابن سینا به چاپ رسانده است. همچنین ناصح ناطق کتابی درباره‌ی آرا و اندیشه های او و درباره‌ی ایران به نام 'ایران از نگاه گوبینو' نوشته و انتشارات موقوفه افشار به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/197913/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/307819/default.aspx
http://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/82111/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/236584/default.aspx
http://www.otx15ejfzpvjr.ensani.ir/fa/content/253234/default.aspx
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/585636

----

192 - میرزا محمدجعفر خورموجی - سده نوزدهم - خورموج بوشهر.

حاج میرزا محمدجعفر خورموجی نخست در شیراز کتابی در جغرافیای فارس نوشت و سپس به تهران رفت و از سوی ناصرالدین شاه مامور شد تاریخ جامعی درباره‌ی دوره قاجار بنویسد. او تاریخ پیش از ناصرالدین شاه را به شکل خلاصه و تاریخ دوره ناصری تا آنزمان را به شکل مفصل نوشت و نام آنرا 'حقایق‌الاخبار ناصری' گذاشت. ولی مشکل از آنجا بروز کرد که او وارون دیگر تاریخنگاران آن دوره، حاضر نشده بود به دروغ، قتل امیرکبیر را پرده پوشی کرده و از مرگ طبیعی او به دلیل بیماری سخن براند! همین باعث خشم ناصرالدین شاه شد. کتابهای او جمع شده و خودش به کربلا رفت و تا پایان عمر در آنجا زیست. ولی او شاید به همین دلیل لقب 'حقایق‌نگار' گرفت که تا امروز او را به این نام می‌شناسند.

این کتاب به کوشش حسین خدیوجم و با مقدمه‌ی عباس اقبال از سوی نشر نی به چاپ رسیده است.

http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/267888
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/142601
http://www.ensani.ir/fa/content/220463/default.aspx

----

193 - یاکوب پولاک - سده نوزدهم میلادی - اتریش.

ادوارد یاکوب پولاک، پزشک یهودی اتریشی که چندین سال در ایران زیست و پزشک شخصی ناصرالدین شاه بود. او برخی از جراحی های پزشکی را برای نخستین بار در ایران انجام داد. پولاک پس از بازگشت به کشورش کتابی به نام 'ایران; سرزمین و مردمان آن' نوشت که در ایران با عنوان 'سفرنامه دکتر پولاک' چاپ شده است. پولاک در این کتاب بسیاری از جزئیات فرهنگی و اجتماعی ایران عصر ناصری را به دقت توصیف کرده است که برای شناخت آن دوره بسیار سودمند است. پولاک همچنین به دلیل رفت و آمد آزادانه و آسان در دربار قاجار، آگاهی های فراوانی از آن به ما می‌دهد که در آثار تاریخ رسمی نمی‌توان یافت.
کتاب او به دست کیکاووس جهانداری به فارسی ترجمه شده و انتشارات خوارزمی آنرا به چاپ رسانده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/184958/default.aspx
http://www.iranamerica.com/forum/showthread.php?t=16437
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/297645

----

194 - اعتمادالسلطنه (صنیع الدوله) - سده نوزدهم - تهران.

محمدحسن خان اعتمادالسلطنه از اعضای مجلس شورای دولتی و وزیر انطباعات (چاپ) در دوره ناصری است که به جهت دسترسی به آثار علمی و فرهنگی کشور توانست آثار فراوانی از خود (یا به نام خود) به جای بگذارد. یکی از آنها، 'مرات‌البلدان ناصری' که چنانچه از نامش پیداست، کوششی است در شناسایی شهرها و جغرافیای شهری. این کتاب برای شناخت جغرافیای تاریخی عصر قاجار سودمندترین منبع است. و آنرا نخستین کتاب با شیوه‌ی نوین در این حوزه می‌دانند. این کتاب ارزشمند را عبدالحسین نوایی و میرهاشم محدث تصحیح کرده و انتشارات دانشگاه تهران به چاپ رسانده است.
اعتماد السلطنه به هنگام فترت در کار تدوین جلد پنجم مرآه البلدان، دست به کار نگاشتن یک دوره تاریخ عمومی جهان شد که آنرا 'تاریخ منتظم ناصری' نامید. این کتاب را نخستین اثر فارسی درباره‌ی تاریخ جهان که به تاریخ سیاسی منحصر نباشد، دانسته‌اند. جلد اول تاریخ منتظم ناصری را حسون البراقی به عربی برگردانده و ژوکوفسکی نیز آن را به روسی ترجمه کرده است. محمداسماعیل رضوانی کتاب را بین سال‌های 1363 تا 1367ش با مقدمه و دو فهرست اعلام به چاپ رسانده است.
کتاب دیگری به نام 'الماثر و الآثار' را اعتمادالسلطنه به نام خویش به چاپ رسانده است که درباره‌ی رجال و بزرگان و شاهزادگان و اشراف دوره‌ی قاجار است. این کتاب را در اصل از آن شمس العلما عبدالرب آبادی می‌دانند.

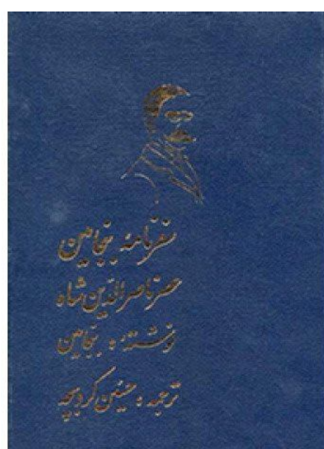
این کتاب را انتشارات سنایی به چاپ رسانده است.
اعتمادالسلطنه بیش از 10 اثر دیگر در تاریخ محلی و دودمانی و تذکره و جغرافیا نگاشته است. حتی کتابی با عنوان 'درر التیجان فی تاریخ بنی الاشکان' درباره دولت پارتها در ایران دارد که نخستین اثر مستقل درباره‌ای دوره اشکانی به زبان فارسی است. افسوس که به دلیل جهل و ناآگاهی و با نیت های سیاسی که داشته بی هیچ دلیل و سندی آنان را ترک‌تبار و هم ریشه با قاجارها گرفته تا شاید مشروعیتی برای حاکمیت زمان خود برسازد.
اعتماد السلطنه همچنین خاطره‌نگاری‌هایی دارد که آنرا با عنوان 'روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه' به چاپ رسانده‌اند. ویژگی این کتاب آن است که چون به قصد انتشار نوشته نشده، نویسنده آنچه درباره‌ی قاجارها راست بوده و واقعا دیده را نگاشته و نه آنچه باید مینوشته. از این نظر جالب است که مطالب این کتاب گاه متضاد مطالبی است که همین نویسنده در آثار رسمی نوشته است.
این کتاب به کوشش ایرج افشار از سوی انتشارات امیرکبیر به چاپ رسیده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/279830/default.aspx
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/5800/15/text
http://encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=3139
http://www.ketabnews.com/detail-5065-fa-0.html
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/14148/33/text
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/25387

----

195 - ساموئل بنجامین - سده نوزدهم - آمریکا.

او در یونان زاده شد و به عثمانی رفت و پس از استخدام به عنوان مامور وزارت امور خارجه آمریکا از راه روسیه به بندر انزلی ایران آمد. بنجامین نخستین سفیر آمریکا در ایران بود که سفارت آمریکا را در جایی که اکنون بانک ملی در خیابان فردوسی است دایر کرد. او نویسندگی چیره‌دست بود و 21 کتاب از خود به یادگار گذاشت. بنجامین دو سال در تهران بود و با توجه به مشکلات مالی دولت آمریکا به آن کشور برگشت. او در آمریکا جستارهایی درباره مشاهدات خود نگاشت که بعدا در کتابی با عنوان 'ایران و ایرانیان' به چاپ رسید که از جمله کتاب‌های سودمند درباره‌ی شناخت ایران و مردم آن در دوره ناصری است.

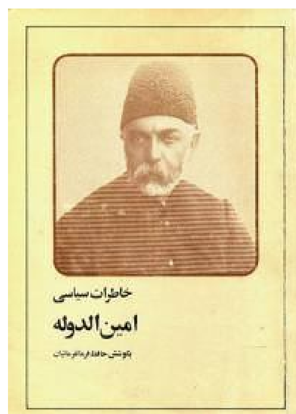

این کتاب به فارسی با عنوان 'ایران و ایرانیان، یا سفرنامه بنجامین نخستین سفیر آمریکا در ایران' به دست حسین کردبچه برگردان شد و انتشارات اطلاعات و سپس جاویدان آنرا به چاپ رساند. سپس رحیم رضازاده ملک آنرا ترجمه و از سوی انتشارات گلبانگ به چاپ رسید.

http://khabaronline.ir/detail/259532/
http://www.ensani.ir/fa/content/252612/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/253236/default.aspx

----

196 - علی‌خان امین‌الدوله - سده نوزدهم و بیستم - تهران.

امین‌الدوله (پیشتر امین الملک) از رجال عالی‌مقام قاجار بود. خانواده‌ی او از بزرگان و اشراف ایران عصر ناصری بودند. او شخصی دانش‌آموخته و زبان‌دان و آشنا به روزگار خود بود که پست‌های حساسی در دوره ناصری بر عهده گرفته و با امین‌السلطان صدراعظم رقابتی تنگاتنگ داشت. در دوره مظفری نیز دو سال صدراعظم ایران بود. او با چهره‌هایی چون میرزا آقاخان نوری، وثوق، قوام، علا و علی امینی (نوه‌ی امین الدوله) که به نخست وزیری رسیدند خویشی دارد.

خاطرات او با عنوان 'خاطران سیاسی امین‌الدوله' به کوشش حافظ فرمانفرماییان از سوی انتشارات امیرکبیر به چاپ رسیده است. این کتاب گذری بر تاریخ سیاسی ایران در دوره قاجار تا زمان محمدعلی شاه و مبتنی بر مشاهدات عینی امین الدوله است.

http://www.iketab.com/books.php?Module=SMMPBBooks&SMMOp=BookDB&SMM_CMD&BookId=80770
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/65857

----

197 - اعتضادالسلطنه - سده نوزدهم - تهران.

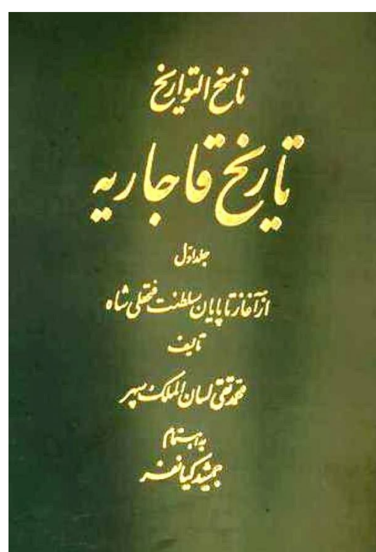
پسر پنجاه و چهارم فتحعلیشاه و عموی ناصرالدین‌شاه بود. او از ابتدای جوانی وارد خدمات دولتی شد. وی مجذوب ایده‌های دوره روشنگری اروپا بود و در اشاعه آنها در ایران کوشش فراوان کرد. او رییس مدرسه دارالفنون بود و در سال 1855 وزارت علوم را تاسیس کرد و 22 سال این مقام را داشت.

کتاب 'اکسیرالتواریخ' که تاریخ دوره قاجار از آغاز تا سال 1259 هجری قمری را در خود دارد، اثر علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه است که به کوشش جمشید کیانفر از سوی انتشارات اساطیر به چاپ رسیده است.

http://www.ensani.ir/fa/content/239412/default.aspx

----

198 - لسان‌الملک سپهر - سده نوزدهم میلادی - کاشان.

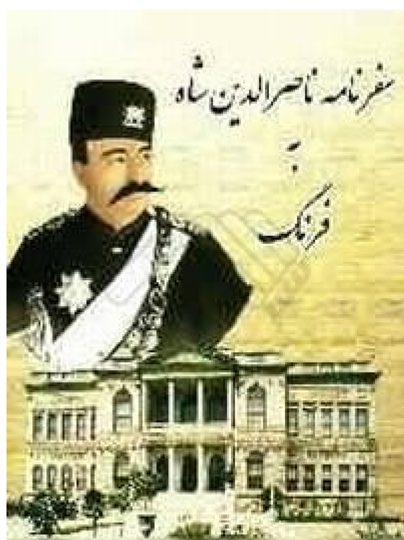
میرزا محمدتقی لسان‌الملک، متخلص به سپهر، فرزند میرزا محمدعلی از بزرگ زادگان کاشان است. او در زمان فتحعلی شاه مراحل ترقی را گذراند و در دوره محمدشاه از سوی او و با تشویق حاجی میرزا آقاسی از سال 1258 هـ .ق، دست به کار تدوین بزرگ‌ترین اثر تاریخی دوره قاجار یعنی 'ناسخ‌التواریخ' شد. تا شاید چنانکه عنوان کتاب ادعا دارد، تاریخهای دیگر را منسوخ کند. این کار حدود 20 سال زمان برد و در زمان ناصرالدین شاه به پایان رسید. و مورد پسند شاه واقع شد. این کتاب 9 جلد است و تاریخ عمومی جهان از خلقت تا دوران ناصری را شرح می‌دهد. سپهر در تدوین 'ناسخ‌التواریخ' رنج فراوان برده و به گفته کنت گوبینو دست به کاری زده که در اروپا هیئتی مرکب از چندتن باید بدان اقدام کند. بخش قاجار کتاب ارزش تاریخی فراوان دارد و به ویژه برخی رویدادهای آنرا سپهر به چشم خود دیده است.

بخش قاجار این کتاب را نخست جهانگیر قائم مقامی تصحیح کرد. سپس جمشید کیانفر در دو مجلد این کتاب سترگ را تصحیح کرده و انتشارات اساطیر به چاپ رسانده است.

http://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/15274/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/263377/default.aspx
http://otx15ejfzpvjr.ensani.ir/.../260179/default.aspx
http://www.ensani.ir/fa/content/217798/default.aspx
http://www.persian-language.org/literatureworks-1358.html
http://www.ical.ir/index.php?option=com_k2&view=item&id=3145%3A%D9%86%DB%8C%D9%85%E2%80%8C%D9%86%DA%AF%D8%A7%D9%87%DB%8C-%D8%A8%D9%87-%D9%86%D8%A7%D8%B3%D8%AE-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%88%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE-%D9%82%D8%A7%D8%AC%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D9%87-%D9%88-%D9%85%D8%A4%D9%84%D9%81-%D8%A2%D9%86-%2F-%D8%B3%DB%8C%D8%AF-%D9%85%D8%AD%DB%8C%E2%80%8C%D8%A7%D9%84%D8%AF%DB%8C%D9%86-%D8%AE%D9%84%D8%AE%D8%A7%D9%84%DB%8C&Itemid=8

----

199 - ناصرالدین شاه - سده نوزهم میلادی - اسکو.

ناصرالدین شاه چهارمین پادشاه دودمان قاجار بود که با نیم سده (پنجاه سال) فرمانروایی، بلندترین پادشاهی را در دوره قاجار و یکی از بلندترین‌ها را در تاریخ ایران داشته است. عصر ناصری را یکی از مهمترین اعصار تاریخ ایران می‌دانند و پایانی بر دوره میانه تاریخ ایران می‌دانند. ناصرالدین شاه نخستین پادشاه ایران بود که شخصا قلم به دست گرفته و خاطرات و سفرنامه نوشت. هرچند او در نوشتارهایی که خود شخصا نوشت و یا شخصا بر نوشته شدن آن نظارت کرد، کمترین اشاره به مسائل سیاسی را کرده است و از این رو نوشتارهای او را باید جزو تاریخ غیرسیاسی دانست. با اینحال این نوشتارها تا اندازه‌ای چگونگی زندگی درباری ایران و همچنین اوضاع فرهنگی و اجتماعی و گاه محیط زیستی ایران آن دوره را نشان میدهد.

بیشتر سفرنامه های ناصرالدین شاه (یا چنانکه آنزمان می گفتند، روزنامه سفر) همان زمان یا بعدا با چاپ سنگی، سربی یا معمولی منتشر شدند.

فهرست آنان چنین است:

سال 1283 ه.ق: سفر اول خراسان (ایرج افشار؛ محمدرسول دریاگشت، اساطیر)

سال 1286 ه.ق: سفر مازندران (هارون وهومن، نشر پانید)

سال 1287 ه.ق: سفر عتبات. (ایرج افشار، انتشارات فردوسی، "عراق عجم" محمدرضا عباسی، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، "عراق عجم" نشر تیراژه، انتشارات سنایی)

سال 1290 ه.ق: سفر اول فرنگ (فاطمه قاضیها، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران)

سال 1295 ه.ق: سفر دوم فرنگ (ایرج افشار، نشر شرق، فاطمه قاضیها، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران)

سال 1300 ه.ق: سفر دوم خراسان (نشر کاوش، نشر فرهنگ ایران زمین).
سال 1304 ه.ق: سفر گیلان (منوچهر ستوده، موسسه فرهنگی جهانگیری)
سال 1306 ه.ق: سفر سوم به فرنگ (محمداسماعیل رضوانی؛ فاطمه قاضیها، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران)
همچنین سکینه خانم، از همسران ناصرالدین سفرنامه‌ای برای حج و عتبات نوشته است. این کتاب به کوشش رسول جعفریان و کیانوش کیانی هفت لنگ تصحیح شده و نشر علم به چاپ رسانده است.

h p://www.ensani.ir/fa/content/52263/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/11092/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/270171/default.aspx
h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/96036/default.aspx
h p://www.ensani.ir/fa/content/95621/default.aspx
h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/273228/default.aspx
h p://www.tpnu.ensani.ir/fa/content/5215/default.aspx

200- لویی رابینو - سده نوزده و بیستم میلادی - انگلیس.

کنسول دولت بریتانیا در رشت در دوره مظفری بود که کتابی به نام 'سفرنامه مازندران و استرآباد' نوشت. آنچه از کتاب او به درد تاریخ میخورد، توصیفی است که از اوضاع و احوال اجتماعی و فرهنگی و قبیله‌ها و طایفه های مردم مازندران می‌دهد. او همچنین به خوبی تفاوت های مردمان مازندران و گیلان را شرح میدهد که مهمترین آن تعصب مردم مازندران بر روی مذهب و فراوانی سادات و امامزاده‌ها در آنجاست. جلد نخست این کتاب به دست حسن تقی زاده ترجمه شد و جلد دوم را غلامعلی وحید مازندرانی به فارسی برگرداند. این کتاب با دستور شاه، از سوی بنگاه ترجمه و نشر کتاب به چاپ رسید.
کتاب دیگری دارد به نام 'مشروطه گیلان' درباره‌ی نقش گیلان در مشروطه و رخدادهای مهم سیاسی آن در دوره معاصر. این کتاب را محمد روشن ترجمه کرده و انتشارات طاعتی به چاپ رسانده است.
کتاب دیگرش با عنوان 'فرمانروایان گیلان' درباره تاریخ این سرزمین است. این کتاب را م.پ جکتاجی و رضا مدنی ترجمه کرده و انتشارات گیلکان به چاپ رسانده است.
همچنین کتاب ولایت دارالمرز اثر این دیپلمات انگلیسی را جعفر خمامی‌زاده ترجمه کرده و انتشارات طاعتی به چاپ رسانده است.

http://anthropology.ir/node/12122

----

201 - افضل‌الملک - سده نوزدهم و بیستم - تهران.

از رجال دوره قاجاری که از سوی مظفرالدین شاه مامور شد تاریخ ایران در زمان او را بنگارد. او نام آنرا 'افضل‌التواریخ' گذارده. او در حین نگارش تمامی مجلدات، گاه به جغرافیای امکنه پرداخته؛ گاه معانی اصطلاحات دیوانی، ترجمان احوال رجال، و ترتیب دو اثر دولتی را به دست داده؛ گاه نیز به خردهگیری از امور دولت و ارائه ی پیشنهادهای اصلاحی برآمده است. این کتاب که در دوره قاجار نوشته شده است در خلال متن به جغرافیای فرهنگی هر قسمت از کشورمان توجه کرده وسعی بر آن داشته تا سیمای فرهنگی منطقه‌ای را در قالب جغرافیایی آن بیان کند.

این کتاب را منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان تصحیح کرده و انتشارات اطلاعات به چاپ رسانده است.

http://www.asrekazeroon.ir/?p=1707
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/143970
http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/268044

منابع

محمد باقر وثوقی، بررسی منابع و مآخذ تاریخ ایران پیش از اسلام، انتشارات دانشگاه پیام نور

حسین میرجعفری، عباس عاشوری‌نژاد، تاریخ نگاری و تحولات آن در ایران و جهان، انتشارات دانشگاه پیام نور

مجله 'کتاب ماه تاریخ و جغرافیا' و دیگر مقالات در معرفی کتابها برگرفته از

پورتال جامع علوم انسانی www.ensani.ir و پایگاه مقالات نور www.noormags.com

و www.**ketabmah**.ir.

دانشنامه‌ی ایرانیکا www.iranicaonline.org

دانشنامه‌ی ویکیپدیا انگلیسی www.en.wikipedia.org

دانشنامه‌ی جهان اسلام www.encyclopaediaislamica.com

دایره‌المعارف بزرگ اسلامی www.cgie.org.ir

پایگاه کتاب نیوز www.ketabnew.com

پایگاه ویستا www.vista.ir

کتابخانه تبیان www.tebyan.net

کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران www.historylib.com

انجمن پژوهشی ایرانشهر www.iranshahr.org

میراث مکتوب www.mirasmaktoob.ir

پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی www.sid.ir